

philosophy.naiau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1(23)'2022

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2020 = 52.65);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 14, i10-індекс – 21);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2022**

Філософські та методологічні проблеми права

1
(23)
2022

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії КВ № 17565-6415Р від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 30 червня 2022 року (протокол № 10)

Редакційна колегія:

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Бабаніна В. В., доктор юридичних наук, професор;

Бандура О. О., доктор філософських наук, професор;

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;

Берестова І. Е., доктор юридичних наук, професор;

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор;

Гвоздік О. І., доктор філософських наук, професор;

Джужа О. М., доктор юридичних наук, професор;

Дротянко Л. Г., доктор філософських наук, професор;

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, професор;

Мазур Т. В., доктор юридичних наук, доцент;

Мотлях О. І., доктор юридичних наук, професор;

Павлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Полудьонна Н. С., кандидат психологічних наук, доцент;

Сербин Р. А., доктор юридичних наук, професор;

Співак М. В., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор;

Чурпіта Г. В., доктор юридичних наук, професор;

Юсупов В. В., доктор юридичних наук, професор

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.:
X0 М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. –
№ 1 (23). – 121 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1(23)'2022

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2020 = 52.65);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 14, i10-індекс – 21);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2022**

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(23)
2022

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 10, dated June 30th, 2022)

Editorial board:

Kostytskyi M. , Doctor of Law, Professor (chief editor);	Pavlyshyn O. , Doctor of Law, Associate Professor;
Babanina V. , Doctor of Law, Professor;	Pastva-Voitsekhovska B. , Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Bandura O. , Doctor of Philosophy, Professor;	Poludonna N. , Ph.D in Psychology, Associate Professor;
Barash Ye. , Doctor of Law, Professor;	Serbyn R. , Doctor of Law, Professor;
Berestova I. , Doctor of Law, Professor;	Spivak M. , Doctor of Politics, Ph.D in Law, Associate Professor;
Varha Ch. , Doctor of Law, Professor;	Khomchynski P. , Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Vozniuk A. , Doctor of Law, Professor;	Chornous Yu. , Doctor of Law, Professor;
Hvozdik O. , Doctor of Philosophy, Professor;	Churpita H. , Doctor of Law, Professor;
Dzhuzha O. , Doctor of Law, Professor;	Yusupov V. , Doctor of Law, Professor
Drotianko L. , Doctor of Philosophy, Professor;	
Kalynovskiy B. , Doctor of Law, Professor;	
Kushakova-Kostytska N. , Doctor of Law, Professor;	
Mazur T. , Doctor of Law, Associate Professor;	
Motliakh O. , Doctor of Law, Professor;	

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: M. Kostytskyi (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2022. – No. 1 (23). – 121 p.

Editors office address:
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТИЦЬКИЙ М. В. Потреба використання цілісної методології в сучасній юридичній науці.....	7
ГВОЗДІК О. І. Логічні основи організації слідчого експерименту	13
ВОВК В. М., БЛІХАР В. С. «Римський слід» у становленні легіспруденції.....	20
ГРИЦАЙ С. О. Цифрова валюта центральних банків: нестандартний методологічний підхід у правовому полі України	25

ОНТОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

ПАВЛИШИН О. В., НЕВІДОМИЙ В. І. Місце ідеї миру в системі елементів ідеї права	35
MASIAN A. Information Society and Global Modern Problems.....	44

ПОЛІТИКА І ПРАВО

ПАРХОМЕНКО Н. М. Державний режим Російської Федерації: окремі політико-правові виміри	50
ШАПТАЛА Н. К., КАМІНСЬКА Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі	57
СОВА М. О., ДЄНІЖНА С. О. Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму	70
КОМНАТНИЙ С. О. Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди	78

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

ОРЖАХОВСЬКА А. А. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану	85
ГОРБАЧ-КУДРЯ І. А. Особливості протидії домашньому насильству в Україні: філософсько-методологічний аспект	94
ПРУС І. М. Пандемія COVID-19 та домашнє і гендерно зумовлене насильство	106

РЕЦЕНЗІЇ

КРАВЕЦЬ В. М. Новітній підхід до проблеми взаємозв'язку права та моралі в інформаційному суспільстві	114
ДО УВАГИ АВТОРІВ!.....	116

CONTENTS

HISTORY OF LAW PHILOSOPHY AND LAW METHODOLOGY

KOSTYTYSKY M. The Need to use a Integrated Methodology in Modern Legal Science	7
GVOZDIK O. Logical Foundations of Investigative Experiment Arrangement	13
VOVK V., BLIKHAR V. "Roman Impression" in the Formation of Legisprudence	24
HRYTSAI S. The Digital Currency of Central Banks: a Non-Standard Methodological Approach in the Legal Field of Ukraine	25

ONTOLOGY AND ANTHROPOLOGY OF LAW

PAVLYSHYN O. NEVIDOMYI V. The Place of the Idea of Peace in the System of Elements of the Idea of Law	35
MASIAN A. Information Society and Global Modern Problems	44

POLITICS AND LAW

PARKHOMENKO N. State Regime of the Russian Federation: Separate Political and Legal Dimensions	50
SHAPTALA N., KAMINSKA N. State Policy of Ukraine on Temporarily Occupied Territories: Problems of Conceptualization In Modern Scientific Discourse	57
SOVA M., DENIZHNA S. Politics of Historical Memory as an Tool Of Consolidation of Peoples in Counter of Neoimperialism	70
KOMNATNIY S. Certain Proposals for Reforming the State Housing Policy of Ukraine in the War and Postwar Period	78

PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF CERTAIN AREAS OF JURISPRUDENCE

ORZHAKHOVSKA A. Actual Problems of Legislative Support of the Educational Process in the Conditions of the Legal Regime of Martial Law	85
HORBACH-KUDRIA I. Peculiarities of Resistance to Domestic Violence in Ukraine: Philosophical and Methodological Aspect	94
PRUS I. Covid-19 Pandemic and Domestic and Gender-Forced Violence	113

REVIEWS

KRAVETS V. The Latest Approach to the Problem of the Relationship between Law and Morality in the Information Society	114
NOTE FOR AUTHORS	116

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.7>

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений юрист України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>

Потреба використання цілісної методології в сучасній юридичній науці

Актуальність. Методологічне забезпечення юридичного пізнання нерозривно пов'язане з об'єктивними процесами інтеграції наукового знання на сучасному етапі та переходом до цілісного пізнання на межі філософії, науки, мистецтва, теології, езотерики, суспільствознавства. Цілісне знання «Про Все», що сформувалося за часів Піфагора, згодом було розроблене та диференційоване. Нині настає період нового великого синтезу. Можна стверджувати, що завершується 2,5-тисячний виток спіралі, ми наближаємося до нового цілісного знання, однак уже на вищому рівні. Юриспруденція є невід'ємною частиною такого всезагального знання. Тому метою нашого дослідження є розроблення підходу до вирішення проблемних питань вияву цілісної методології в юридичній науці. **Методологія.** У дослідженні використано низку методологій, пов'язаних «горизонтально» між собою. Це цілісна, діалектична, історична, системна, лінгвістична методологія з притаманними їй методами пізнання. **Наукова новизна.** Це одне з перших досліджень, присвячене питанням цілісної методології загалом, її застосуванню в пізнанні, зокрема в юридичній науці. Розвинуто інтегративний, системний, єднісний підходи до юридичного пізнання. **Результати дослідження.** Пізнання є невід'ємним атрибутом людської життєдіяльності. За діалектичної єдності Матерії та Свідомості відображення Дійсності має різну специфіку в різних сферах пізнання. Однак для всіх його різновидів, усіх сфер формується цілісний підхід, що ґрунтується на цілісній методології. Такий підхід є запорукою подальшого розвитку юридичної науки та пізнання в ній. **Практична значущість.** З огляду на те, що юридична практика тісно пов'язана з юридичною наукою, розвиток останньої, посилення її методологічного арсеналу дасть змогу вдосконалити і юридичну практику, правозастосування, розуміння права ширше, ніж лише волі держави, втіленої в юридичній формі. За умови усвідомлення цілісного підходу юристи-практики наблизяться до людини, реального суспільного й індивідуального життя, історичних обставин, у яких ми перебуваємо.

Ключові слова: цілісність; інтеграція; синтез; знання; цілісна методологія; юридична наука.

Вступ

Початок ХХІ ст. є не лише виявом новітніх тенденцій у розвитку науки, а й продовженням того «великого синтезу» філософії, науки, теології, мистецтва, техніки, який стартував у другій половині попереднього століття. У цьому синтезі здебільшого не помічають зв'язок з попередньою історією науки, її місцем у суспільній свідомості, а головне – того, що виток диференціації форм суспільної свідомості та видів наукового знання, який тривав 2,5 тисячі років, закінчився і чітко виявляється процес інтеграції наукового знання, його видів, наукових дисциплін і галузей науки в єдину надгалузь – Меганауку, чи Мегасаєнс (megascience). Щоправда, тенденції створення Меганауки досліджують у зв'язку з потребами практики багаторічних досліджень за допомогою найновітніших технічних засобів, прикладів, установок. Особливості становлення Мегасаєнс розглядав професор Гарвардського університету Пітер Галісон (Galison P.) у своїх публікаціях з кінця 80-х років минулого століття. Це книги «Як закінчуються експерименти» (1987), «Образ і логіка: Матеріальна культура мікрофізики» (1997) і стаття «Колективний автор» (2018) [1; 2].

Учений засвідчив, що результати сучасних експериментів, зокрема фізичних, залежать від теоретичних очікувань і переваг експериментаторів, їх теорій та поглядів, а також зауважив, що теорії за результатами аналізу даних експерименту можуть докорінно змінювати погляди про те, що належить, а що – не належить до досліджуваного явища. Цікавим є спостереження П. Галісона про те, що вже немає моноліту «республіки фізиків», а дедалі активніше виявляються «теоретики», «експериментатори» й «інструменталісти». На його думку, ці види спеціалістів входять до «різних культур», хоча вони змушені співпрацювати, об'єднуватися в «колаборації», навіть перебуваючи на значній відстані один від одного. Кількість членів таких «колаборацій» сягає вже понад тисячу осіб і повсякчас збільшується [3]. У першій третині ХХ ст. виразним став розрив між теоретичною і експериментальною діяльністю в науці, зокрема, пов'язаною із залежністю від обладнання. Таке обладнання може мати колосальні розміри й астрономічну вартість. Наприклад, Великий адронний колайдер (ВАК) розміщено в тунелі діаметром 27 км, лише один з його детекторів має вагу 12 500 т і коштує 4332 млн швейцарських франків. Міжнародний термо-

ядерний реактор (JTEP) матиме вартість 16 млрд євро, Європейський центр синхротронного випромінювання (ESRF) коштував 3,5 млрд євро, Європейський рентгенівський лазер – 1 млрд євро. Крім того, проміжок часу від появи ідеї до будівництва таких надустановок іноді триває десятиліттями. Проектування термоядерного реактора (JTER) розпочалося у 80-х роках ХХ ст., і лише 2006 року підписано Конвенцію про його будівництво, що стартувало 2010 року. Закінчення створення такого реактора та проведення перших експериментів заплановано на 2025 рік. Напевно, ще більших фінансових затрат і довших строків потребують програми космічних досліджень. Нові дані на підтвердження чи заперечення гіпотез і теорій про Макро- і Мікросвіт, структуру матерії, «зародження» Всесвіту, зв'язок свідомості й матерії тощо без застосування надaparatів і величезних асигнувань отримати неможливо. То чи можна стверджувати, що час геніальних мудреців, мислителів минув? І що інструменти, обладнання, апаратура й «інструменталісти», які їх обслуговують, є невіддільними в сучасному науковому пізнанні? На нашу думку, усі ці інструменти є «протезами», без яких сьгоднішня наука обійтися не може. Головним у науковому пізнанні, як і тисячі років тому (у будь-якому пізнанні), був і залишається вчений, талановитий чи геніальний, який не лише за допомогою формальної чи математичної логіки, спостереження, вимірювання, експерименту, абстрагування, екстраполяції, формалізації, математичного моделювання, рефлексії, а й через інсайт, осяяння може пізнавати сутність і різновиди Буття.

Загалом зазначимо, що проблематика єдиної, цілісної методології в науці є недостатньо дослідженою, передусім у контексті правознавства. Окремі психологічні аспекти цього питання відображено в працях Х. М. Левітта, З. Моррилла, К. М. Коллінза, Дж. Л. Ризо [4; 5]. Також слід зауважити про роботи В. Левічева з Вільнюського університету, присвячені методологічним проблемам саме юридичної науки [6].

Матеріали та методи

Якщо в природничонауковій сфері пізнання нового досягають завдяки синтезу знань та пізнавальних засобів і методологій з превалюванням апаратних, інструментальних методів, то в гуманітарних і соціальних науках головним інструментом вченого залишаються творча інтуїція, логічна і лінгвістична методології та вже згадуваний інсайт.

Апаратні методи проникають нині в гуманітарні та соціальні науки. Ілюстрацією можуть слугувати застосування поліграфів у торгівлі, бізнесі, психології, юридичній практиці та виникнення нової галузі наукового знання –

поліграфології [7]. Комп'ютери стають невід'ємними інструментами соціологічних, психологічних, економічних, політологічних досліджень. Не є винятком юридична теорія і практика. Можна стверджувати, що процеси й тенденції, притаманні природничим наукам, виявляються (частково) і в науках гуманітарних та соціальних.

Якщо ХХ ст. стало століттям формування «Великої» науки, яка переходить у Мегануку (Мегасаєнс), і це ми бачимо на прикладі природничих і технічних наук, то вже на переломі століть і в ХХІ ст. дедалі чіткіше виявляється синтез (інтеграція) наукового знання загалом. Видається, що такий синтез не є відособленим, це частина (підсистема) Великого синтезу, який виглядає як синтез філософії науки, теології, мистецтва, техніки та розроблення універсального знання «про все». Не можна стверджувати про унікальність і неповторність такого стану й процесу. Понад 2,5 тисячі років тому першим і єдиним, хто синтезував ці сфери людського знання та поєднав їх з езотерикою, астрологією, психологією, суспільствознавством, медициною та етикою, був Піфагор (несправедливо замовчувана й забута особа геніального мудреця і мислителя). Ще за життя вчений зазнав тотальної критики, а стародавні філософи, які керувалися цілісним ученням Піфагора та його трактатами, згадували про нього вряди-годи (Платон – раз, Арістотель – двічі). Нині нам відомо про молодшого сучасника Піфагора Геракліта як автора формули *panta rei* (усе тече і змінюється), а також висловлювань про те, що не можна двічі ввійти в одну річку, про вічний лоґос. Гералікт як людина одіозна й мізантропічна стверджував, що Піфагор – видатний мислитель, водночас заявляв, що Піфагорове вчення – це «понасмикування» з різних джерел, у якому власне Піфагорового нічого немає, і що багатознайство розуму не навчає [8].

Результати та обговорення

Конкуренція, нетерпимість, заздрість, недоброзичливість, прагнення до вищості над іншими не нові в людській сутності. Беззаперечним є факт, що Піфагор створив універсальне, цілісне знання «про Все» синтезувавши мудрість стародавніх єгиптян, халдеїв, вавилонян, персів, фінікійців, євреїв, індусів (за твердженням Бхагаван Шрі Раджиніша (Ошо) – і китайців). Учення Піфагора є синтетичним, цілісним сплавом, яке ми називаємо знанням піфагорійським.

Кінець ХХ ст. завдяки дослідженням теоретичної та експериментальної фізики вирізняється трактуванням цілісності Матерії, Свідомості, невід'ємністю інформації, енергії, практичним формуванням єдиного інформаційного поля, яке виглядало як

ноосфера, відкрита на теоретичному рівні академіком В. Вернадським. Одночасно на рубежі століття в Природі Землі почали відбуватися такі катастрофічні зміни, що філософи, езотерики, теологи розвивали тему «кінця світу». Крім того, «календар майя» закінчувався 2012 роком. Тож цей рік і стали вважати кінцем світу. У поясненні природних (а частково і соціальних процесів) уже не вдавалося ґрунтуватися на позитивній науці, оскільки виявилось, що такі пояснення можна отримати за допомогою езотерики. Цікавим є спостереження В. і Т. Тихоплавів про те, що священнослужителі різних релігій і культів готові були віддати життя за те, щоб ніхто нічого не дізнався про таємні документи й писання чи принаймні часточку духовних знань. І раптом у кінці ХХ ст. ця таємничість починає розсіюватися. Майже всі духовні групи у світі одночасно відкрили свої архіви. І нині в книжкових виданнях та мережі Інтернет можна знайти інформацію, яку тисячоліттями ретельно приховували [9]. Тобто людство через 2,5 тисячі років знову дійшло до того, що в поясненні й пізнанні Буття необхідно було ґрунтуватися не лише на філософському, науковому, технічному знанні, а й на езотеричному, теологічному, мистецькому. Тобто постала нагальна потреба цілісного підходу в пізнанні, визнанні об'єктивним знання, яке отримують не лише раціональним, а й ірраціональним, езотеричним способом. Така революційна зміна парадигми пізнання зумовлена цілісністю (єдністю) світу.

У філософії вже були спроби цілісного підходу (Я. Сметсон, 1926). Однак він зводився до проблеми співвідношення частини та цілого; визначення того, що ціле завжди більше, ніж сума його частин, зазначений автор запропонував новий термін для позначення новітнього підходу – «холізм». Холізм був антиподом механізму й редукціонізму у філософії та науці. Утіленням холізму був віталізм, гештальт-психологія, емерджентизм, теорія систем. У філософії він виявляється в методологічних доктринах Т. Куна, П. Феєрабенда. У соціальних науках холізм засвідчено в доктринах, які обґрунтовували примат держави, суспільства, народу, класу над окремими індивідами.

Наприкінці ХХ ст. холізм знову набуває характеристик, властивих змісту цілісності, які склалися історично ще з часів давньогрецької філософії. Згадуваний цілісний підхід Піфагора розвинув Платон у співвідношення єдиного множинного. Множинність речей у світі віднаходять свою цілісність лише в ідеї. В Арістотеля цілісність пов'язана із формою, а будь-яка річ неподільна щодо самої себе. А це й означає бути цілісним. Тобто ідеї Платона і

форма Арістотеля є цілісними, вони виходять за межі чуттєвого сприйняття. У Середньовіччі єдність і цілісність пов'язували з Богом. У Новий час відбулася диференціація знання і пізнання на галузі (що тривало до минулого століття). Завдяки філософії цілісним залишається Природа, яку і вивчають частинами чи в певних ракурсах науковці. Розум є об'єднавчим началом, яке забезпечує наукове пізнання. Щоправда, у такому пізнанні метод від загального до конкретного замінюється (передусім під впливом філософії та методології позитивізму) на метод від конкретного до загального. У ХХ ст. Природа вже не є основою цілісності. Історія наук втратила форму лінійної історії прогресу. Переважати стали не процедури узагальнення та формулювання загальних законів, які не приводили до цілісності, хоч і домінували в природознавстві, а контакти і взаємодія між окремими елементами плюралістичного світу. Власне вони і формують цілісність культури певного історичного періоду, спільноти людей на основі спільної релігії, загальної наукової парадигми чи іншої сукупності спільних інтересів членів соціуму. За цих обставин, на думку Л. Маркова, цілісність зміщується зі сфери абстрактної всезагальності в конкретну особливість події [10]. Певним уточненням чи навіть запереченням такої позиції є вчення В. Вернадського про ноосферу, який розглядав Всесвіт і людину як єдину цілісну систему з власним регулюванням (гомеостазисом) і пропонував розумну співдію з Космосом. Останній, за В. Вернадським, є цілісністю та протистоїть живій і неживій матерії. За постійного наростання сил Розуму у Всесвіті виявляється і космічний критерій прогресу. Мислитель неодноразово зауважував, що наука невіддільна від філософії і не може розвиватися за її відсутності. Він критично ставився до філософії Г. В. Ф. Геґеля та стверджував, що у ХХ ст. вона не відповідає науковому методу. Також В. Вернадський доводив, що наука в соціальному житті суттєво відрізняється від філософії та релігії тим, що вона однакова і єдина для всіх часів, соціальних середовищ і державних утворень. Між натуралістичною (природничо-науковою) і фізичною (науковою) картиною світу є відмінність. Обидві картини світу розвивалися достатньо інтенсивно й автономно.

Уже на початку ХХ ст., зазначає В. Вернадський, світ опинився на порозі новітнього синтезу знань про природу.

Тому натуралістична і фізична картини світу поступово зливаються в єдину наукову картину світу, хоча це потребувало цілого ХХ століття. На початку цього століття, акцентував В. Вернадський, зв'язок між історико-філологічними, природничими науками, мате-

матикою, логікою і філософією був незначним. Події після Першої світової війни докорінно змінили релігійну та філософську структуру людства, створили підґрунтя для єдиної всесвітньої науки, що охоплює все людство, даючи йому наукову єдність. Уперше в історії людство перебуває в умовах єдиного історичного процесу, що поширився на всю біосферу планети. Складні історичні процеси підійшли в ХХ ст. до створення єдиного цілого. Державне життя в усіх його виявах охоплено науковим мисленням у не знаному раніше ступені, розвиваються нові прикладні науки, нова методика [11].

Проблема об'єднання знань у єдину систему, співорганізація знань реалізовувалася як потреба практики і як об'єктивний процес, «ініційований» філософією для пояснення Буття, Світобудови, Світогляду. Ще 1989 року, виступаючи на Методологічному з'їзді в Києві, знаний філософ і методолог Г. Щедровицький зауважував, що морально-етичний світогляд залишається під впливом релігійної методології, а світосприйняття (напевно, наукове) продовжує диференціюватися. На його думку, інтегрованої світоглядної картини, побудованої на єдиних підставах, немає. Є калейдоскоп. І є нагальна проблема – потрібні нові форми інтеграції, нові форми доведення до цілісності всього світу мислення і діяльності [12].

Характеризуючи методологію діалектики в юриспруденції, ми у Великій українській юридичній енциклопедії зазначали, що один з головних принципів діалектики – всезагального зв'язку і взаємозалежності явищ – пов'язаний з принципом цілісності [13].

Юриспруденція (як теорія, так і практика) є доволі консервативною сферою людського життя, соціальної діяльності та соціальної свідомості. Лише наприкінці ХХ ст. в юриспруденції почали досліджувати системний метод як предтечу методу цілісного підходу. Уже в ХХІ ст. стало можливим (без обструктивної критики) говорити про інтегративну юриспруденцію. Цю лінію започаткували й розвивають філософи і теоретики права [14]. Спеціалісти з галузевих наук здебільшого не розуміють і не сприймають таких новітніх підходів. Залишаючись у полоні позитивістської методології та обстоюючи платформу легізму, вони відкрито не виступають проти філософського, соціологічного, психологічного, історичного підходів до права, але беззастережно отожднюють право і закон, стверджують, що право творить держава, вірять у форму, а не зміст права, закликають дотримуватися того, що встановила або ухвалила держава. Парадоксально, що юристи-практики застосовують правові позиції

Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини для обґрунтування своїх рішень, а певні юристи-науковці не можуть у своїх міркуваннях відійти від нормативізму. Тому цілісний підхід, цілісна методологія в юриспруденції лише починають утверджуватися. Тобто йдеться про цілісність як інтегрованість філософського, юридико-соціологічного, теоретико-догматичного та етичного підходів до права. Можливо, наступним етапом застосування цілісної методології в юриспруденції, зазначав Ж.-Л. Бержель, буде трактування права як продукту соціального порядку, виявів волі людини й суспільних груп, явищем матеріальних і моральних цінностей, ідеалом, реальністю, явищем історичним, нормативного порядку, комплексом внутрішніх вольових актів й актів підпорядкування свободи, актів примусу [15].

Окреслені тенденції з підходом до використання методології цілісності в юриспруденції, передусім у юридичній науці ще віддалені від усвідомлення цілісності загалом. Якщо в природознавстві цілісна методологія неминуха в пізнанні цілісного об'єкта у зв'язку з цілісністю та нерозчленованістю Природи, то в гуманітарних і суспільних науках, зокрема в юридичній науці, на перший погляд, такий об'єкт не проглядається. Чим він може бути: соціумом, суспільною дійсністю, життєдіяльністю нації, народу, цивілізації?

Достатнє усвідомлення потреби використання цілісної методології в юриспруденції відбудеться в перспективі, коли виразніше виявляться інтеграція і синтез філософії, науки, теології, мистецтва, літератури, езотерики, суспільствознавства в єдине вчення «Про Все». Тоді «зовнішня» інтеграція юридичної науки із філософією, етикою, психологією, політологією, соціологією, теологією і т. д. неминуче зумовлюватиме «внутрішню» інтеграцію юриспруденції (і як теорії, і як практики). Така інтеграція стиратиме міждисциплінарні бар'єри всередині публічного й приватного права, між матеріальними та процесуальними галузями, національним і міжнародним правом. Виявом «внутрішньої» інтеграції буде виокремлення в кожній галузевій юридичній науці філософської, теоретичної, методологічної, історичної та компаративістичної підсистем. Згодом цей перелік може бути доповнено психологічними, економічними підсистемами. Постає запитання: чи не забагато підсистем у новітній юриспруденції буде? Чи не загубиться, не втратиться власне юриспруденція від цього? Ми стверджуємо, що це буде справжня юриспруденція. Не спекулятивна, не догматична, не схоластична, а «жива», яка впливає із самого змісту суспільного життя, обґрунтовує свої правила на підставі всезагальних законів Буття,

Природи, загальнолюдської моралі й релігійних норм. Ця нова юриспруденція буде мати методологію пізнання цілісну методологію, а об'єктом пізнання – світ у його багатоманітності та єдності.

Висновки

Юридичне пізнання наявне в юридичній науці та практиці, що як комплекс називають юриспруденцією. Засобами такого пізнання є методології як певні світоглядні вчення з понятійно-категоріальним апаратом, підходи до пізнання, бачення його об'єкта крізь певну призму. Під час застосування цілісної методології такою призмою власне і є цілісність як властивість об'єктів, сукупності елементів, що їх

формують та організованих відповідно до певних принципів.

Цілісність чітко виявилася в науковому пізнанні на межі ХХ–ХХІ ст. передусім у природничих науках завдяки тому, що об'єктом пізнання цих наук є Природа. Однак у зв'язку з тим, що поділ на природничі, технічні, гуманітарні й соціальні науки є достатньо умовним, тенденції в природознавстві щодо цілісного підходу й застосування цілісної методології поширилися й на інші науки. Юридична наука як суспільна теж потребує використання цілісної методології. Це є запорукою подолання відособленості цієї науки, методології позитивізму й нормативізму, відходу від догматики та схоластики.

REFERENCES

- [1] Galison, P. (1987). *How Experiments End*. Chicago: The University of Chicago Press. P. 337.
- [2] Galison, P. (1997). *Image and logic: a Material Culture of Microphysics*. Chicago: The University of Chicago Press. P. 955.
- [3] Pronskih, V. (2015). Epistemologicheskaya razobshchennost eksperimentirovaniia v meganauke i podhody k ee preodoleniyu [Epistemological disunity of experimentation in megascience and approaches to overcome it]. *Epistemologiya & Philosophy of science*, 43 (1), 207-222. DOI: <https://doi.org/10.5840/eps201543141> [in Russian].
- [4] Levitt, H.M. (2020). Methodological integrity: Establishing the fidelity and utility of your research. Reporting qualitative research in psychology : How to meet APA Style Journal Article Reporting Standards / ed. by H. M. Levitt. Washington : American Psychological Association. P. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.1037/0000179-003>.
- [5] Levitt, H.M., Morrill, Z., Collins, K.M., & Rizo, J.L. (2021). The methodological integrity of critical qualitative research: Principles to support design and research review. *Journal of Counseling Psychology*. Vol. 68. Issue 3. P. 357–370. DOI: <https://doi.org/10.1037/cou0000523>.
- [6] Levičev, V. (2015). Holistic approach to legal research. *Teisé*. Vol. 95. P. 111-122. DOI: 10.15388/Teise.2015.95.7476.
- [7] Motlyah, O.I. (2022). Polihgrafologija [Polygraphy]. Kyiv : Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
- [8] Kostytskyi, M.V., & Kushakova-Kostytska, N. V. (2020). Etychni i pravovi pohlyady Pifagora [Ethical and legal views of Pythagoras]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 20 (2), 8-14. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.8> [in Ukrainian].
- [9] Tihoplav, V., & Tihoplav, T. (2011). Krayon. Otkroveniia: chto my znaem o Vselennoy [Kryon. Revelations: What do we know about the universe]. Moscow: Eksmo. 320 p. [in Russian].
- [10] Novaya filozofskaya entsiklopediya [New Philosophical Encyclopedia]. (2010). Vols. 4. Moscow: Mysl [in Russian].
- [11] Vernadskyi, V. (2004). Naukova dumka yak planetarne yavlyshche [Scientific thought as a planetary phenomenon. Chronicle: Ukrainian culturological almanac]. Kyiv: Khronika, pp. 57-58 [in Ukrainian].
- [12] Shchedrovitckii, G.P. (1997). *Filosofia. Nauka. Metodologiya* [Philosophy. The science. Methodology]. Moscow: Shk. kult. politiki [in Russian].
- [13] Kostytskyi, M.V. (2017). Dialektychnyi metod v yurisprudentcii. Velyka ukrainska yurydychna encyklopedia [Dialectical method in jurisprudence. Great Ukrainian legal encyclopedia]. Vol. 2, (pp. 216-221) [in Ukrainian].
- [14] Timush, I.S. (2009). Integralnyi pohlyad na pravo [An integrated view of law]. Kyiv : Atika [in Ukrainian].
- [15] Petryshyn, O.V. (2017). Intehratyvna yurisprudentciia. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Integrative jurisprudence. The Great Ukrainian Legal Encyclopedia]. (Vol. 2). Kharkiv : Pravo (pp. 306-310) [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Galison P. *How Experiments End*. Chicago: The University of Chicago Press. 1987. P. 337.
- [2] Galison P. *Image and logic: a Material Culture of Microphysics*. Chicago: The University of Chicago Press. 1997. P. 955.
- [3] Пронских В. Эпистемологическая разобщенность экспериментирования в меганауке и подходы к ее преодолению. *Epistemologiya & Philosophy of science*. 2015. Vol. 43. Issue 1. С. 207–222. DOI: <https://doi.org/10.5840/eps201543141>.
- [4] Levitt H.M. Methodological integrity: Establishing the fidelity and utility of your research. Reporting qualitative research in psychology : How to meet APA Style Journal Article Reporting Standards. Washington : American Psychological Association. 2020. P. 29–41. DOI: <https://doi.org/10.1037/0000179-003>.

- [5] Levitt H.M., Morrill Z., Collins K.M., Rizo J.L. The methodological integrity of critical qualitative research: Principles to support design and research review. *Journal of Counseling Psychology*. 2021. Vol. 68. Issue 3. P. 357–370. DOI: <https://doi.org/10.1037/cou0000523>.
- [6] Levičev V. Holistic approach to legal research. *Teisė*. 2015. Vol. 95. P. 111-122. DOI: 10.15388/Teise.2015.95.7476.
- [7] Мотлях О. І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України. 2022. 550 с.
- [8] Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Етичні і правові погляди Піфагора. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. Т. 20. № 2. С. 8–14. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.8>.
- [9] Тихоплав В., Тихоплав Т. Крайон. Откровения: что мы знаем о Вселенной. М. : Эксмо. 2011. 320 с.
- [10] Новая философская энциклопедия : в 4 т. М. : Мысль. 2010. Т. 4. 736 с.
- [11] Вернадський В. Наукова думка як планетарне явище. *Хроніка*. 2004. Вип. 57–58. 824 с.
- [12] Щедровицкий Г. П. Философия. Наука. Методология. М. : Шк. культ. политики, 1997. 656 с.
- [13] Костицький М. В. Діалектичний метод в юриспруденції. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 216–221.
- [14] Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право : монографія. Київ : Атіка, 2009. 284 с.
- [15] Петришин О. В. Інтегративна юриспруденція. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 2. С. 306–310.

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2022

Kostytsky M. – Doctor of Law, Professor, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and of Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>

The Need to use a Integrated Methodology in Modern Legal Science

Topicality. Methodological support of legal knowledge is inextricably linked with the objective processes of integration of scientific knowledge at the present stage and the transition to holistic knowledge at the junction of philosophy, science, art, theology, esoterics, social sciences. The holistic knowledge of "About Everything" that was characteristic of the time of Pythagoras was developed and differentiated. Now comes the period of a new great synthesis. It can be argued that the 2.5 thousandth spiral is coming to an end and we are approaching a new holistic knowledge, but at a higher level. Jurisprudence is an integral part of such universal knowledge. Therefore, the purpose of our study is to develop a view, understanding the problems of the peculiarities of the manifestation of a holistic methodology in legal science. **Methodology.** The study used a number of methodologies linked "horizontally". It is a holistic, dialectical, historical, systematic, linguistic methodology with their inherent methods of cognition. **Scientific novelty.** The author is one of the first to raise the question of holistic methodology in general, its application in cognition, including in cognition in legal science. Integrative, systematic, unified approaches to legal cognition are poured. **Research results.** Cognition is an integral attribute of human life. With the dialectical unity of Matter and Consciousness, the reflection of Reality has different specifics in different spheres of knowledge. But for all its varieties, for all areas characterized by a holistic approach based on a holistic methodology. This approach is the key to further development of legal science and knowledge in it. **Practical significance.** Based on the fact that legal practice is inextricably linked with the development of legal science, strengthening its methodological arsenal will improve legal practice, law enforcement understanding of law is broader than just the will of the state, expressed in legal form. With the awareness of a holistic approach, lawyers-practitioners will get closer to the person, real social and individual life, to the historical circumstances in which we are.

Keywords: integrity; integration; synthesis; knowledge; holistic methodology; legal science.

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Логічні основи організації слідчого експерименту

Актуальність. Як найвагоміший із засобів встановлення об'єктивної істини слідчий експеримент традиційно є об'єктом наукового інтересу. Протягом років учені розглядають не тільки юридичні, а й методологічні, технологічні, психологічні та інші аспекти його організації. Аналіз наукових розвідок у цьому напрямі засвідчує наявність прогалин у дослідженнях логічних підвалин раціоналізації слідчо-експериментальних дій. Метою пропонованої статті є спроба узагальненого формулювання засад побудови слідчого експерименту, окреслення критеріїв доказовості його результатів, а також алгоритму систематизованого застосування логічних засобів оптимізації його проведення. **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання розглядуваної проблеми в сучасній літературі. За допомогою методу семантичного аналізу визначено умови дієвості різних логіко-методологічних засобів у сфері слідчо-пошукової діяльності. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано під час з'ясування логічних засад організації слідчого експерименту й алгоритму його раціональної побудови. **Наукова новизна.** У статті сформульовано логічні засади раціональної організації слідчого експерименту та критерії доказовості його результатів. Запропоновано принципову модель систематизованого застосування логічних засобів оптимізації слідчо-експериментальної діяльності. **Результати дослідження.** Алгоритм використання логічних засобів організації слідчих дій має забезпечувати раціональне поєднання дедуктивістських та ймовірно-аналітичних підходів, максимально використовуючи конструктивний потенціал і компенсуючи обмеженість кожного з них. У контексті організації слідчого експерименту цей алгоритм передбачає структурування останньої шляхом виокремлення в ній трьох основних етапів: підготовчого, апробаційного та конфірмаційного, для кожного з яких визначено релевантне, найефективніше поєднання логічних і криміналістичних методів дослідження. **Практична значущість.** Запропонований методологічний підхід надає широкі можливості щодо забезпечення суттєвої об'єктивізації, підвищення результативності й надійності слідчо-експериментальних стратегій та методик.

Ключові слова: слідчий експеримент; логічне моделювання; організація розслідування; логіка розслідування; критерій доказовості.

Вступ

Значущість слідчого експерименту в практиці розслідування правопорушень засвідчує той факт, що, згідно зі статистичними узагальненнями такої практики, до зазначеного різновиду слідчих дій вдаються в 63,8 % розслідуваних проваджень, оскільки в більшості випадків він є чи не єдиним засобом перевірки свідчень і встановлення об'єктивної істини [1]. Нині значною є кількість наукових робіт, присвячених дослідженню юридичних, технічних, психологічних й інших аспектів організації та проведення слідчого експерименту в різних сферах його застосування як методу виявлення та перевірки інформації. Зокрема, активно досліджують проблеми модернізації технічних засобів проведення криміналістичних експертиз у процесі слідчих дій [2–4], шляхи вдосконалення тактики слідчого експерименту [5–7] тощо. Водночас доводиться констатувати, що логічні підвалини цього методу, якими насамперед визначають його дієвість і надійність, досі залишаються недостатньо вивченими й систематизованими.

Слушною видається думка британського дослідника І.Еветта, згідно з якою першочерговою є роль практичного досвіду в царині слідчої діяльності та криміналістичних експертиз,

однак суб'єкт такої діяльності має не лише фіксувати факти та свідчення, а й насамперед «бути здатним до логічної, раціональної оцінки їхньої доказової ваги в контексті прозорого набору обставин справи та чітко сформульованих припущень» [8]. Неможливо заздалегідь передбачити всі потенційні варіанти розвитку конкретних ситуацій та мати практичний досвід вирішення проблемних ситуацій, що трапляються в усіх таких випадках; проте можна мати логічний інструментарій для раціонального пошуку рішень, безвідносний до змістовної специфіки аналізованої ситуації. Тож актуальними є питання ретельнішого дослідження логічних основ організації слідчого експерименту й технології використання їх як засобів підвищення його ефективності й надійності результатів, отриманих у процесі аналізованого різновиду слідчих дій. Отже, метою статті є формулювання логічних засад раціональної організації слідчого експерименту та критеріїв доказовості його результатів. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати основні напрями сучасних наукових пошуків у царині логіко-методологічних засад слідчо-експериментальної діяльності, а також вибудувати алгоритм систематизованого застосування логічних засобів оптимізації останньої.

Матеріали та методи

Під час дослідження зазначеної проблематики було опрацьовано низку найновіших наукових публікацій (як українських, так й іноземних авторів), у яких обговорюють актуальні питання методології організації слідчого експерименту, підвищення її ефективності та забезпечення доказового спрямування результатів її практичного використання. Зокрема, увагу зосереджено на роботах, присвячених вивченню логічних аспектів планування та проведення цього різновиду слідчих дій. Для виявлення змісту та причин концептуальних суперечностей, що простежуються серед найпоширеніших у сучасній літературі методологічних підходів до розв'язання проблеми раціоналізації слідчо-експериментальних дій, було використано метод порівняльного аналізу, а також основи теорії аргументації, на підставі яких здійснено логіко-критичний аналіз таких підходів на предмет їхньої прийнятності та переваги щодо «конкуруючих» альтернатив.

Умови релевантного використання різних логіко-методологічних засобів у сфері слідчо-пошукової діяльності було визначено за допомогою методу семантичного аналізу, що надає можливість встановити залежності між ключовими характеристиками таких засобів і специфікою предметних сфер їх застосування. Зокрема, у такий спосіб уможливується подолання головних суперечностей між прибічниками дедуктивістської та ймовірно-аналітичної методологічних парадигм у питаннях логіки оптимізації слідчо-експериментальних процедур.

Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано для визначення логічних засад організації слідчого експерименту й алгоритму його раціональної побудови, оскільки саме ці методи забезпечують можливість виведення чітких критеріальних формул такої побудови та оцінювання ступеня доказовості отримуваних результатів.

Результати та обговорення

Вивчаючи спрямування сучасних досліджень логіко-методологічних підвалин організації слідчої діяльності загалом і побудови слідчого експерименту зокрема, доходимо висновку, що в контексті таких досліджень превалюють дві альтернативні парадигми: дедуктивістська та ймовірно-аналітична [9]. Перша пов'язана з визначенням чітких логічних критеріїв доказовості міркувань у процесі такої діяльності; натомість друга, з огляду на переважно редукований характер таких міркувань (тобто спрямованість не стільки від заданих підстав до наслідків, що з них випливають, а, навпаки, від зафіксованих наслідків до окреслення можливих

їхніх підстав), передбачає виявлення та формулювання умов раціональності оцінки висунутих версій перебігу досліджуваних подій у контексті наявної доказової бази. Дедуктивна парадигма здебільшого постає перед складнощами її застосування в тих (до речі, найпоширеніших) випадках, коли досліджувані обставини справи мають неоднозначне пояснення та передбачають логічну прийнятність декількох версій щодо зумовленості таких обставин [10–12]. З іншого боку, ймовірно-аналітичний підхід, задаючи критерії переваги одних версій перед іншими, не гарантує їхньої істинності, оскільки ймовірніша (з позицій зібраних доказів) версія все ж таки залишається гіпотетичною, а не обґрунтованим висновком. Водночас такий підхід пов'язаний з низкою парадоксів його практичного застосування (зокрема, під час визначення ймовірнісних стандартів доказування) [13; 14].

Способи вирішення описаної методологічної дилеми слід шукати на шляху побудови такого алгоритму систематизованого застосування логічних засобів організації слідчих дій, за якого уможливувалося б раціональне поєднання згаданих альтернативних підходів (тобто здатне забезпечити максимальне задіяння конструктивного потенціалу кожного з них та, за можливості, компенсувати їхню методологічну обмеженість).

Зокрема, у контексті вдосконалення організації слідчого експерименту пропонується, поперше, структурувати її шляхом виокремлення трьох основних етапів: 1) підготовчого; 2) апробаційного; 3) конфірмаційного. По-друге, для кожного з цих етапів визначити релевантне (відповідне цільовим орієнтирам цієї фази слідчо-експериментальної діяльності) і найефективніше поєднання логічних і криміналістичних методів дослідження.

На стадії підготовчого етапу здійснюють окреслення діапазону досліджуваних версій та їх первинний логічний аналіз з позицій прийнятності (на підставі результатів попереднього слідства) та переваги за ймовірнісними показниками. Засобами дедуктивної логіки коло прийнятних версій обмежуватиметься лише тими з них, що узгоджуватимуться з логічними критеріями сумісності з доказовою базою та обґрунтованості (пояснюваності) такими версіями розглядуваних обставин. У контексті ймовірнісної переваги одних версій, що належатимуть у це коло, основою логічної моделі такої оцінки здебільшого є теорема Байєса, за якою обчислюють умовні ймовірності гіпотез:

$$\Pr(H/E) = \frac{\Pr(H)\Pr(E/H)}{\Pr(E)}$$

Тут вираз $Pr(H/E)$ означає ймовірність підтвердження гіпотези H за умови емпіричного свідчення E ; $Pr(H)$ та $Pr(E)$ – апріорні ймовірності, відповідно, гіпотези H і свідчення E ; $Pr(E/H)$ – умовна (апостеріорна) ймовірність прийнятності E , якщо підтвердилася б гіпотеза H . Оскільки, згідно з теоремою множення ймовірностей,

$$Pr(H)Pr(E/H) = Pr(H \cap E)$$

(тобто ймовірності одночасного підтвердження H та E),

$$\text{тож } Pr(H/E) = \frac{Pr(H \cap E)}{Pr(E)}$$

і визначається часткою тих можливих випадків, у яких одночасно істинними будуть H і E , серед множини ситуацій, де підтверджуватиметься свідчення E . Тим самим ймовірність гіпотези H визначатиметься вже не на універсальній множині всіх можливих ситуацій, а в межах області визначення E , що звужує та уточнює сферу ймовірнісної оцінки аналізованої гіпотези. Визначаючи ймовірність версії того, що злочинна дія X вчинена неповнолітньою особою, ми знаходимо відносну частоту вчинення такої дії не серед усіх можливих випадків виявлення злочинної поведінки, а лише в контексті підліткової злочинності. І з кожним додатковим свідченням така оцінка набуватиме точніших значень.

В умовах змагального судочинства за цією моделлю пропонується оцінювати перевагу версії обвинувачення (H_p) чи версії захисту (H_d) за наявної сукупності доказів I . Критеріальною формулою тут є така пропорція:

$$K = \frac{Pr(H_p/I)}{Pr(H_d/I)}$$

Якщо $K > 1$, то приймають обвинувальний вердикт; в іншому разі рішення має бути виправдним [8, с. 4]. Однак така перевага повинна бути вельми суттєвою, оскільки у випадку незначної різниці між зазначеними ймовірнісними показниками виникають резонні підстави для перегляду справи. У такому разі постає необхідність у додатковому розслідуванні, результати якого (E) мають схилити перевагу в розглядуваному співвідношенні в певний бік. Алгоритмом такої переоцінки є формула:

$$K^* = \frac{Pr(H_p/E, I)}{Pr(H_d/E, I)} = \frac{Pr(H_p/I) Pr(E/H_p, I)}{Pr(H_d/I) Pr(E/H_d, I)}$$

Для визначення таких параметрів розробляють спеціальні комп'ютерні програми («баєсівські мережі»), за допомогою яких на

підставі статистичної обробки масивної криміналістико-досвідної інформації встановлюють відповідні числові показники ймовірнісних залежностей між фактичними обставинами, з одного боку, та їх можливими причинами – з іншого. Пріоритетними версіями вважають такі, що мають найвищі індекси умовних ймовірностей за заданих обставин [15].

У сучасній науковій літературі дедалі ширше аналізують можливості використання числових показників прийнятності версій щодо ймовірних причин, ознак і механізмів розслідуваних подій за відповідних фактичних обставин, а також прогнозування змін таких показників залежно від надходження додаткових свідчень про ці події, навіть коли йдеться про таку нову галузь криміналістичних досліджень, як цифрова судова експертиза, досвід у якій ще не є достатньо напрацьованим. «Такі кількісні виміри, що зазвичай отримують на основі результатів статистичних аналізів чи лабораторних експериментів, є надзвичайно цінними, оскільки вони дають змогу сторонам захисту й обвинувачення оцінити силу (чи вагомість) кожного окремого елементу виявлених доказів, визначити силу (чи правдоподібність) справи, побудованої на підставі сукупності таких доказів» [16].

Навіть у тих випадках, коли немає достатніх підстав для визначення числових показників ймовірностей версій V_1 та V_2 , статистика та слідчо-практичний досвід майже завжди дають змогу дійти висновку щодо того, яка з них є ймовірнішою за розглядуваних умов, а отже, оцінити «рейтинг пріоритетності» їх експериментальної перевірки. Адже, по-перше, ймовірніша версія має вищі шанси на підтвердження в процесі такої перевірки; по-друге, у разі її експериментального спростування буде забезпечено вищий ступінь звуження пошукового діапазону, ніж за спростування менш ймовірної версії. Скажімо, за умови, що шукане число знаходиться в межах від 1 до 10, версія його парності є ймовірнішою за версію його кратності трьом (оскільки в розглядуваному числовому діапазоні трапляються п'ять парних чисел, а кратних трьом – лише три). Тож ймовірність підтвердження першої версії становитиме 0,5, а другої – 0,3. Спростування першої з них звужить сферу пошуку вдвічі, натомість під час спростування другої ця сфера зменшиться на 0,3.

Отже, головними цільовими орієнтирами підготовчого етапу організації слідчого експерименту є окреслення кола версій стосовно умов, причин і механізмів виникнення досліджуваних наслідків злочинних дій, а також ймовірнісна оцінка таких версій з метою

встановлення раціональної пріоритетності їх експериментальної перевірки.

Наступний – апробаційний – етап організації передбачає «первинну фільтрацію» попередньо визначеного кола версій з позицій їх прийнятності в умовах експериментально змодельованих обставин розглядуваної справи, відомості про які є зафіксованими в результатах попереднього слідства. Адже слідчий (як, власне, і будь-який інший) експеримент ґрунтується на методі моделювання, спрямованому на оцінювання можливості чи неможливості існування певних об'єктів, наявності в них певних ознак, відношень до інших явищ, гіпотетичної динаміки їхньої зміни тощо. Експериментальна модель є або спробою реального відтворення «прототипних подій», або їхньою аналоговою репрезентацією в штучно створених умовах. Загалом, залежно від цільової спрямованості слідчо-експериментальних дій, такі експерименти поділяють на основні види: «встановлення можливості сприйняття певної дії або факту, явища; встановлення можливості здійснення якої-небудь дії; встановлення можливості існування певного факту, явища; встановлення механізму події або окремих його деталей; встановлення часу, який необхідно витратити на здійснення певних дій» [1].

Майже в усіх випадках слідчо-експериментального дослідження йдеться про встановлення саме *можливості*, а не дійсності перевірюваних у такий спосіб гіпотез, оскільки логічна схема такої перевірки не є демонстративною (тобто не гарантує необхідної доказовості апробованих версій, а лише визначає їхню прийнятність з позицій змодельованих обставин). Якщо, наприклад, версія V_k є однією з достатніх підстав для обґрунтування чи пояснення констеляції наслідків $ГC_i$ (у логіко-символічному вигляді: $V_k \rightarrow ГC_i$), то в разі експериментального підтвердження цих наслідків ми ще не можемо обґрунтовано визнавати істинність саме цієї версії, оскільки вона не є єдино можливим поясненням наслідків. Тож логічна схема міркування $V_k \rightarrow ГC_i$, $ГC_i \vdash \sim V_k$ не є доказовою (тут вираз $\sim V_k$ означає лише можливість, а не необхідність істинності версії V_k). Однак у разі експериментального виявлення бодай однієї з обставин, логічно не сумісних з наслідками $ГC_i$ (унаслідок чого ми матимемо підстави для заперечення системи цих наслідків як синхронно визнаних тверджень – $\neg ГC_i$), версію V_k можна буде обґрунтовано відхилити (у зв'язку з доказовістю логічної схеми: $V_k \rightarrow ГC_i$, $\neg ГC_i \vdash \neg V_k$: адже за умови хибності наслідку не може бути істинною жодна з достатніх для нього підстав, зокрема й V_k як одна з них). Отже, слідчо-експериментальну діяльність доцільно

спрямовувати на виявлення таких обставин, що максимально звужують коло прийнятних версій (аж до лише однієї з них).

Слід зауважити, що навіть у випадку, коли з усіх висунутих припущень прийнятним (сумісним із зафіксованими фактичними даними) залишається тільки одне, не завжди гарантованою є істинність саме цього припущення. Така гарантія може існувати лише за умови «диз'юнктивної замкненості» кола висунутих версій (тобто його вичерпності; коли є обґрунтована впевненість у тому, що за межами цього кола не може існувати жодного іншого прийнятного припущення щодо розслідуваних подій). Однак практичний досвід у сфері слідчої діяльності засвідчує, що не завжди вдається передбачити всі можливі варіанти гіпотетичних пояснень обставин розслідуваної справи. Тому версію, що пройшла через усі «апробаційні фільтри» на предмет її узгодженості з доказовою базою, доцільно піддати конфірмаційному етапу експериментальної перевірки, у межах якого відбувається циркулярне взаємоузгодження експериментальної моделі та фактичної інформації стосовно прототипних подій. Цільовим орієнтиром такого взаємоузгодження є досягнення стану логічної еквівалентності між гіпотетичною картиною розслідуваної ситуації та фактичними відомостями про неї (тобто, коли версія побудови такої картини стає не просто одним з можливих варіантів пояснення цих відомостей, а *єдино можливим* поясненням). У такому разі система зібраних доказів буде достатньою для доведення версії.

З метою досягнення такого взаємоузгодження «під час проведення перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряють. Уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно достовірної. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. У результаті цього остання оцінюється з погляду відповідності дійсній обстановці на місці події. Протиріччя, неточності й незрозумілості в показаннях усуваються» [17, с. 258].

Узагальнюючи алгоритм дій на конфірмаційному етапі слідчо-експериментальної перевірки версії, можна подати його у вигляді такої послідовності процедур. Насамперед на підставі зафіксованих на стадії попереднього слідства фактичних обставин і свідчень вибудовується гнучка із можливістю варіації змінних параметрів) експериментальна модель

досліджуваної ситуації. Далі здійснюють уточнення та доповнення даних попереднього слідства новими обставинами, виявленими під час експериментального моделювання, а також «фільтрацію» свідчень, що не можуть бути несуперечливо вписаними в контекст розширеної в такий спосіб базової інформації. Після цього доцільно провести «калібрування» експериментальної моделі (тобто таке її вивірення, що передбачає багатовимірне узгодження гіпотетичної картини розслідуваних подій із системою наявних фактичних даних, зокрема й отриманих у процесі експериментування) аж до якомога повнішої ідентифікації між розслідуваною та експериментальною модельованою картинами.

У процесі циркулювання інформації в межах циклу $M_e \rightleftharpoons S_i$ (де M_e – експериментальна модель, а S_i – розслідувана ситуація) така інформація, по-перше, об'єктивується, по-друге, її доводять до стану, наближеного до взаємодозначної відповідності між модельованими та розслідуваними обставинами, що забезпечує її доказовість за принципом:

$$Gf_i, H \leftrightarrow Gf_i \vdash H,$$

де Gf_i – упорядкована сукупність фактичних обставин, а H – гіпотетична картина розслідуваних подій.

У сучасній криміналістичній науці метод слідчо-експериментального калібрування привертає пильну увагу як у зв'язку з його розробленням і вдосконаленням, так і в контексті розвитку технології його практичного застосування. Успішно розробляють «біометричні системи для надійного розпізнавання осіб. Нещодавно математичні методи калібрування поширено, щоб забезпечити оцінні підходи до порівняння облич і порівняння мовлення. Широкими є можливості для застосування цих методів в інших сферах, де процес порівняння є ускладненим. Суб'єктивні оцінки ймовірностей залишаються центральним пунктом парадигми криміналістичної науки, однак рушійний принцип її прогресу полягає в тому, що вони мають бути обумовленими не стільки досвідом роботи у справі, скільки калібруванням у контрольованих

умовах» [8]. Ідеться про те, що, попри безсумнівну цінність слідчо-практичного досвіду, навряд чи можна відшукати в ньому повний аналог розслідуваної справи чи її окремих обставин. Тож доцільніше, очевидно, зосереджуватися на її специфічних і навіть унікальних аспектах, відтворення яких у процесі проведення слідчо-експериментальних процедур дасть змогу досягти ідентифікації між модельованою та реальною картинами розслідуваних подій.

Наприклад, поширеним є використання лазерної техніки для візуалізації траєкторії куль під час реконструкції стрілянини. Така візуалізація є ефективним засобом визначення позиції стрільців і жертв, а також виявлення ключових предметів речових доказів [2]. Специфіка балістичних і трасологічних параметрів відтвореної картини робить її експериментальну модель надто чутливою до будь-яких змін, пов'язаних із неправдивими свідченнями, що сприяє з'ясуванню істини в розслідуваній справі, а також доказовому ідентифікуванню такої моделі з прототипними подіями.

Висновки

Однією з ключових проблем у царині логіко-методологічних підвалин сучасної криміналістичної науки є поляризація дедуктивістської та ймовірно-аналітичної парадигм. Проте дієвим способом вирішення цієї методологічної дилеми є побудова такого алгоритму застосування логічних засобів організації слідчих дій, що забезпечував би раціональне поєднання згаданих альтернативних підходів, максимально використовуючи конструктивний потенціал і компенсуючи обмеженість кожного з них. Стосовно вдосконалення організації слідчого експерименту цей алгоритм передбачає структурування останньої шляхом виокремлення в ній трьох основних етапів: підготовчого, апробаційного та конфірмаційного, для кожного з яких визначають релевантне й найефективніше поєднання логічних і криміналістичних методів дослідження.

REFERENCES

- [1] Gusieva, V. (2019). Harakterystyka okremykh vydiv slidchoho eksperymentu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Characteristics of certain types of investigative experiments in the investigation of criminal offenses]. *Sudova ta slidcha praktyka v Ukraini, Judicial and investigative practice in Ukraine*, 8, 52-56. DOI: <http://10.32999/ksu2663-2713/2019-8-9> [in Ukrainian].
- [2] Vecellio, M., & Hooper, S. (2020). Laser Visualization of Bullet Paths. *Journal of Forensic, Legal and Investigative Sciences*, 6. DOI: <http://dx.doi.org/10.24966/FLIS-733X/100049>.
- [3] Klymchuk, M., Marko, S., Priakhin, Ye., Stetsyk, B., & Khytra, A. (2021). Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*, 10 (38), 204-211 (Web of Science).

- [4] Borysenko, I., Bululukov, O., Baranchuk, V., & Prykhodko, V. (2021). The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*, 7, 137-144 (Scopus).
- [5] Hryhorenko, A., Musiienko, O., Boyko-Dzhumelia, V., Sakovskyi, A., & Myrovska, A. (2021). Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*, 10 (45), 113–119. DOI: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867> (Web of Science).
- [6] Townsley, & M., Birks, D. (2008). Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*, 4, 309–333. DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-008-9054-4> (Scopus).
- [7] Sumbarova, M. (2015). Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*, 2 (2), 84-91. DOI: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2> (Scopus).
- [8] Evett, I. (2015). The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, 370, 1–10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2014.0263>.
- [9] Gvozdiuk, O. (2020). Logični zasoby optymizatsii slidchoi diialnosti [Logical means of optimizing investigative activities]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 1, 109-117. DOI: <https://doi.org/10.33270/0220190> [in Ukrainian].
- [10] Girod, R. (2015). Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations. N.Y.: CRC Press. P. 270. DOI: <https://doi.org/10.1111/lisi.12319>.
- [11] Petherick, W. (2015). Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis – N.Y.* P. 14–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8>.
- [12] Tiaglo, A. (2018). O standartah dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88–94. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- [13] Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99, 233–290. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- [14] Gvozdiuk, O. (2019). Kryterii dostatnosti dokaziv [Evidence sufficiency criteria]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2, 63-70. DOI: <https://doi.org/10.33270/02191802.63> [in Ukrainian].
- [15] Ramos, D., Gonzalez-Rodriguez, J., Zadora, G., & Aitken, C. (2013). Information-theoretical assessment of the performance of likelihood ratio computation methods. *J. Forensic Science*, 58, 1503–1518. DOI: <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12233>.
- [16] Overill, R., & Collie, J. (2021). Quantitative evaluation of the results of digital forensic investigations: a review of progress. *Forensic Science Research*, 6 (1), 13–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/20961790.2020.1837429>.
- [17] Nehrebetskyi, V. (2021). Videozapys pd chas slidchoho eksperymentu [Video recording during the investigative experiment]. *Pidprijemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 4, 257–261. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.40> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гусева В. Характеристика окремих видів слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 8. С. 52–56. DOI: <http://10.32999/ksu2663-2713/2019-8-9>.
- [2] Vecellio M., Hooper S. Laser Visualization of Bullet Paths. *Journal of Forensic, Legal and Investigative Sciences*, 2020. Vol. 6. DOI: <http://dx.doi.org/10.24966/FLIS-733X/100049>.
- [3] Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (38). P. 204-211 (Web of Science).
- [4] Borysenko I., Bululukov O., Baranchuk V., Prykhodko V. The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2021. Vol. 7. P. 137-144 (Scopus).
- [5] Hryhorenko A., Musiienko O., Boyko-Dzhumelia V., Sakovskyi A., Myrovska A. Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 45. P. 113–119. DOI: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867> (Web of Science).
- [6] Townsley M., Birks D. Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*. 2008. Vol. 4. P. 309–333. DOI: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-008-9054-4> (Scopus).
- [7] Sumbarova M. Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2> (Scopus).
- [8] Evett I. The logical foundations of forensic science: towards reliable knowledge. *Philosophical Transactions of the Royal Society*. 2015. Vol. 370. P. 1–10. DOI: <http://dx.doi.org/10.1098/rstb.2014.0263>.
- [9] Гвоздік О. Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 109–117. DOI: <https://doi.org/10.33270/0220190>.
- [10] Girod R. Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations. 2015. N.Y.: CRC Press. P. 270. DOI: <https://doi.org/10.1111/lisi.12319>.
- [11] Petherick W. Logic and Reasoning in Crime Analysis. *Applied Crime Analysis*. 2015. N.Y. P. 14–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-323-29460-7.00002-8>.
- [12] Тягло А. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.

- [13] Pardo M. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99. P. 233–290. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- [14] Гвоздік О. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2. С. 63–70. DOI: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- [15] Ramos D., Gonzalez-Rodriguez J., Zadora G., Aitken C. Information-theoretical assessment of the performance of likelihood ratio computation methods. *Forensic Science*. 2013. Vol. 58. P. 1503–1518. DOI: <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12233>.
- [16] Overill R., Collie J. Quantitative evaluation of the results of digital forensic investigations: a review of progress. *Forensic Science Research*. 2021. Vol. 6. No 1. P. 13–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/20961790.2020.1837429>.
- [17] Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 257–261. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.40>.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2022

Gvozdik O., Doctor of Philosophical Science, Professor, Professor of the Philosophy of Law and Legal Logic
Department of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Logical Foundations of Investigative Experiment Arrangement

Topicality. As one of the most important means of establishing objective truth, the investigative experiment has always been the focus of scientific research. At the same time, not only legal, but also methodological, technological, psychological and other aspects of its organization have been studied for a long time. However, as evidenced by the analysis of scientific research in this field, there are many gaps in the study of the logical bases of the rationalization of investigative experimental actions. Thus, the aim of the article consists in general formulation of such bases for an investigative experiment arrangement, outlining the criteria for proving its results, as well as the algorithm for the systematic use of logical means of optimizing its implementation. **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. Based on the method of semantic analysis, the conditions of effectiveness of various logical and methodological tools in the field of investigative activities are determined. The methods of logical modeling, generalization and formalization are used in determining the logical principles of the investigative experiment organization and the algorithm of its rational arrangement. **Scientific novelty.** The article formulates the logical foundations of rational organization of the investigative experiment and the criteria for proving its results. The basic principles of systematized application of logical means of optimization of investigative experimental activity are offered. **The results obtained.** The algorithm of using logical means of organizing investigative actions should provide a rational combination of deductive and probabilistic-analytical approaches, maximizing the constructive potential and compensating for the limitations of each of them. In particular, regarding the organization of the investigative experiment, this algorithm involves structuring the mentioned organization by distinguishing three main stages: preparatory, approbative and confirmative, for each of which determines the relevant and most effective combination of logical and forensic research methods. **Practical significance.** The proposed methodological approach opens wide opportunities in terms of providing the essential objectivization, efficiency and reliability of investigative experimental strategies and methods.

Keywords: investigative experiment; logical modeling; arrangement of investigation; logic of investigation; criteria of provability.

УДК 340.12+342.1

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.20>

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Київського інституту Національної гвардії України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>;

Бліхар В. С. – доктор філософських наук, професор, директор Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

«Римський слід» у становленні легіспруденції

Метою статті є дослідження першовитоків європейської традиції вивчення законотворчого процесу – легіспруденції на підставі аналізу процесів створення законів у Стародавньому Римі та з огляду на основні підвалини світоглядно-ідеологічного шерегу квіритів. Ця розвідка стала можливою завдяки здійсненому текстологічному аналізу правових текстів римських юристів і новітніх досліджень у сфері законотворчості. **Методологія.** У процесі підготовки статті застосовано соціокультурний методологічний підхід і низка наукових методів, найважливішими серед яких є: узагальнення, порівняльно-правовий, герменевтичний. Така сукупність методологічних інструментів забезпечила цілісність дослідження з'ясування ролі стародавніх римлян в означенні самостійного теоретичного напрямку дослідження законодавчого процесу. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті висвітлено витоки легіспруденції як теоретичного напрямку, який відбувся в контексті світоглядних й ідеологічних орієнтирів квіритської культури. Акцентовано на специфічності давньоримського розуміння законів, визначено відмітні риси законодавчого процесу в Римі. **Висновки.** Аргументовано, що легіспруденція як напрям давньоримської юриспруденції був пов'язаний з основними світоглядними настановами давньоримського суспільства й зумовлений пошуками шляхів створення ефективних законів.

Ключові слова: право; легіспруденція; нормотворчість; законотворчий процес; законотворчість.

Вступ

У сучасному світі законотворчість здійснюють через законотворчий процес, який є офіційною діяльністю держави й державних органів з підготовки, розгляду, затвердження та обнародування вищих нормативних актів державної влади. Тому логічно припустити, що такий важливий напрям державної діяльності має бути на належному рівні теоретично осмисленим й опрацьованим.

Метою статті є дослідження першовитоків європейської традиції вивчення законотворчого процесу – легіспруденції на підставі аналізу процесів створення законів у Стародавньому Римі та з огляду на основні підвалини світоглядно-ідеологічного шерегу квіритів. Ця розвідка стала можливою завдяки здійсненому текстологічному аналізу правових текстів римських юристів і новітніх досліджень у сфері законотворчості.

Автори статті висвітлення історико-правових підвалин формування сучасної науки про законотворчість (легіспруденцію) вважають актуальним і перспективним напрямом дослідження у філософсько-правовому дискурсі.

Матеріали та методи

Стан наукового опрацювання проблеми. Питання теорії законодавчого процесу в сучасних умовах досліджують Л. Вінтгенс, І. Сліденко, Д. Шульмане, П. Шевчук [1; 2]. Зокрема, З. Погорелова акцентує увагу на ефективності законодавчого процесу в Україні [3; 4], а елементи

теорії законодавчого процесу представлені в працях Арістотеля, римських юристів, С. Бентама, Ф. Савінї та ін. [5].

У процесі підготовки статті застосовано соціокультурний методологічний підхід і низку наукових методів, найважливішими серед яких є: узагальнення, порівняльно-правовий, герменевтичний. Така сукупність методологічних інструментів забезпечила цілісність дослідження з'ясування ролі стародавніх римлян в означенні самостійного теоретичного напрямку дослідження законодавчого процесу.

Результати та обговорення

У сучасних державах процеси законотворчості регламентовані нормами чинного права, які встановлюють вимоги щодо суб'єкта законотворчості та його повноважень у цій сфері, порядок і процедури створення законів. Тому законотворчість – це діяльність, яка притаманна кожній державі; оформлена особливими процедурами, що передбачені чинним законодавством (конституційними положеннями, спеціальними законами, правилами, регламентами); її здійснюють спеціальні органи й уповноважені особи; суб'єктами є народ і вищі органи державної влади (т. зв. повний парламент).

У межах постсоціалістичного правового поля зберігається тенденція розгляду питань законотворчості в межах теорії держави і права, нормографіки або нормотворчості як теоретико-правових наукових напрямів.

Натомість у межах сучасної західноєвропейської правової теорії з кінця ХХ століття ефективно «працює» легіспруденція як порівняно новий напрям у дослідженні права (зокрема, у Німеччині, Швейцарії, Бельгії). Сучасне змістовне наповнення поняття «легіспруденція» сформував бельгійський вчений Л. Вінтгенс, який вважає, що легіспруденція як теорія законодавства є відповіддю на відсутність теорії раціонального законодавства, що обумовлено типом мисленням, який називають легалізмом [6] «Легіспруденція виявляє співвідношення якості й кількості юридичних норм. Упродовж останніх десятиліть у різних дослідженнях з'явилися нові поняття, такі як інфляція законів, потопаи норм тощо, що, порівняно з економічними реаліями, означає одночасний спад якості законів та їх чисельний приріст. Легіспруденція пропонує рішення, як покращити прогнозування наслідків прийняття правових норм, що дозволяє уникнути непередбачуваних і небажаних ефектів» [3]. Як термін і як напрям наукових досліджень «легіспруденція» є зрідка використовуюваною в межах вітчизняного правознавства, хоча слід зауважити, що безпосередньо стосується проблем нормотворчості, хоча й з акцентом на такому виді нормативно-правових актів, як закони. Хоча, на думку І. Сліденка, «легіспруденція – це нове як добре забуте старе» [1].

«Аналіз сучасних досліджень дає змогу стверджувати, що легіспруденція як напрям розвитку сучасної правової науки може застосовуватись: у доктринальному обґрунтуванні, систематизації та структуризації національної правової системи; в теорії законотворчості; в усіх аспектах законодавчої процедури, що містить розробку законодавчих актів та введення їх у дію; у вираженні лінгвістичних аспектів законотворчості, їх впливу на сенс та зміст нормативних актів; у техніці законотворчості, що містить всі аспекти, пов'язані з конструюванням законотворчих актів; у методології законотворчості, що містить сукупність прийомів і засобів творення законодавчих актів; у пропаганді законодавства, що містить усі інформаційні аспекти, пов'язані з розробкою, прийняттям та функціонуванням законодавчих актів; у соціологічних аспектах законотворчості, зворотних та прямих зв'язках законотворчості й соціуму; в оцінці ефективності законотворчості; в оцінці впливу законодавства; в управлінні законотворчістю; в оптимізації правової освіти» [1].

У сучасній пострадянській правознавчій літературі з'явилось поняття «легіспруденція» (від лат. «lex» – закон, «prudential» – знання). Навіть є твердження щодо виникнення легіспруденції в 70–80-х роках ХХ століття. Зокрема, в одній з наукових статей 2020 року зазначено: «У західній правовій традиції поняття “легіспруденція” застосовують для позначення науки, яка

займається дослідженням у загальнотеоретичному аспекті проблемами законодавчого процесу. Її становлення на території Європи датується 70-ми роками ХХ ст., при цьому зародження ідей пов'язується з філософськими працями грецького філософа Арістотеля (“Політія”), англійського юриста І. Бентама (“Теорія законодавства”), німецького правознавця Ф. Савіні (“Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства”)» [7], проте загальноприйнятою є позиція, що легіспруденція з'явилася в Європі в останню чверть ХХ століття, хоча зародилася вона ще в Стародавній Греції [2]. У межах національного правознавства термін «легіспруденція» використовують з 1768 року, однак поширення набули його східнослов'янські відповідники – законотворчість або законотворство.

Немає жодної згадки про роль у становленні легіспруденції староримських юристів, проте не лише в географічно-просторовому сенсі, а й у юридичному «всі дороги ведуть у Рим». «Кожний народ наділений особливим талантом, який спонукає його яскраво заявляти про себе в певній сфері людської діяльності: одні були мореплавцями, інші – філософами, треті – воїнами, четверті – землеробами, п'яті – купцями. Римляни були юристами, і право – найбільш своєрідний і давній вияв їх цивілізації, яка саме завдяки праву, в чому вона і знайшла свій вияв, пережила крах римського політичного панування та залишилась жити навечно» [8]. Водночас «Рим є батьківщиною самостійної світської науки юриспруденції. Юристи ретельно розробили понятійний апарат цієї науки загалом, відобразили ту нову, відмінну від давньогрецької, реальність, у межах якої цінності юстиції тісно пов'язані з практичними завданнями правового спілкування, яке втілюється і в принципово новому рівні законодавчої теорії і техніки. Вони уточнювали значну частину еллінських правових умовиводів, з огляду на уявлення про сутність права й закону» [9]. А тому з'ясування «римського сліду» в легіспруденції коректним буде перефразувати один із відомих висловів Гая. Отже, висвітлюючи витоки легіспруденції, необхідно передусім звернутися до першовитоків законів: «не тому, що хочу зробити коментарі багатослівними, а тому, що, як я зауважив, у будь-якій справі досконале те, у чому наявні всі його частини, а безсумнівним є те, що найважливіша частина будь-якої справи є початок» (Fachturus legum uetustarum interpretationem necessario prius ab Urbis initiis repetendum existimaui, non quia uelim uerbosos commentaries facete, sed quod in omnibus rebus animaduerto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret: et certe cuiusque rei potissima pars principium est (D. 1. 2. 1). Тому слід зважати, що «легіспруденція має нетривалу історію, але давню традицію» (89 BUL Rev. 331).

Римські юристи зробили неоціненний внесок у загальну теорію закону, яку й назвали легіспруденцією. Власне римські юристи вперше акцентували увагу на теорії закону як підгалузі юриспруденції, компетентнісними межами якої є питання створення ефективних законів. Не випадково результатом відрядження децемвірів до міст Великої Греції були не лише кодифікація звичаєвого права у формі XII Таблиць, а й опанування мистецтва створення несуперечливих юридичних законів. Помпоній на початку II ст. до н.е. лишив згадки, що колегія із десяти мужів (*decemviri*) вирушили в V ст. до н.е. в міста Великої Греції (*Graecae civitates*), які були на той час центрами правової культури, для ознайомлення з основними прийомами створення законів (D. 1, 2, 2, 4). В «Інституціях» (D. 1, 1, 6, 1) зазначено, що греки розмежовували писане й неписане право. Саме завдяки ознайомленню з основами грецької законотворчості римляни практикували:

побудову загального плану кодексу;
запозичення окремих постанов;

використання загальних абстрактних побудов і мовних формул у правових нормах [10].

Юристи Стародавнього Риму за різними напрямками були першими, зокрема і в питаннях, пов'язаних із законодавством, передусім у частині його класифікації, узагальнення, розроблення правил створення та прийняття/анулювання законів тощо. Сучасний юридичний світ використовує староримські юридичні формули, які стали максимами й стали основою сучасного позитивного права у формі принципів. Правові максими щодо законів як явищ правової дійсності пережили їх творців і нині залишаються актуальними (за значущістю для культури й рівнем узагальнення їх можна порівняти з біблійними заповідями). Прикладом таких максимумів є:

«*Dura lex scripta tarnen*» (хоча і суворий закон, але так він написаний), «*Dura lex, sed lex*» (хоча і суворий закон, але потрібно його дотримуватися). Згодом ці максими стали підґрунтям принципу законності;

«*Judicandum est legibus, non exemplis*» (ми повинні судити на основі законів, а не прикладів) – основа принципу верховенства права;

«*Rex debet esse sub lebe, quia lex facit regem*» (рекс¹ повинен бути під законом, оскільки закон створює рекса) – принцип правової держави);

«*Nullum crimen, nulla poena sine lege*» (немає злочину і покарання, якщо вони не передбачені законом) – принцип відповідальності за законом;

«*Leges vigilantibus*» (закони написані для тих, хто не спить) – презумпція знання чинних законів.

Звісно, можна дорікнути римським юристам у тому, що вони теоретично не обґрунтували, що таке легіспруденція. Однак для староримського стилю мислення не було притаманним зосередження на умоглядних моментах і метафізичних роздумах, римляни прагнули вибудувати соціальний світ на засадах раціональності й узагальнення практики (що підтверджує власне й положення римського права). Водночас римляни не могли диференціювати науку легіспруденцію ще й тому, що науки як особливої сфери інтелектуальної діяльності й соціального інституту на той час ще не було. Але при цьому, римські юристи скрупульозно розробили алгоритми створення законів. Стародавні римляни, керуючись у своїх міркуваннях і діях принципом утилітаризму, прагнули створити дієві, практичні й ефективні регулятиви суспільного життя, зокрема закони. Квірити, керуючись основними засадами власних культурних і ментальних орієнтирів, розробили систему принципів законотворення, які були конкретизацією їх світоглядно-ідеологічного шерегу, серед яких: публічність, індивідуалізм, світськість, раціоналізм, утилітаризм, традиціоналізм і консерватизм [11].

Порівняно з греками, римляни ригористичніше дотримувалися традицій та негативно оцінювали будь-які зміни, вороже ставилися до фактів соціального експериментування, радикальних змін в основах життя, а також манії законотворчості. Традиціоналізм і консерватизм римського права тісно пов'язаний з римським культом предків. Культ предків як одна із засадничих цінностей римського суспільства впродовж тривалого часу виконував одну з основних світоглядно-інтеграційних функцій.

Основними принципами законотворення в Стародавньому Римі були:

Гласність – закони доводили до відома населення шляхом виставляння їх текстів на Форумі. У різних правових культурах діяли правові «ерзациси», пов'язані з пошуком матеріалу фіксації чинних норм за допомогою письма, що завідчують історичні пам'ятки стародавніх шумерів і давніх греків. Натомість римляни тяжіли до таких матеріалів, як мідь і дерево. Слід урахувати, що квірити, благоговіючи перед формою, ретельно добирали матеріал-фіксатор законів відповідно до їх значення для римської общини. Усім відомі Закони XII Таблиць вони зафіксували на мідних дошках, акцентуючи на їхньому особливому статусі: це Закон і результат тривалої боротьби. Модестін в одному зі своїх висловлювань щодо Законів XII Таблиць стверджував, що Закони були вирізьблені на слоновій кістці. Через чимало століть після створення Законів XII Таблиць у тексті Дигест вбачається шанобливе ставлення до величного правового минулого, яке гідне високого визнання. На дереві ж фіксували ті закони, які не можна було вважати «вічними» та «священними»,

¹ Ми свідомо не використовуємо поняття «цар» для перекладу латинського «*rex*».

зокрема преторські едикти – діяли протягом року, скільки тривала каденція конкретного римлянина в посаді претора. Так законодавець унеможлилював посилення на незнання закону. Виставлення текстів законів на Форумі у вигляді викарбуваних текстів було свідченням поступового витіснення писемним словом традиційної ороакустичної культури античного Середземномор'я.

Законність передбачала сприйняття та розуміння закону як взаємної обіцянки усіх і для всіх, що було своєрідною формою договору. До речі, римляни однією зі своїх ментальних рис мали схильність до домовленостей.

Професіоналізм, оскільки законом може бути лише рішення «досвідчених мужів».

Демократизм визначено як безпосередню участь громадян у законодавчому процесі.

Закон для римлян мав загальний характер. «Закон є загальний (для всіх) припис, рішення досвідчених людей, приборкання злочинів, які здійснюють умисно або через незнання, загальна (для всіх громадян) обіцянка держави» (D. 13.1).

Згодом від імені Марциала є пояснення: «Оскільки й оратор Демосфен дає таке визначення: "Закон є те, чому всі люди повинні коритися в силу різних причин, але переважно тому, що будь-який закон є думка (винахід і дар бога, рішення мудрих людей)"».

Висновки

Аналіз історичних текстів і текстів правових пам'яток дає підстави для висновку, що стародавні римляни зосереджували увагу на законах як результатах свідомих дій уповноважених осіб й органів (рекс, народ, коміції, магістрат, сенат, імператор) і вперше в історії європейської правової культури: а) сформулювали принципи законотворчості; б) чітко визначили стадії законотворчого процесу; в) виписали правила прийняття законів та їх змін; г) розробили структуру закону; д) класифікували державні закони.

REFERENCES

- [1] Slidenko, I. (2014). Onovlennia pravovoi systemy Ukrainy v konteksti doktryny lehisprudentsii [Renewal of the legal system of Ukraine in the context of the doctrine of jurisprudence]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6, 70–81 [in Ukrainian].
- [2] Shulmane, D., & Shevchuk, P. (2013). Lehisprudentsyia – novyy podkhod k voprosu o zakonotvorchestve [Jurisprudence - a new approach to the issue of lawmaking]. Retrieved from <https://www.academia.edu/6459132/%D0> [in Russian].
- [3] Pohorielova, Z.O. (2021). Problemy udoskonalennia zakonotvorchoi diialnosti [Problems of improvement of law-making activity]. *Visnyk UZhNU, Bulletin of UZhNU*, 68, 25–29. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.4> [in Ukrainian].
- [4] Pohorielova, Z.O. (2021). Zakonodavcha vlada yak lehitymna osnova zakonotvorchoi diialnosti [Legislative power is the legitimate basis of lawmaking activity]. *Visnyk UZhNU, Bulletin of UZhNU*, 66, 19–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.3> [in Ukrainian].
- [5] *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation* (2002). Oxford; Portland, OR: Hart Publishing. 2002. 160 p.
- [6] Antonov, M.V., Polyakov, A.V., & Maksimov, S.I. (2009). Razlichie i edinstvo vo vzaimodeystvii pravovykh kultur v XXI veke (XXIII Vsemirnyi kongress Mezhdunarodnoy assotsiatsii filosofii prava i sotsialnoy filosofii) [Difference and Unity in the Interaction of Legal Cultures in the 21st Century (XXIII World Congress of the International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy)]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13620> [in Russian].
- [7] Demidova, I.A. (2020). Normotvorchestvo i normografiya: k voprosu sootnosheniya v kontekste zakona Respubliki Belarus "O normativnykh pravovykh aktakh" [Rule-making and normography: on the issue of correlation in the context of the law of the Republic of Belarus "On normative legal acts"]. *Vesnik Magilyoŷskaga dzyarzhajnaga ūniversiteta Imya A. A. Kulyashova, Bulletin of Magilŷskaga dzyarzhajnaga ūniversiteta named after A. A. Kulyashov*, 1 (55), 110–114 [in Russian].
- [8] Sanfilyppo, Ch. (2011). Kurs rym'skoho chastnoho prava [Roman private law course]. Moscow: Norma [in Russian].
- [9] Oksamyitnyiy, V.V. (2012). Zakonotvorcheskiy protsess: sravnitelno-pravovoy analiz [Legislative process: comparative legal analysis]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/zakonotvorcheskiy-protsess-sravnitelno-pravovoy-analiz> [in Russian].
- [10] Delz, G. (1966). Der griechische Einfluss auf die Zwölftafelgesetzgebung. *Museum Helveticum*, 23 (2), 69–83.
- [11] Vovk, V.M. (2009). Pryvatno-pravova tekhnolohiia drevnikh rymlian yak konstruiuvannya pravovoi realnosti [Private law technology of the ancient Romans as a construction of legal reality]. *Advokat, Lawyer*, 2, 22–26 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Сліденко І. Оновлення правової системи України в контексті доктрини легіспруденції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. № 6. С. 70–81.

- [2] Шульман Д., Шевчук П. Легіспруденція – новий підхід к вопросу о законотворчестве. URL: <https://www.academia.edu/6459132/%D0>.
- [3] Погорелова З. О. Проблеми удосконалення законотворчої діяльності. *Вісник УЖНУ*. 2021. № 68. С. 25–29. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.4>.
- [4] Погорелова З. О. Законодавча влада як легітимна основа законотворчої діяльності. *Вісник УЖНУ*. 2021. № 66. С. 19–26. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.66.3>.
- [5] *Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation*. Oxford ; Portland, OR : Hart Publishing, 2002. 160 p.
- [6] Антонов М. В., Поляков А. В., Максимов С. И. Различие и единство во взаимодействии правовых культур в XXI веке (XXIII Всемирный конгресс Международной ассоциации философии права и социальной философии). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13620>.
- [7] Демидова И. А. Нормотворчество и нормаграфия: к вопросу соотношения в контексте закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах». *Вестник Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова*. 2020. № 1 (55). С. 110–114.
- [8] Санфилиппо Ч. Курс римского частного права : учебник. М. : Норма. 2011. 464 с.
- [9] Оксамытный В. В. Законотворческий процесс: сравнительно-правовой анализ. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zakonotvorcheskiy-protsess-sravnitelno-pravovoy-analiz>.
- [10] Delz G. Der griechische Einfluss auf die Zwölftafelgesetzgebung. *Museum Helveticum*. 1966. Vol. 23. No 2. P. 69–83.
- [11] Вовк В. М. Приватно-правова технологія древніх римлян як конструювання правової реальності. *Адвокат*. 2009. № 2. С. 22–26.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2022

Vovk V. – Doctor of Legal Science, Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Kyiv institute of the National guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>;

Blikhar V. – Doctor of Philosophical Science, Professor, Director of the Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-9009>

"Roman Impression" in the Formation of Legisprudence

The purpose of the Article is to study the origins of the European tradition of studying the law-making process – Legisprudence based on the analysis of the creating law processes in Ancient Rome and on the basis of the worldview of Quirites. Such study became possible thanks to the textual analysis of the legal texts of Roman lawyers and the latest research in the field of lawmaking. **Methodology.** In the process of preparing the article, a sociocultural methodological approach and a number of scientific methods were applied, the most important of which are: generalization, comparative legal, hermeneutic methods. Such a set of methodological tools ensured the integrity of the study of understanding the role of the ancient Romans in determining an independent theoretical direction in the study of the legislative process. **The scientific novelty** lies in the fact that the article reflects the origins of legisprudence as a theoretical trend that took place in the context of the worldview and ideological guidelines of the Quirites culture. The specificity of the ancient Roman understanding of laws and the main characteristic features of the legislative process in Rome are pointed out. **Conclusions.** It is shown that legisprudence as a direction of ancient Roman jurisprudence was associated with the main worldview instructions of the ancient Roman society and was due to the search for ways to create effective laws.

Keywords: law; legisprudence; rulemaking; law-making process; lawmaking.

УДК 342.951: 347.22: 34.096

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.25>

Грицай С. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0051-6149>

Цифрова валюта центральних банків: нестандартний методологічний підхід у правовому полі України

Мета публікації – проаналізувати особливості світового досвіду впровадження цифрових валют центральних банків (CBDC) із застосуванням нестандартного підходу щодо основ, втілених у класичні фіатні гроші. Центральні банки впродовж років забезпечують населення надійними грошима в межах завдань державної політики. Для врахування змін у цифровому світі центральні банки активно вивчають переваги й недоліки пропозицій цифрової валюти для населення – CBDC. 30 червня 2021 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги», який запровадив у загальне правове поле країни нове юридичне поняття – «цифрові гроші Національного банку України», що має схоже з поширеною світовою схемою найменування – CBDC. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових (дедукція та індукція, синтез й аналіз, наукова абстракція, системний підхід) і спеціальних методів (формально-правовий, правове прогнозування, порівняльно-правовий метод), необхідних для реалізації наукової мети й виконання поставлених завдань. **Наукова новизна.** У зв'язку із запровадженням у загальне правове поле України нової правової дефініції в Законі України № 1591-IX «Про платіжні послуги», який набирає чинності з 1 серпня 2022 року, – «цифрові гроші Національного банку України», постає необхідність в опрацюванні на науковому рівні можливості їх практичного впровадження та осмислення їх суті, впливу на вітчизняну економіку й суспільство на філософсько-правовому рівні – кризь призму нестандартного іноземного досвіду, з огляду на прийняті стандарти щодо фіатних грошей. **Висновки.** На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що новітні підходи до формування цифрової валюти центральних банків на основі криптовалюти або її паралельне існування розглядали як варіацію поглядів у різних країнах. Не є винятком на такому шляху становлення національного CBDC й Україна. Первинна редакція законопроекту № 9083 від 14 вересня 2008 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» хоча була відкликана й не є ідеальною з позицій правової техніки, що засвідчують численні експертні висновки, однак мала намір наділити криптовалюту як елемент цифрових фінансових технологій властивостями фіатних грошей. Проте Bitcoin та схожі криптовалюти, у разі застосування їх як CBDC, мають значні ризики для макрофінансової стабільності держави та її фінансової цілісності.

Ключові слова: крипто валюта; Bitcoin; стейблкоїн; цифрова валюта; електронні гроші; цифрова гривня.

Вступ

Протягом сотень років центральні банки в межах завдань державної політики є гарантами емітованих ними грошей. Для розвитку й перспектив упровадження державної політики в цифровому світі центральні банки активно досліджують переваги й недоліки моделей цифрової валюти для суспільства (англ. Central bank digital currency, надалі – CBDC). Банк Канади, Європейський центральний банк, Банк Японії, Шведський центральний банк, Швейцарський національний банк, Банк Англії, Рада керуючих Федеральної резервної системи й Банк міжнародних розрахунків співпрацювали під час підготовки доповіді щодо CBDC, у якій викладено її загальні основоположні принципи й основні особливості. Розглянуті в доповіді принципи засвідчують: щоб будь-яка юрисдикція розглянула питання про початок роботи із CBDC, має бути задоволено певні критерії. Зокрема, органи влади таких країни спершу повинні бути впевнені, що випуск не поставить під загрозу грошову або фінансову стабільність їхньої країни та що CBDC може співіснувати й доповнювати

наявні форми грошей, сприяючи інноваціям та їх ефективності. Якщо CBDC буде відповідати критеріям, що викладені в доповіді групою центральних банків, то притаманні йому функції можуть бути важливим інструментом для центральних банків у досягненні ними завдань державної політики [7].

Значний вплив сучасних технологій став стрімко поширюватися і на формування відповідних норм національного законодавства України, де вводять нові правові дефініції, які безпосередньо пов'язані з новітніми трендами цифрових фінансових технологій.

Верховна Рада України 30 червня 2021 року прийняла Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги» (далі – Закон 1591) [4], у якому вперше введено на рівні закону нову правову дефініцію в загальне правове поле України – «цифрові гроші Національного банку України», що має ознаки, схожі на поширене світове найменування – цифрова валюта центральних банків (англ. central bank digital currency – CBDC). Крім цього, 17 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла

Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (далі – Закон 2074) [3], який 15 березня 2022 року підписав Президент України. Згідно з п. 1 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, Закон набере чинності: а) з дня набрання чинності законом України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б) впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено в п. 2 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення», як обмеження в можливості застосування санкцій, передбачених ст. 23 Закону 2074. Для виконання приписів п. 1 розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію [2] Верховна Рада України 13 березня 2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (далі – Законопроект 7150) [5].

Серед учених, дослідження яких стосувалися теми нашого дослідження та фрагментарно висвітлювали її аспекти, можна виокремити таких авторів: Джей Каллен [10], Пангю Чен [9], Паоло Фегателлі [15], Майкл Пенедер [20] та ін. [11].

Джей Каллен з юридичного факультету Університету Осло (Норвегія) зазначав, що з позицій фінансової стабільності головною проблемою у зв'язку із введенням CBDC є вплив на банківську систему, який може зумовити таке нововведення. Результат частково залежить від ендогенної реакції банків на введення CBDC, а також від вибору дизайну системи CBDC, зробленого відповідним центральним банком. Крім того, якщо приватні форми грошей, такі як стейблкоїни або альтернативні валюти, захоплять значну частину ринку платіжних інструментів, механізм упровадження грошово-кредитної політики буде надто ослаблений та обмежить здатність центрального банку підтримувати ринки під час фінансової кризи [10].

Одним з важливих виборів є варіанти дизайну CBDC, який роблять його емітенти, з огляду на коло клієнтів, на яких вони орієнтуються. Права та обов'язки центральних банків та інших постачальників фінансових послуг можуть відрізнятися залежно від користувачів. Отже, перш ніж аналізувати роль фінансових установ, необхідно уточнити види CBDC, які вивчають у різних країнах, – таку думку висловив Пангю Чен з юридичного факультету Національного університету Сінгапура [9].

Паоло Фегателлі у своєму дослідженні стверджував, що створення відповідних механізмів для управління обсягом CBDC в обігу

є важливим, якщо центральний банк прагне забезпечити керованість монетарної політики. Наприклад, випуск CBDC не повинен спричиняти поглинання більшої кількості надлишкових резервів, ніж ті, які вважають непотрібними для ефективності нетрадиційної монетарної політики. Високий рівень неоднорідності в складі банківського балансу в банківських секторах і країнах єврозони може зумовити важливі зміни в бізнес-моделі різних установ. Цілком імовірно, що впровадження цифрового євро на умовах, окреслених вище, матиме різний вплив на моделі банківського фінансування, залежно від здатності банків використовувати надлишкову ліквідність для покриття депозитів, а також на напрям їх застосування в країні [15].

Майкл Пенедер з Австрійського інституту економічних досліджень (WIFO) висловив власне бачення сутності виникнення Bitcoin. Коли фінансова криза 2008–2009 років призвела до значної втрати довіри суспільства до грошово-кредитної системи й інститутів на її підтримку, подальша експансіоністська монетарна та фіскальна політика викликала побоювання, що борги перед урядом знеціняться через інфляцію. Підірвавши авторитет і легітимність усталеної системи, фінансова криза дала імпульс для розвитку альтернативних монетарних концепцій. Одразу після кризи одним зі значущих із фінансово-технологічних розробок стало введення протоколу Bitcoin [20].

Матеріали та методи

Головний висновок, якого дійшла група авторів дослідження «Від Bitcoin до цифрової валюти центральних банків: осмислення революції цифрових грошей», полягає в тому, що впровадження CBDC найближчим часом охопить весь світ, і хоча немає єдиної думки про те, яку модель слід прийняти, безумовною є необхідність у її ретельному плануванні. Успіх CBDC залежить від того, наскільки вони будуть відповідати очікуванням потенційних користувачів і мінімізують наслідки наявної негативної економічної динаміки [11].

Мета статті – проаналізувати й виявити особливості світового досвіду впровадження цифрових валют центральних банків (CBDC) в іноземних країнах на підставі нестандартного підходу до основ, втілених у класичні фіатні гроші.

Результати та обговорення

1. Визначення поняття та класифікація країн за ступенем їх просування CBDC. Цифрова валюта Центрального банку (CBDC), або національна цифрова валюта, є цифровою формою фіатної валюти країни. Замість того,

щоб друкувати паперові купюри й карбувати монети, центральний банк випускає електронні токени, вартість яких підкріплена повною довірою і кредитом уряду. Насправді вже нині депозити, що зберігаються в комерційних банках, є цифровими і можуть переміщатися в електронному вигляді за допомогою кредитних та дебетових карток і мобільних платіжних додатків. Однак ця форма цифрових грошей є відповідальністю приватних банків, які повинні підтримувати на належному рівні власні резерви й депозити. CBDC є відповідальністю уряду країни (як і банкноти, і монети сьогодні), а це означає, що центральний банк повинен бути їх фінансовим гарантом [18].

Станом на 2022 рік можна класифікувати країни, які у своїй внутрішній економіко-правовій сфері порушували питання CBDC, умовно на ті, що: досліджують, призупинили, розробляють, мають пілотний проєкт, запустили, відмінили:

– дослідження CBDC здійснюють: США, Ямайка, Чилі, Росія, Казахстан, Туреччина, Іран, Пакистан, Індія, Ізраїль, Палестина, Ліван, Туніс, Гана, Кенія, Руанда, Мадагаскар, Есватіні, Маврикій, Японія, Тайвань, Індонезія, Філіппіни, Австралія, Нова Зеландія;

– призупинили (неактивні дослідження) CBDC: Фінляндія, Естонія, Литва, Данія, Італія, Марокко, Єгипет, Південна Корея, Гаїті, Тринідад і Тобаго, Уругвай;

– розробляють CBDC (технічне збирання та випробування в лабораторних умовах): Канада, Венесуела, Франція, ОАЕ, Камбоджа;

– мають пілотний проєкт CBDC (тестування в реальних умовах): Домінікана, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кінтс і Невіс, Антигуа і Барбуда, Сент-Люсія, Гренада, Багамські Острови, Швеція, Україна, Китай, Таїланд, Республіка Корея, Сингапур;

– запустили CBDC (для широкого використання): Бразилія;

– відмінили CBDC (зняли з експлуатації): Сенегал, Еквадор [8].

Окремо можна класифікувати пілотні проєкти країни, які впроваджують лише в роздрібній чи оптовій торгівлі або мають змішану форму. Пілотний проєкт виключно в роздрібній торгівлі мали Китай та Україна; даних щодо пілотних проєктів виключно в оптовій торгівлі немає; змішану форму (оптова й роздрібна торгівля) пілотного проєкту наразі має лише Китай.

2. Нормативна правова база України, що спрямована на створення CBDC. Вплив сучасної «цифрової революції» поширювався протягом 2021–2022 років і на формування відповідних норм національного законодавства України, де закріплено нові правові дефініції, які

безпосередньо пов'язані з новітніми трендами цифрових фінансових технологій – CBDC.

Верховна Рада України 30 червня 2021 року прийняла Закон України № 1591-IX «Про платіжні послуги» [4], де вперше введено на законодавчому рівні нову правову дефініцію в загальне правове поле України – «цифрові гроші Національного банку України». Такі нововведення стосувалися як Закону 1591, так і через введення змін у супутні до нього нормативно-правові акти України. Закон 1591 набирають чинності з 1 вересня 2022 року.

3. Світовий огляд щодо нестандартного підходу до формування CBDC.

3.1. CBDC – приватні технології та приватні фінансові установи як платформа для впровадження. Західноафриканський

регіональний банк Banque Régionale de Marchés (далі – BRM) оголосив про випуск «національної цифрової валюти» в Сенегалі ще наприкінці 2016 року. Запуск відбувся на основі блокчейна, криптовалюта дістала назву e-CFA. Приватний ірландський стартап eCurrency Mint Ltd надав власну розробку для створення e-CFA [12].

Було анонсовано, що нова валюта e-CFA буде сумісна з іншими цифровими грошовими системами в Африці. Ми зазначали, що e-CFA випустив сенегальський банк BRM, і в одній з його заяв ідеться про таке: «e-CFA – це цифровий інструмент з високим рівнем безпеки, який можна зберігати в усіх мобільних грошах і гаманцях електронних грошей. Це забезпечить універсальну ліквідність, оперативну сумісність і прозорість цифрової екосистеми в WAEMU (Західноафриканський економічний і валютний союз, далі – WAEMU)». З позицій безпеки розробники кажуть, що валюта буде захищена криптографічними протоколами, щоб запобігти її підробленню. Прихильники також стверджують, що такі валюти прозоріші, регульовані центральними банками [24].

Міжнародний валютний фонд із цього приводу вважав, що економіка WAEMU, яка охоплює більшу частину франкомовної Західної Африки, ще залишається сильною, однак уже демонструє підвищену вразливість; Сенегал приступає до цікавого експерименту, який може забезпечити або широкі можливості, або високу конкуренцію для банків країни. Сенегал став другою країною після Тунісу, яка спробувала запустити національну цифрову валюту. Цифрова валюта буде мати ту саму вартість, що і франк (CFA), її можуть зберігати й використовувати так само, як і наявні електронні гроші.

Сенегал уже знаходиться в незвичайному становищі щодо власної валюти. Його франк (CFA) використовують 14 країн Західної та Центральної Африки, а його вартість

гарантована французьким урядом. Тому він сприймає свою валюту в іншому світлі, ніж інші країни, які самостійно емітують і гарантують національну валюту. Регіон відкритий для цієї концепції, оскільки Центральний банк WAEMU, що обслуговує країни, які використовують франк (CFA), уже розробив власні правила електронної валюти. По-друге, останніми роками концепція технологічного стрибка стала поширенішою, прихильники стверджують, що африканський континент може стрімко розвиватися в цьому напрямі. Тому Дакар і Туніс відкриті до ідеї альтернативних, паралельних валют, наважуючись узяти на себе ініціативу в їх запуску [24].

Однак згодом напрям Сенегальського уряду щодо розвитку CBDC кардинально змінився, і д'Акува Азома, директор із систем і платіжних засобів Центрального банку WAEMU, відокремив центральний банк від е-CFA: «Немає прив'язки е-CFA до зони WAEMU. Також немає електронної версії франка CFA, випущеної Центральним банком WAEMU. Випуск франка (CFA) є виключною відповідальністю центрального банку, а єдині відносини, які е-CFA має із центральним банком як видавець, полягають у тому, що е-CFA відповідає правилам електронних грошей центрального банку». Тобто Центральний банк WAEMU відмовився від асоціації з е-CFA, і в заяві у квітні 2017 року застеріг BRM від використання терміна е-CFA «для запобігання плутанині із законною валютою» в регіоні [12].

Отже, на прикладі Сенегалу бачимо спробу, яка може стати й тенденцією серед країн з низьким рівнем внутрішнього валового продукту, що спрямована на формування CBDC через первинне запозичення технологій в одного з найпотужніших гравців приватного фінансового сектору з можливістю подальшого поширення на всю країну.

3.2. CBDC – токенизовані активи. Експериментальний проєкт Helvetia був багатоетапним дослідженням Центру інновацій BIS, Швейцарського національного банку (SNB) й оператора фінансової інфраструктури SIX. Проєкт досліджували на предмет, як центральні банки можуть запропонувати розрахунки в грошах центрального банку в майбутньому з токенизованими фінансовими активами на основі технології розподіленого реєстру (DLT), зосереджуючись на операційних, юридичних і політичних питаннях. Проєкт розподілено на два етапи.

Перший етап передбачав тестові середовища швейцарської системи оптових розрахунків у режимі реального часу – шести міжбанківських клірингових системах (SIC) – і

Цифрової біржі SIX (SDX), платформи для торгівлі й розрахунків токенизованих активів [21].

Цей етап завершено в грудні 2020 року. Він продемонстрував функціональну доцільність і юридичну стійкість врегулювання токенизованих активів за допомогою оптової цифрової валюти центрального банку (w-CBDC) – (PoC1) з прив'язкою платформи DLT до наявної платіжної системи центрального банку – (PoC2). З позицій центрального банку PoC2 виявився операційно простішим, оскільки він не потребує змін у наявних системах центрального банку й порушує менше політично-правових питань, водночас PoC1 забезпечує більше можливостей для майбутніх інновацій та підвищення ефективності в процесі врегулювання [22].

Другий етап розширив роботу, проведену на першому етапі, шляхом (i) додавання комерційних банків до експерименту; (ii) інтеграція оптової цифрової валюти центрального банку (w-CBDC) в основні банківські системи центрального банку та комерційних банків; (iii) проведення повного циклу операцій [21].

Другий етап проєкту Helvetia завершено в січні 2022 року. Він продемонстрував, що цифрова валюта оптового центрального банку (w-CBDC) може бути інтегрована з основними банківськими системами та процесами комерційних і центральних банків. Крім того, він засвідчив, що випуск w-CBDC на платформі технології розподіленого реєстру (DLT), що експлуатується і належить компанії приватного сектору, можливий відповідно до швейцарського законодавства. Експеримент, проведений спільно з п'ятьма комерційними банками, досліджував регулювання міжбанківської монетарної політики і транскордонних операцій на тест-системах Цифрової біржі SIX (SDX), швейцарської системи оптових розрахунків у режимі реального часу – міжбанківських клірингових системах SIX (SIC) – й основних банківських систем [23].

Це ще один інноваційний підхід до формування CBDC, який зводиться до застосування токенизованих активів за допомогою оптової цифрової валюти центрального банку (w-CBDC) і з прив'язкою платформи DLT до наявної платіжної системи центрального банку. Крім того, він засвідчив, що випуск w-CBDC можливий на платформі технології розподіленого реєстру (DLT), що експлуатується і належить компанії приватного сектору, що пов'язаний із принципом застосування в Західноафриканському економічному й валютному союзі, є підтвердженням його спроможності на прикладі проєкту Helvetia.

3.3. *CBDC – Bitcoin*. Уряди деяких країн застосовують неklasичний підхід щодо основ класичних фіатних грошей у процесі введення в державі CBDC. Такий підхід передбачає визнання країною Bitcoin (далі – BTC) як законного платіжного засобу. Ідеться про Сальвадор, Еквадор, Мікронезію, Палау, Східний Тимор, Зімбабве та Маршаллові Острови [25].

3.3.1. *Сальвадор*. Законопроект «Закон про біткоїн» набув офіційної форми після того, як президент Найїб Букеле направив його до конгресу й одночасно написав у Twitter: «Я щойно направив #BitcoinLaw до Конгресу», – завантаживши копії законопроекту іспанською та англійською мовами. «Метою цього закону є регулювання Bitcoin як необмеженого законного платіжного засобу у використанні державою та фізичними чи юридичними особами», – ішлося в пояснювальній записці до законопроекту. Документ містив список цікавих пропозицій: нульовий податок на приріст капіталу на BTC; дозволяв сплату податків у BTC; зобов'язував приймати BTC як оплату за товар або послуги. Відповідно до законопроекту, держава повинна забезпечити інфраструктуру, що дасть змогу користувачам BTC, за необхідності, миттєво конвертувати BTC у долари США. Крім того, держава зобов'язувалася забезпечити «навчання та механізми», щоб допомогти громадянам, що не ознайомлені з BTC, оскільки більшості потрібно буде навчитися користуватися цифровим активом.

Внесений на розгляд президентом Сальвадору законопроект щодо запровадження BTC як законного платіжного засобу в державі був прийнятий Законодавчими зборами з переважною більшістю голосів. У розмові у Twitter Spaces з 22 000 слухачів, яка почалася після цих подій, Найїб Букеле зазначив, що він має намір підписати цей історичний закон. «Він набирає чинності негайно», – заявив президент, уточнивши, що уряд країни повинен створити за 90 днів належну інфраструктуру, а отже, прийняття BTC буде обов'язковим для всіх підприємств: «Вони повинні приймати його за законом». Також він повідомив, що планує зустріч із Міжнародним валютним фондом щодо цього питання. Відповідаючи на запитання журналістів, чи поставить Сальвадор у свій резерв центрального банку BTC, президент Найїб Букеле зауважив, що таких планів не має. Також він не обмірковував майнінг BTC, однак прихильно налаштований до ідеї видобутку BTC на основі відновлюваної енергії.

Уряд Сальвадору також запровадить офіційний біткоїн-гаманець, хоча він не буде обов'язковим. Крім цього, уряд має намір сформувати резерв у 150 млн доларів у цільовому фонді, щоб мати можливість

мінімізувати ймовірні ризики від таких нововведень. Дозвіл на постійне місце мешкання в Сальвадорі буде доступний для тих, хто інвестує в державу 3 BTC [6].

Бенуа Кере, критик BTC і керівник інноваційного центру в Банку міжнародних розрахунків (далі – BIS), назвав історичний крок Сальвадору щодо впровадження BTC як законного платіжного засобу в країні «цікавим експериментом». Reuters повідомляє, що Бенуа Кере висловив це твердження під час запуску четвертого інноваційного центру BIS в Англії, заявивши: «Ми дали змогу зрозуміти в BIS, що не вважаємо Bitcoin таким, що пройшов тест на те, щоб бути платіжним засобом. Bitcoin є спекулятивним активом і повинен бути врегульований відповідним способом». Бенуа Кере керувався п'ятьома аналогічними попередженнями від Міжнародного валютного фонду щодо нововведень у Сальвадорі. Зокрема, реагуючи на цю новину, у Міжнародному валютному фонді заявили, що це рішення може призвести до істотних юридичних і фінансових наслідків [13].

JPMorgan є останнім із значних джерел, що відреагувало на рішення Сальвадору прийняти Bitcoin як легальну валюту всередині країни. У форумі для клієнтів американський банківський гігант заявив, що для Сальвадору мало економічної вигоди прийняти BTC як паралельний законний платіжний засіб до долара США. Коментуючи цей крок, JPMorgan зазначив: «Як і у випадку з доларизацією на початку 2000-х років, цей крок, здається, не мотивований проблемами стабільності, а орієнтований переважно на поглиблення кризи [...] Оскільки складно побачити будь-які відчутні економічні вигоди, пов'язані з прийняттям Bitcoin як другої форми законного платіжного засобу, і це може поставити під загрозу подальші переговори з Міжнародним валютним фондом». Коли виник потенційний дефіцит бюджету в розмірі 3,2 млрд доларів 2021 року, Сальвадор вів переговори з Міжнародним валютним фондом про програму фінансування в розмірі 1 млрд доларів. З огляду на роль Фонду в забезпеченні доступу до зовнішнього кредиту для таких країн, як Сальвадор, коментарі JPMorgan перегукуються з аналогічними настроями, що поділяють інші коментатори фінансового ринку стосовно потенційних наслідків прийняття BTC як законного платіжного засобу [14].

Міжнародний валютний фонд повідомив: попри те, що цифрові платежі мають потенціал для збільшення фінансової інклюзії в центральноамериканській країні, використання BTC як законного платіжного засобу становить «високі ризики», пов'язані з фінансовою стабільністю та захистом споживачів. Директори

виконавчої ради Фонду закликали владу Сальвадору «звучити сферу дії закону про BTC, усунувши його статус як законного платіжного засобу», а також висловивши стурбованість з приводу потенційних ризиків випуску облігацій, забезпечених BTC. За даними Міжнародного валютного фонду, під час таких консультацій команда економістів відвідує Сальвадор, щоб оцінити реалії та обговорити економічну й фінансову політику країни з представниками уряду та центрального банку. До імплементації закону про BTC у Сальвадорі у вересні 2021 року чиновники Міжнародного валютного фонду попередили, що деякі наслідки того, що країна, яка приймає BTC як національну валюту, «можуть бути жакливими», включаючи ризик того, що внутрішні ціни стануть дуже нестабільними, а активи будуть використовувати всупереч заходам боротьби з відмиванням грошей та боротьби із фінансуванням тероризму [16].

Представники Каліфорнії Норм Торрес й Арканзасу Рік Кроуфорд запропонували законопроект, яким мають намір зобов'язати Державний департамент створити план пом'якшення потенційних ризиків для фінансової системи США на підставі аналізу ризиків для «кібербезпеки, економічної стабільності та демократичного управління» після визнання Сальвадором BTC як законного платіжного засобу у вересні 2021 року. Закон про відповідальність за криптовалюту в Сальвадорі є супутнім законопроектом до двопартійного законодавства, внесеного в Сенат у лютому 2022 року. Законопроект Сенату мав на меті, щоб державний секретар, а також федеральний департамент і керівники агентств протягом 60 днів повідомили Конгрес про план «пом'якшення будь-яких потенційних ризиків для фінансової системи США, пов'язаних із прийняттям криптовалюти як законного платіжного засобу в Сальвадорі й інших країнах, що приймають долар США (зокрема Еквадор, Мікронезія, Палау, Східний Тимор, Зімбабве і Маршаллові Острови)». «Сальвадор є незалежною демократією, і ми поважаємо його право на самоврядування, але США повинні мати план захисту наших фінансових систем від ризиків цього рішення, яке, як видається, є недбалою авантюрою, а не продуманими інноваціями», – сказав Норм Торрес. У березні 2022 року законопроект був прийнятий комітетом з міжнародних відносин і може бути спрямований на повне голосування в Сенаті США. Ще в лютому 2022 року президент Сальвадору Найїб Букеле відреагував на прокоментовані вище законопроекти, закликавши США «триматися подалі» від внутрішніх справ країни,

стверджуючи, що «уряд США не підтримує свободу вибору» [25].

3.3.2. Маршаллові Острови. Урядовці вперше оголосили, що Республіка Маршаллових Островів (надалі – RMI) буде вивчати створення цифрової валюти 2018 року, яка може бути використана як законний платіжний засіб поряд з долларом США. У червні 2021 року криптоконсультант Островів заявив, що RMI проводить 18-місячну фазу випробувань «e-SOV»-токена, який згодом може бути перетворений на SOV і бути законним платіжним засобом.

Хоча Маршаллові Острови є суверенною державою, вони також є асоційованою державою із США. Представник Міжнародного валютного фонду заявив, що цифрова суверенна валюта Маршаллових Островів, так звана CBDC, є ризикованою для фінансової стабільності Островів. Після консультацій з Міжнародним валютним фондом представник Йонг Сара Чжоу стверджувала, що випуск цифрової суверенної валюти Маршаллових Островів за назвою SOV як законний платіжний засіб «підвищить ризики для макроекономічної та фінансової стабільності, а також фінансової цілісності» Островів. На переконання Йонг Сари Чжоу, заходи, які Республіка Маршаллових Островів ужила для стримування COVID-19, можливо, були «швидкими й потужними», однак пандемія негативно позначилася на її економіці. «Випуск SOV може поставити під загрозу останні досягнення банківської системи RMI за рахунок використання доларів США», – сказала Йонг Сара Чжоу. «Це в контексті боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням терористичних ризиків (пов'язаних, зокрема, із SOV) може стати на заваді для надходження зовнішньої допомоги й інших важливих фінансових потоків, які надходять до RMI, що неминуче призведе до значного впливу на економіку RMI», – ідеться в заяві. Вона додала, що «обережний підхід» до SOV, який вже наявний, є виправданим, з огляду на те, що «потенційна вартість випуску SOV, імовірно, переважить очікувані вигоди». На думку представника Фонду, валовий внутрішній продукт RMI знизився на понад 3% у 2020-му фінансовому році й очікувано знизиться ще на 1,5% у 2021-му фінансовому році з можливим відновленням місцевої економіки тільки 2022 року. «Правова, нормативна й інституційна база RMI ще не готова сприйняти випуск SOV та бути спроможною керувати пов'язаними з ними ризиками» [19].

4. Експертні погляди на нестандартний підхід до впровадження CBDC. Міжнародний валютний фонд раніше, до описаних подій у Сальвадорі, виступив із заявами для невеликих країн, які розглядають можливість прийняття

криптовалюти за національні валюти, стверджуючи, що це «підвищить ризики для макроекономічної та фінансової стабільності, а також фінансової цілісності» в таких країнах.

Міжнародний валютний фонд зауважує, що деякі країни можуть піти за новітніми технологіями, прийнявши криптоактив як національну валюту. Чимало з них справді безпечні, легкі в доступі й дешеві для здійснення транзакцій. Однак Фонд вважає, що в більшості випадків ризики і витрати переважають потенційні вигоди в разі використання криптовалют як національних. Bitcoin і його аналоги залишаються переважно на межі фінансів і платежів, однак деякі країни активно розглядають можливість надання криптоактивам статусу законного платіжного засобу й навіть визначають їх другою (або потенційно єдиною) національною валютою. Якщо криптоактив отримує статус законного платіжного засобу, його мають прийняти кредитори під час сплати грошових зобов'язань, зокрема податків, що аналогічні банкнотам і монетам (валюти), випущеним центральним банком. Країни можуть навіть прийняти закони для заохочення використання криптоактивів як національної валюти, тобто як офіційної грошової одиниці (у якій можуть бути виражені грошові зобов'язання) й обов'язкового платіжного засобу для повсякденних покупок. Однак криптоактиви навряд чи буде прийнято в країнах зі стабільним рівнем інфляції та стабільними валютними курсами. Домогосподарства та підприємства мають замало стимулів, щоб заощаджувати в криптоактиві, такому як Bitcoin, навіть якби він отримав статус законного платіжного засобу, тобто статус валюти. Їх (криптоактивів) вартість занадто мінлива і не пов'язана з реальною економікою. Унаслідок цього внутрішні ціни в країні можуть стати вкрай нестабільними. Навіть якби всі ціни котирувалися, скажімо, в Bitcoin, ціни на імпортні товари й послуги все одно надмірно коливалися б, дотримуючись прямих ринкових оцінок. Крім того, що може постраждати фінансова стабільність країни, без запровадження надійних механізмів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням терористичних заходів, криптоактиви може бути використано для відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом, фінансування тероризму й ухилення від сплати податків. Зазначене разом може становити ризики й нестабільність у відносинах з іноземними країнами та банками-кореспондентами. Також постає чимало юридичних питань, адже статус законного платіжного засобу вимагає, щоб платіжний засіб був доступним, але доступ до Інтернету й технологій, необхідних для передачі криптоактивів, залишаються дефіцитними в низці країн,

що порушує питання про справедливість і фінансову інклюзію таких нововведень. Крім того, банки й інші фінансові установи можуть мати негативні наслідки від коливань цін на криптоактиви. Незрозуміло, чи може пруденційне регулювання бути ефективним проти впливу таких ризикованих активів у структурі балансів банків, якщо Bitcoin, наприклад, отримає статус законного платіжного засобу. Також використання криптоактивів не сприятиме захисту споживачів від значних коливань їх вартості. Зрештою, видобуток криптоактивів, таких як Bitcoin, потребує значних затрат електроенергії для живлення комп'ютерних мереж, які перевіряють транзакції. Тому й екологічні наслідки прийняття цих криптоактивів як національної валюти має бути розглянуто [17].

Наукова новизна

У зв'язку із запровадженням у загальне правове поле України нової правової дефініції в Законі України № 1591-IX «Про платіжні послуги», який набирає чинності з 1 серпня 2022 року, – «цифрові гроші Національного банку України», постає необхідність в опрацюванні на науковому рівні можливості їх практичного впровадження та осмислення їх суті, впливу на вітчизняну економіку й суспільство на філософсько-правовому рівні – крізь призму нестандартного іноземного досвіду, з огляду на прийняті стандарти щодо фіатних грошей.

Висновки

За результатами дослідження встановлено декілька нетрадиційних підходів до впровадження CBDC як класичної форми фіатних грошей:

1. Один з інноваційних підходів до формування CBDC зводиться до застосування токенизованих активів за допомогою цифрової валюти центрального банку (CBDC) і з прив'язкою платформи DLT до наявної платіжної системи центрального банку. Крім того, цей підхід засвідчив, що випуск CBDC можливий на платформі технології розподіленого реєстру (DLT), що експлуатується і належить компанії приватного сектору, на прикладі проекту Helvetia.

2. Уряди деяких країн обирають протилежний підхід до класичного уявлення про фіатні гроші під час введення в державі CBDC. Такий підхід передбачає визнання країною Bitcoin (BTC) як законного платіжного засобу, додаткового до наявного (Сальвадор, Еквадор, Мікронезія, Палау, Східний Тимор, Зімбабве та Маршаллові Острови).

Новітні підходи до формування цифрової валюти центральних банків на основі криптовалюти або її паралельне існування розглядали як варіацію поглядів у низці країн

світу. Не є винятком на цьому шляху становлення національного CBDC й Україна. Первинна редакція законопроекту № 9083 від 14 вересня 2008 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні» хоча була відкликана й не є ідеальною з позицій правової техніки, що засвідчують численні експертні висновки, однак мала намір наділити криптовалюту як елемент цифрових фінансових технологій властивостями фіатних грошей [1].

3. Bitcoin і схожі криптовалюти, у разі застосування їх як CBDC, мають значні ризики для макрофінансової стабільності держави та її фінансової цілісності, з огляду на те, що

домогосподарства та підприємства мають високі ризики втратити заощадження через значні коливання вартості, шахрайство або кібератаки. Слід ураховувати, що офіційна грошова одиниця країни, навіть її цифрова форма CBDC, повинна бути достатньо стабільною за вартістю, щоб полегшити її використання для строкових грошових зобов'язань. Правові засади в розрахунково-платіжному секторі країни та грошової одиниці актуалізують необхідність складних і широкомасштабних змін у фінансовому законодавстві, щоб уникнути створення нестабільності у фінансовому секторі економіки держав.

REFERENCES

- [1] Vidklykanyi projekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovohgo kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy v Ukraini" 2008 roku No 9083 [Revoked Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets in Ukraine" from 2008, No 9083. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597 [in Ukrainian].
- [2] Proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovohgo kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy" vid 13 berez. 2022 r. No 7150 [Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets" from March 13, 2022, No 7150]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233> [in Ukrainian].
- [3] Zakon Ukrainy "Pro virtualni aktyvy" vid 17 hrud. 2022 r. No 2074-IX [Law of Ukraine "On virtual assets" from December 17, 2022, № 2074-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20> [in Ukrainian].
- [4] Zakon Ukrainy "Pro platizhni posluhgy" vid 13 kvit. 2022 r. No 1591-IX [Law of Ukraine "On payment services" from April 13, 2022, No 1591-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20> [in Ukrainian].
- [5] Proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovohgo kodeksu Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy" vid 2022 r. No 7150 [Draft Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine on Taxation of Transactions with Virtual Assets" from 2022, No 7150]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> [in Ukrainian].
- [6] Bill to make Bitcoin legal tender passes in El Salvador. (2021, June 9). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-president-bitcoin-law-will-be-approved-tonight>.
- [7] Central bank digital currencies: Foundational principles and core features. (2020, October 9). Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp33.htm>.
- [8] Central Bank Digital Currency Tracker. (2022). Tableau Public. Retrieved from <https://public.tableau.com/app/profile/atlanticcouncil/viz/shared/MKPP4MC54>.
- [9] Cheng, P. (2022). Decoding the rise of Central Bank Digital Currency in China: Designs, problems, and prospects. *Journal of Banking Regulation*. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41261-022-00193-5>.
- [10] Cullen, J. (2022). "Economically inefficient and legally untenable": Constitutional limitations on the introduction of central bank digital currencies in the EU. *Journal of Banking Regulation*, 23(1), 31-41. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41261-021-00162-4>.
- [11] Cunha, P., Melo, P., & Sebastião, H. (2021). From Bitcoin to Central Bank Digital Currencies: Making Sense of the Digital Money Revolution. *Future Internet*, 13(7), 165. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi13070165>.
- [12] Ecofin, A. (2017). La BCEAO désapprouve la création de la monnaie électronique de la BRM. Agence Ecofin. Retrieved from <https://www.agenceecofin.com/commerce/0704-46420-la-bceao-desapprouve-la-creation-de-la-monnaie-electronique-de-la-brm>.
- [13] El Salvador's Bitcoin adoption an 'interesting experiment,' says BIS exec. (2021, Червень 11). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-s-bitcoin-adoption-an-interesting-experiment-says-bis-exec>.
- [14] El Salvador's Bitcoin adoption may jeopardize IMF negotiations: JPMorgan. (2021, June 11). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-s-bitcoin-adoption-may-jeopardize-imf-negotiations-jpmorgan>.
- [15] Fegatelli, P. (2022). A central bank digital currency in a heterogeneous monetary union: Managing the effects on the bank lending channel. *Journal of Macroeconomics*, 71, 103-392. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2021.103392>.
- [16] IMF urges El Salvador to remove Bitcoin's status as legal tender. (2022, January 25). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/imf-urges-el-salvador-to-remove-bitcoin-s-status-as-legal-tender>.
- [17] IMF Blog. (2021, July 26). Cryptoassets as National Currency? A Step Too Far. IMF Blog. Retrieved from <https://blogs.imf.org/2021/07/26/cryptoassets-as-national-currency-a-step-too-far/>.

- [18] Kumar, A., Ney, J., Lee, E., & Ji, V. (2020). National Digital Currencies: The Future of Money? Belfer Center for Science and International Affairs. Retrieved from <https://www.belfercenter.org/publication/national-digital-currencies-future-money>.
- [19] Marshall Islands digital currency would «raise risks,» says IMF. (2021, March 24). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/marshall-islands-digital-currency-would-raise-risks-says-imf>.
- [20] Peneder, M. (2022). Digitization and the evolution of money as a social technology of account. *Journal of Evolutionary Economics*, 32(1), 175-203. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00191-021-00729-4>.
- [21] Project Helvetia: A multi-phase investigation on the settlement of tokenised assets in central bank money. (2022, January 13). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/helvetia.htm>.
- [22] Project Helvetia Phase I: Settling tokenised assets in central bank money. (2020, December 3). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp35.htm>.
- [23] Project Helvetia Phase II: Settling tokenised assets in wholesale CBDC. (2022, January 13). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp45.htm>.
- [24] Senegal creates digital currency history. (2017, May 22). African Business. Retrieved from <https://african.business/2017/05/economy/senegal-creates-digital-currency-history/>.
- [25] US lawmakers introduce companion bill to «mitigate risks» from El Salvador's Bitcoin Law. (2022, April 5). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/us-lawmakers-introduce-companion-bill-to-mitigate-risks-from-el-salvador-s-bitcoin-law>.
- [26] West African Digital-Currency Project Shunned by Central Bank. (2017, April 6). Bloomberg. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-06/west-african-digital-currency-project-shunned-by-central-bank>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами в Україні : відкликаний проект Закону України 2008 р. № 9083. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64597.
- [2] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами : проект Закону України від 13 берез. 2022 р. № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233>.
- [3] Про віртуальні активи : Закон України від 17 груд. 2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20>.
- [4] Про платіжні послуги : Закон України від 13 квіт. 2022 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1591-20>.
- [5] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами : проект Закону України від 2022 р. № 7150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>.
- [6] Bill to make Bitcoin legal tender passes in El Salvador. (2021, June 9). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-president-bitcoin-law-will-be-approved-tonight>.
- [7] Central bank digital currencies: Foundational principles and core features. (2020, October 9). Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp33.htm>.
- [8] Central Bank Digital Currency Tracker. Tableau Public. 2022. Retrieved from <https://public.tableau.com/app/profile/atlanticcouncil/viz/shared/MKPP4MC54>.
- [9] Cheng P. Decoding the rise of Central Bank Digital Currency in China: Designs, problems, and prospects. *Journal of Banking Regulation*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41261-022-00193-5>.
- [10] Cullen J. "Economically inefficient and legally untenable": Constitutional limitations on the introduction of central bank digital currencies in the EU. *Journal of Banking Regulation*. 2022. No 23 (1), 31-41. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41261-021-00162-4>.
- [11] Cunha P., Melo P., Sebastião H. From Bitcoin to Central Bank Digital Currencies: Making Sense of the Digital Money Revolution. *Future Internet*. 2021. No 13(7), 165. DOI: <https://doi.org/10.3390/fi13070165>.
- [12] Ecofin A. La BCEAO désapprouve la création de la monnaie électronique de la BRM. Agence Ecofin. 2017. Retrieved from <https://www.agenceecofin.com/commerce/0704-46420-la-bceao-desapprouve-la-creation-de-la-monnaie-electronique-de-la-brm>.
- [13] El Salvador's Bitcoin adoption an 'interesting experiment,' says BIS exec. (2021, Червень 11). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-s-bitcoin-adoption-an-interesting-experiment-says-bis-exec>.
- [14] El Salvador's Bitcoin adoption may jeopardize IMF negotiations: JPMorgan. (2021, June 11). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/el-salvador-s-bitcoin-adoption-may-jeopardize-imf-negotiations-jpmorgan>.
- [15] Fegatelli P. A central bank digital currency in a heterogeneous monetary union: Managing the effects on the bank lending channel. *Journal of Macroeconomics*. 2022. No 71. P. 103-392. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2021.103392>.
- [16] IMF urges El Salvador to remove Bitcoin's status as legal tender. (2022, January 25). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/imf-urges-el-salvador-to-remove-bitcoin-s-status-as-legal-tender>.
- [17] IMF Blog. (2021, July 26). Cryptoassets as National Currency? A Step Too Far. IMF Blog. Retrieved from <https://blogs.imf.org/2021/07/26/cryptoassets-as-national-currency-a-step-too-far/>.

- [18] Kumar A., Ney J., Lee E., Ji V. National Digital Currencies: The Future of Money? Belfer Center for Science and International Affairs. 2020. Retrieved from <https://www.belfercenter.org/publication/national-digital-currencies-future-money>.
- [19] Marshall Islands digital currency would «raise risks,» says IMF. (2021, March 24). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/marshall-islands-digital-currency-would-raise-risks-says-imf>.
- [20] Peneder M. Digitization and the evolution of money as a social technology of account. *Journal of Evolutionary Economics*. 2022. No 32 (1). P. 175–203. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00191-021-00729-4>.
- [21] Project Helvetia: A multi-phase investigation on the settlement of tokenised assets in central bank money. (2022, January 13). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/about/bisih/topics/cbdc/helvetia.htm>.
- [22] Project Helvetia Phase I: Settling tokenised assets in central bank money. (2020, December 3). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp35.htm>.
- [23] Project Helvetia Phase II: Settling tokenised assets in wholesale CBDC. (2022, January 13). BIS. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/othp45.htm>.
- [24] Senegal creates digital currency history. (2017, May 22). African Business. Retrieved from <https://african.business/2017/05/economy/senegal-creates-digital-currency-history/>.
- [25] US lawmakers introduce companion bill to «mitigate risks» from El Salvador's Bitcoin Law. (2022, April 5). Cointelegraph. Retrieved from <https://cointelegraph.com/news/us-lawmakers-introduce-companion-bill-to-mitigate-risks-from-el-salvador-s-bitcoin-law>.
- [26] West African Digital-Currency Project Shunned by Central Bank. (2017, April 6). Bloomberg. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-04-06/west-african-digital-currency-project-shunned-by-central-bank>.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2022

Hrytsai S. – Ph.D in Law, Associate Professor, Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines, The Institute of Law and Social Relations, Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0051-6149>

The Digital Currency of Central Banks: a Non-Standard Methodological Approach in the Legal Field of Ukraine

Purpose. To analyze and identify the features of the world experience in the implementation of digital currencies of central banks (CBDC) in foreign countries, using a non-standard approach to the basics embodied in classic fiat money. Central banks have been providing the population with reliable money for hundreds of years as part of their public policy objectives. But the world is changing. To develop and reassess their public policy objectives in the digital world, central banks are actively exploring the pros and cons of offering a digital currency to the public – CBDC. On June 30, 2021, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine No. 1591-IX "On Payment Services", which is the first law that introduced a new legal concept into the general legal field of Ukraine – "digital money of the National Bank of Ukraine", which has similarities with the widespread world naming scheme, such as CBDC. **Methodology.** The methodological basis of the study is a complex of philosophical, general scientific (deduction and induction, synthesis and analysis, scientific abstraction, system approach) and special methods (formal legal forecasting, comparative legal method) necessary for the implementation of the scientific goal and the implementation of the tasks. **Scientific novelty.** In connection with the introduction of a new legal definition in the legal field of Ukraine, namely in the Law of Ukraine No. 1591-IX "On Payment Services", which will enter into force on 01.08.2022, – "digital money of the National Bank of Ukraine", and has similarities with the widespread world naming scheme as CBDC; It is necessary to work out at the scientific level the possibility of their practical implementation and understanding of their essence, impact on the domestic economy and society – through the prism of non-standard foreign experience, taking into account the accepted standards about fiat money. **Findings.** From the study, it can be argued that the latest approaches to forming a digital currency of central banks based on cryptocurrency or its parallel existence were considered a variation of views in many countries of the world. Ukraine was no exception to this way of forming a national CBDC. It may be recalled that the original version of the draft law No. 9083 of 14.09.2008 "On Amendments to the Tax Code of Ukraine Regarding the Taxation of Operations with Virtual Assets in Ukraine", although it was withdrawn and not ideal, from the point of view of legal technology, as evidenced by numerous expert conclusions made on this matter, intended to endow cryptocurrencies as an element of digital financial technologies, properties of fiat money. However, bitcoin and similar cryptocurrencies when used as a CBDC have significant risks to the macro-financial stability of the state and its financial integrity.

Keywords: cryptocurrency; bitcoin; stabelcoin; digital currency; electronic money; digital hryvnia.

ОНТОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.35>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Невідомий В. І. – доктор юридичних наук, головний контролер – директор департаменту з питань оборони та правоохоронної діяльності Рахункової палати України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4455-864X>

Місце ідеї миру в системі елементів ідеї права

Актуальність. Активні суспільно-політичні процеси, які відбуваються в нашій державі, обумовлюють нові виклики для української правової науки, стимулюють вчених до акумуляції творчого потенціалу й активізації наукового пошуку в галузі філософії права, зокрема, комплексного дослідження ідеї права та ідеї миру, яка в сучасних умовах набуває особливого, навіть гострого актуального соціально-політичного та політико-правового статусу. Ідея права належить до фундаментальних правових проблем, яка поставала в усі часи, її розглядали знані мислителі різних епох. **Метою статті** є комплексне дослідження системи зв'язків основних елементів ідеї права й визначення місця ідеї миру в цій системі. **Методологія.** Стрижневими методологічними підходами в дослідженні є антропологічний, структуралістський і семіотико-правовий. Системно-структурний підхід також надав можливість комплексно розглянути феномен ідеї права. У дослідженні акцентовано на структуруванні та здійсненні комплексного (зокрема семіотико-правового) аналізу ідеї миру як складової ідеї права. **Наукова новизна.** У статті розглянуто ідею миру та її місце в системі знакових елементів ідеї права, визначено найважливіші аспекти її вивчення за допомогою семіотико-правової методології. **Результати дослідження.** Констатовано, що термін «мир» тлумачать здебільшого як період між війнами, що вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами, а також стан спокою та гармонії в соціумі. Запропоновано та розглянуто широке трактування поняття миру, що передбачає такий стан суспільних відносин, за якого створено реальну систему інституцій та механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно сприяти розв'язанню наявних соціальних конфліктів. **Практична значущість.** Визначено зміст пов'язаних правових знакових конструкцій – свободи, справедливості, загального блага, солідарності та порядку. Окреслено методологічні можливості й евристичний потенціал продуктивного використання семіотичного підходу в процесі дослідження ідеї права.

Ключові слова: філософія права; мир; свобода; справедливість; рівність; загальне благо; соціальна солідарність; порядок.

Вступ

Активні суспільно-політичні процеси, які відбуваються в нашій державі, обумовлюють нові виклики для української правової науки, стимулюють вчених до акумуляції творчого потенціалу й активізації наукового пошуку в галузі філософії права, зокрема, комплексного дослідження ідеї права та ідеї миру, яка в сучасних умовах набуває особливого, навіть гострого актуального соціально-політичного та політико-правового статусу.

Ідея права належить до фундаментальних правових проблем (зокрема, Г. Гегель саме її вважав предметом філософії права), вона поставала в усі часи, її розглядали видатні мислителі різних епох [1], однак рідкісними є розвідки, у яких вона становить окремий предмет філософсько-правового, а тим більше – семіотико-правового аналізу, натомість семіотика права має визначні й потужні евристичні можливості. На сучасному етапі розвитку філософії права завдяки розробкам, які

розвивають інтегративні, структуралістські, семіотичні, комунікативні, синергетичні, реалістичні й інші новітні правові концепції, можна не лише визначити зміст певного правового поняття, висвітливши його структуру, а й максимально точно й повно з'ясувати його місце та значення для правової реальності в Україні, визначити напрями, окреслити перспективи побудови правової держави, що ґрунтується на принципах панування права, розподілу влади та її взаємодії з громадянським суспільством, гуманізму, забезпечення прав і свобод людини, спільної відповідальності людини й держави, неупередженості судових рішень тощо.

У зв'язку із зазначеним, мета пропонованої статті – висвітлити сутність ідеї миру та її місце в знаковій структурі ідеї права за допомогою філософсько-правової та семіотико-правової методології.

Головними завданнями дослідження є визначення сутності ідеї миру в широкому соціокультурному та філософсько-правовому

контексті, а також встановлення системи зв'язків ідеї миру з іншими ключовими характеристиками та знаковими елементами ідеї права.

Матеріали та методи

Стрижневими методологічними підходами в дослідженні є антропологічний, структуралістський і семіотико-правовий, що надали можливість висвітлити проблематику в контексті аналізу структур ідеї права, які відображають правове буття людини, а також відповідних цим структурам правових знакових конструкцій. Використано системно-структурний метод, який також можна вважати основним у межах пропонованої наукової розвідки, оскільки надав можливість комплексно розглянути феномен ідеї права та систему взаємних зв'язків між її фундаментальними складовими. У цьому дослідженні акцентовано на структуруванні та проведенні комплексного (зокрема семіотико-правового) аналізу ідеї миру як складової ідеї права.

Результати та обговорення

Насамперед слід зазначити, що вітчизняна традиція розроблення ідеї права ґрунтується на вченні П. Д. Юркевича (за дослідженням Г. С. Боровської). Оригінальну характеристику ідеї права дає також П. І. Новгородцев у промові, проголошеній на вчистому засіданні Психологічного товариства, у якій він докладно аналізує погляди В. С. Соловйова на загальносуспільні ідеали та критикує слов'янофільство. Положення про те, що головні світоглядно-ідейні джерела українського права – це антична філософія, християнська етика та римське право, у низці праць обґрунтовує М. В. Костицький [2], а також розвивають учні й послідовники.

Слід виокремити роботи П. М. Рабіновича, С. І. Максимова щодо ідеї права, висвітлення окремих її аспектів у розвідках Г. В. Гребенькова, С. В. Ромашкіна й інших сучасних науковців. Ідею права розглядають вчені в контексті двох основних підходів – універсалістського та релятивістського. Пропонована розвідка ґрунтується на визнанні універсальності ідеї права як концепту, водночас вважаємо, що слушним є зауваження С. І. Максимова, який акцентує на необхідності врахування культурно-історичної специфіки ідеї права, що стосується передусім проблеми її обґрунтування [3].

Попри важливість миру для різних дослідників упродовж історії людства [4], науковці майже не вивчали місце цього концепту в будові правової знакової конструкції ідеї права, не розглядали зв'язки ідеї миру з іншими конститутивними для права характеристиками й

структурними елементами ідеї права (свободою, справедливістю, рівністю, загальним благом і порядком) за допомогою категоріально-методологічного апарату семіотики права, який має істотний евристичний потенціал [5], що зумовлює актуальність і новизну пропонованого дослідження.

Традиційним є виокремлення антропологічної, аксіологічної та деонтологічної компонент у структурі ідеї права як абстрактного відображення сутності права й ідеального аспекту його буття, однак для досягнення мети цієї розвідки зосередимо увагу на згаданих вище основних складових елементах знакової структури ідеї права, кожна з яких є предметом окремого філософсько-правового й семіотико-правового дослідження, тому потребує детального розгляду та вивчення. У межах пропонованої статті спробуємо дати стислу характеристику відповідним правовим знаковим конструкціям і з'ясувати систему їхніх взаємозв'язків.

Первинним елементом ідеї права є свобода як здатність діяти відповідно до власних бажань. У наш час проблема свободи є однією з головних у соціально-політичному та філософсько-правовому дискурсі. Важлива вона і для психології, оскільки свобода – це феномен особистості, без неї немає особистості, без особистості немає свободи. Філософська, правова й інша наукова література, у якій здійснено осмислення проблеми свободи, є надзвичайно широкою як за обсягом, так і за множиною аспектів цієї проблеми. «Ми достеменно не знаємо, чи можна взагалі розв'язати питання про те, що таке свобода, але ми напевне знаємо, принаймні, що цього питання не можна уникнути», – слушно зазначено в праці «Свобода та відповідальність. Два основних поняття комунікативної етики» [6].

Це засвідчено розмаїттям видів свободи, які виокремлюють мислителі (свобода фактична та формальна (юридична), індивідуальна й суспільна, свобода дії та свобода прагнення тощо), які також пов'язані зі справедливістю [7]. Еволюцію інтерпретації змісту цієї категорії відображає такий факт: якщо давні греки вважали, що свобода може бути тільки в політичному (у найширшому сенсі цього слова, а сучасною мовою – суспільному) просторі та полягає в безпосередній заангажованості у вирішенні справ публічного значення, тобто справ полісу (за Г. Арендт – це первинна сфера свободи), то сучасних людей цікавить насамперед безпека приватної сфери та гарантії особистих інтересів (за Б. Констаном). Діяльнісне, активне розуміння свободи обстоював Б. Спіноза й мислителі наступного періоду, однак найповніше з усіх філософсько-

правових розробок, без сумніву, цю ідею висвітлено у вченні про право Г. Геґеля, у якому вона стала центральною категорією. У його філософській системі викладено ідеї про свободу, процес звільнення людини, подолання природного в собі, розвитку від одиничного (індивідуальності) до всезагального (особистості, громадянина) через стадії єдності душі зі своєю об'єктивністю, неповного володіння собою через одиничну відособленість і панування душі над тілесністю як створення продукту та світу об'єктивного, коли душа стає свідомістю [8].

Свобода є фундаментальною загально-людською цінністю, джерелом якої є природа людини та її особиста гідність, а відповідна правова знакова конструкція відображає можливість людини діяти на власний розсуд і свідомо здійснювати вільний вибір. Стан миру підвищує ступінь свободи та сприяє якнайповнішій реалізації цієї правової цінності в суспільних відносинах, оскільки свобода – це не безглузда свавільна поведінка індивіда, вона є можливістю здійснювати відповідальний вибір, адже усвідомлення відповідальності за власні слова та вчинки – невід'ємна складова справжньої свободи.

Справедливість і рівність як загально-людські цінності є ключовими правовими категоріями, яким присвячено фундаментальні наукові праці [7]. Поняття справедливості та рівності розглядали ще давні греки: Піфагор (відплачування іншому рівним), Платон (кожен соціальний прошарок займається своєю справою, а в державі панує правопорядок), Арістотель (розподіл всіх благ між членами суспільства та зрівнювання того, що становить предмет обміну, середина між надлишком і нестачею, рівномірність), Епікур (не шкодити й не терпіти шкоди). Паралельно існувала міфологічна персоналізація (уособлення) справедливості у вигляді богині Діке (Дікеосіне), яка повідомляла свого батька Зевса про тих, що порушували закони правди, а в золотому віці нібито правила світом під іменем Астрея. Справедливість, на переконання античних мислителів, була мірою, законом і принципом, що очевидно постає з найстислішої універсальної римської формули справедливості «*suum cuique tribuere*» (з лат. «кожному своє»). Історичний характер і певну відносність ідеї справедливості, зауважену мислителями різних століть, вдало ілюструють слова Л. В. Кравченка: «Не було, немає і, мабуть, ніколи не буде справедливості вічної, незмінної, раз і назавше даної, придатної для всіх часів і народів» [8; 9].

На противагу цій тезі, теорії природного права керуються тим, що справедливість є важливим упорядником суспільного життя та тією кардинальною чеснотою, навколо якої

обертаються решта «*sicut in cardine*», у якій можемо віднайти три основні властивості права: спрямованість на іншу особу, зобов'язання до виконання припису та рівновагу між тим, що має бути, і тим, що дано. Теологічна юснатуралістська інтерпретація цієї категорії ґрунтується на положенні про те, що «сьогоднішня справедливість – це вчорашня любов; сьогоднішня любов – це завтрашня справедливість» [10]. Поділяючи підхід, за яким справедливість передбачає та містить рівність (принаймні в її правовому, тобто формальному, а не фактичному, сенсі), надалі увагу зосередимо саме на цій знаковій конструкції та розглянемо їх співвідношення.

Західноєвропейська філософсько-правова традиція, джерелом якої можна вважати «Нікомахову етику» Арістотеля, вирізняє комутативну (вирівнювальну, договірну, переміщувальну, обмінну, арифметичну), дистрибутивну (розподільну, геометричну) та легальну (законну, владну), а з ХІХ ст. – соціальну (гармонізаційну, балансувальну, динамічну) справедливість. З іншого боку, виокремлено три елементи поняття справедливості в праці О. Гьоффе «Політика, право, справедливість» [11]: а) справедливість має сутність морального обов'язку; б) найближче вона стоїть до обов'язку, які визнають добровільно й варті більшого, ніж просто примус; в) її ступінь полягає в дистрибутивній користі – справедливим є корисне кожній людині. Донині тривають суперечки серед палких прихильників і затятих критиків щодо викладеної в «Теорії справедливості» Дж. Ролза концепції «справедливості як чесності» – розумно систематичної альтернативи утилітаризму [12]. Отже, довкола проблеми категоризації справедливості досі тривають невпинні та гострі дискусії, однак семіотико-правовий аналіз відповідної правової знакової конструкції засвідчує, що вона передбачає щонайменше два ключові елементи – *рівність можливостей і вимог й адекватність відплати за вчинене*. Лише в мирних умовах ідея справедливості може бути реалізована в обох площинах по-справжньому, оскільки інакше буде функціонувати лише «усічена», «спрощена» інтерпретація справедливості на зразок давнього принципу «око за око, зуб за зуб»: будь-яка деструкція суспільних відносин породжує правову нерівність, а заподіяння шкоди їх правовому врегулюванню та руйнування миру призводять до неадекватності відплати.

Всезагальне благо нині традиційно трактується у контексті об'єктивізму, суб'єктивізму й інтерсуб'єктивізму – основних підходів до інтерпретації сутності цінностей як таких. Складно однозначно визначити, що є благом в об'єктивно-правовому сенсі (адже суб'єктивні

блага та їх правовий захист ґрунтовно досліджено та відображено в законодавстві), а панівне в розвинутих західних країнах утилітаристське розуміння блага зазнає нищівної критики. Зокрема, якщо Арістотель і св. Тома Аквінський розрізняли корисне, приємне та шляхетне добро, протиставляли корисне надлишковому, то вже у ХХ ст. Д. фон Гіндельбранд полемізує з утилітаристами, зазначаючи, що корисне не можна вважати новою категорією важливості. На його думку, остання буває трьох типів – суб'єктивно задовольняючою, об'єктивно благою та важливим у собі, що не залежить від наших уподобань і бажань (як перша), реальних і безумовних потреб (як друга) та діє на нас як милосердний вчинок, захід сонця чи класична музика. Нині загальне благо в найширшому значенні можна схарактеризувати як основний правовий принцип побудови суспільних відносин і відповідну систему умов суспільного життя, що сприяє якнайповнішому та якомога простішому (з мінімумом перешкод) досягненню оптимуму власної самореалізації та досконалості різним соціальним суб'єктам (індивідам та їхнім об'єднанням). На наш погляд, ідея миру є частиною ідеї загального блага в універсально-правовому значенні, якщо її не зводити до суб'єктивних благ, переваг і привілеїв окремих осіб або їхніх груп, а в певному сенсі її можна розглядати і як *істотну передумову* загального блага.

Крім всезагального блага, суспільну сутність права виразно засвідчує солідарність. Солідарність як елемент ідеї права відображає спільність інтересів і спільну відповідальність різних суб'єктів суспільного життя, однакості, єдність думок і дій, співчуття їм. З одного боку, зміст цього філософсько-правового концепту охоплює об'єднання людей для спільної мети, з іншого – його висвітлюють за допомогою терміна, який використовують для позначення колективної відповідальності. Основна функція солідарності як складової ідеї права полягає в тому, що вона є суспільно-організаційною, конструктивно-правовою силою, що апелює до колективної та загальносуспільної сутності права та спрямована на досягнення реалізації повноти ідеї всезагального блага. Її завдання – пом'якшувати суспільні суперечності, узгоджувати інтереси членів суспільства, не узгоджені між собою, і визначати їхні істотні спільні завдання, тобто ті аспекти, які гарантують існування та розвиток громадянського суспільства, чого можна досягнути лише шляхом солідарної взаємодії, що ґрунтується на ідеях свободи, загального блага, справедливості, рівності та взаємодії з ідеєю миру. У певному сенсі солідарність можна розглядати як

філософсько-правовий концепт, взаємну відповідальність особи й держави (у широкому соціально-філософському та юридичному значеннях), забезпечення якої є однією з ознак сформованості громадянського суспільства та реалізації в ньому принципу верховенства права. Якщо висловлюватися образно, солідарність і мир для права є двома крилами одного птаха, яким рухає справедливість, він вільно й доцільно прямує до блага за встановленим порядком.

Якщо свобода, справедливість, рівність і всезагальне благо, а також адекватні цим засадничим принципам та вимогам сучасності юридичні форми, що вибудовуються на міцному фундаменті природних і невідчужуваних прав людини, часто розглядали у зв'язку з ідеєю права, то порядок як системотворча основа суспільного буття, визначена послідовність процедур, єдність інституційних механізмів упорядкування соціальних відносин і відповідних організаційних структур і солідарність, що надає можливість стверджувати й посилювати відповідальність (суспільства загалом і кожної людини зокрема) за прогресивний розвиток та майбутнє людства, належать до площини філософсько-правового дискурсу в цьому контексті. Кожне надбання будь-якого члена суспільства, що засвідчує теорія солідарності, примножує загальний добробут, і навпаки – все, що трапляється гірше з кожним, завдає шкоди всім (до цього слід додати, за Н. Нойгаузом, принципи субсидіарності та конкуренції креативності). Структура солідарності демонструє, отже, діалектичний зв'язок, який існує між окремим членом будь-якої спільноти й успішністю та стабільністю її існування як єдиного цілого, а також визначає взаємну залежність солідарності, загального блага, миру, свободи, справедливості та порядку.

З огляду на зазначене, слід акцентувати увагу на важливості ключових елементів ідеї права, а також на тому, що поза увагою сучасних дослідників залишається такий елемент ідеї права, який, на наш погляд, є актуальним в умовах сьогодення як для Української держави, так і для всієї світової спільноти. Це ідея миру, яка надає змістовної завершеності знаковій конструкції ідеї права та про яку побіжно йшлося в пропонуваному дослідженні під час опису всіх інших попередніх елементів.

Також у цьому контексті необхідно зауважити, що мир – це не лише період між війнами, який вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами. У широкому значенні ідея миру – це ідея гармонії та спокою в суспільному й індивідуально-духовному житті людини, у міжособистісній взаємодії соціальних суб'єктів, яка надає можливість максимально реалізувати

їхні можливості. Тобто ідея миру передбачає досягнення такого стану суспільних відносин, за якого створено реальну систему інституцій та механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно сприяти розв'язанню наявних соціальних конфліктів.

З одного боку, класична теологічно-філософська інтерпретація проблем військової етики (за св. Августином і св. Томою), визнає право на справедливі війни, на цьому акцентує Г. Гегель (про це зазначають О. В. Ряшко та В. І. Ряшко, характеризуючи його розуміння проблем війни та миру), з другого – саме в новочасну епоху Т. Гоббс усвідомив конструктивний потенціал державно-владного примусу й писав про природний стан людського суспільства як «війну всіх проти всіх», яку держава припиняє та перетворює на мирну взаємодію між підданими завдяки законодавчим обмеженням і владному впливу монарха. Нині ж очевидно, що саме завдяки миротворчій функції права людина може максимально реалізувати власну свободу. Справді, можливості суспільного розподілу праці, виробництва й торгівлі, справедливого обміну ресурсами, товарами та послугами прямо або приховано містять ідеї свободи й миру. Коли пам'ятають, що право – це обмеження, зазвичай забувають, що право – це насамперед вільні можливості. Жодна людина не могла б відвідати музичну виставу, скористатися ліфтом, громадським транспортом або власними електронними пристроями, розрахуватися за послуги платіжною картою, знайти необхідне в інформаційних мережах і просто жити поруч з іншими людьми без бодай «мінімального вмісту» миру, а отже, вмісту права в суспільних відносинах. Інакше втрачається сенс виробництва товарів і послуг, оскільки зникають або розмиваються гарантії та засади будь-якої прийнятної для продукуючого суб'єкта відплати за них – дистрибутивної справедливості. Також у цьому разі з'являється суттєва загроза для таких важливих елементів ідеї права, як свобода, загальне благо, солідарність і порядок. Загалом можна вважати, що реальний розвиток культури, цивілізації, техніки й технології є неможливим без принаймні «обмеженого миру» (отже, і права) всередині продукуючих спільнот. Попри важливість стимуляції конкурентних відносин і винахідницької активності військовими діями та вдавану значущість війни для економічних процесів, більш уважний і глибокий аналіз культурно-цивілізаційної динаміки засвідчує, що будь-які відкриття і досягнення ґрунтуються на мирній співпраці та правових відносинах, які дають змогу їх здійснити й реалізувати.

Слід також зауважити, що в умовах розвитку постіндустріального суспільства та глобальних ринків загальне благо, солідарність і мир дедалі менше залежать від наявних матеріальних ресурсів, які ми використовуємо, і дедалі більше – від соціальних, політичних, правових, економічних інституцій, які спроможне створити людство. Розуміння того, що економічні проблеми необхідно концептуалізувати з огляду на зазначене вище, а добробут безпосередньо залежить від створених суспільством інституцій, надає можливість втручатися в їх систему щоразу, коли вона не відповідає меті, яку переслідує суспільство.

Важливо розуміти, що не лише логіка міфосвідомості та, за Ю. М. Лотманом, «міфостворювальні текстові побудови» спонукають до інтерпретації картини світобудови за допомогою фіксації протилежних структурних елементів, а будь-яка знакова система передбачає залучення для опису організації буття бінарних класифікаторів, які є фундаментальними основами цих устроїв. Зокрема, Д. Г. Лоуренс вбачав у світі навколишньої природи, як і у світі людських взаємин, систему рухливих взаємозформувальних дихотомій, які, за Н. В. Глінкою, мають вияв у парах «життя – смерть», «Ерос – Танатос», «небесне – земне», «світло – темрява», «дух – тіло», «місто – ліс», «думка – значення», «природа – культура», «хаос – космос» тощо. На цей концепт, який реалізується (за Н. Ярмоленко) у схемах «культурний герой – трікстер», «епічний герой – ворог», «свій – чужий», нескладно накласти інші опозиції «тіло – душа», «присутнє – відсутнє», «пізнане – непізнане», «підвладне – непідвладне», «початок – кінець», «лад – безлад», «гармонія – дисгармонія».

Важливе значення такі опозиції – передусім ті, які завершують цей перелік, мають у зв'язку з тим, що принципова відмінність начал і конфігурації пари понять «системність, упорядкованість» і «хаотичність, ентропія», зазначає О. С. Колесник, виявляються в низці концептів – «мир», «життя», «патріотизм», «війна», «беззаконня», «доля», «ворог», «зброя», «помста», «битва», «слава», «змагання» тощо. Дослідник називає принципову для права пару «хаос – порядок», у якій останній апелює до сутності права, варіантом пари «війна – мир» [14, с. 224]. Водночас, за В. А. Бачиніним, матеріальні онтологемами «хаос» і «космос» відтворюють відповідні бінарні опозиції безладу й порядку (вчений також згадує хаосмос, який, на думку Д. Джойса, Ж. Дельоза і Ф. Гваттарі, є певним проміжним, серединним станом між першим і другим), вони мають важливе значення для сучасної морально-правової філософії. Зазначене дає належні й достатні підстави

розглядати ідею миру як конститутивну складову ідеї права, що має розгалужені зв'язки з іншими елементами цієї знакової конструкції.

Висновки

Можна дійти висновку, що свобода як втілення людської гідності й активного свідомого начала відображає індивідуальне в праві, а солідарність – суспільну сутність права [15]. Всезагальне блага як цілепокладальне начало та головна категорія правової телеології втілює поєднання індивідуального (особистісного) і суспільного (колективного) в праві. Цей телеологічний вимір доповнює ідея миру, що поєднує солідарність і блага через гармонію, баланс й узгодженість інтересів, тобто певний справедливий та врівноважений стан суспільних відносин, який полягає в подоланні гострих суперечностей і недопущенні деструктивних конфліктів.

Знакова конструкція ідеї права в цьому вимірі також охоплює і тісно пов'язана зі знаковими конструкціями істини, гармонії, належного й порядку [16–19], адже складно уявити вільну та справедливу мирну солідарну взаємодію соціальних суб'єктів, спрямовану на досягнення всезагального блага, яка не передбачала б авторитету влади й порядку – оформленості та відповідності певним принципам і правилам, тому повноти й завершеності ідеї права надає її відповідна ключова характеристика, яка полягає в тому, що суспільні відносини врегульовані нормативно на основі певних встановлених форм і процедур організації суспільного співжиття. І якщо реалії суспільно-політичного та правового буття в умовах війни досліджують філософи права та юристи як найактуальніші [20-25], то щодо праць, присвячених дослідженню ідеї миру [26; 27], наявний певний дефіцит, який засвідчує потребу активізації розробок відповідної проблематики.

REFERENCES

- [1] Lloyd, D. (2006). *Ideya prava: repressivnoye zlo ili sotsialnaya neobkhodimost? ; per. s angl. M. A. Yumashev, YU. M. Yumashev; red. per. Yu. M. Yumashev [The idea of law: repressive evil or social necessity?]. Moscow: Knigodel [in Russian].*
- [2] Kostytskyi, M.V. (2008). *Filosoфski ta psykhologichni problemy yurysprudentsii: Vybrani naukovi pratsi [Philosophical and psychological problems of jurisprudence: Selected scientific works]. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].*
- [3] Maksymov, S.I. (2002). *Ideia prava i natsionalnyi kharakter [The idea of law and national character]. Visnyk Kharkivskohgo natsionalnohgo universytetu vnutrishnikh sprav, Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, Spetsvip, 82-88 [in Ukrainian].*
- [4] Chetfild, Ch. R., & Ilyukhina, R. (Ed.). (1993). *Mir / Peace: alternativy voyne ot antichnosti k kontsu vtoroy mirovoy voyny: antologiya. Sovet po issledovaniyu problem mira v istorii (USA) [Alternatives to the war from antiquity to the end of the Second World War: an anthology. Council for the Study of Peace in History (USA)]. Moscow: Nauka [in Russian].*
- [5] Pavlyshyn, O.V. (2021). *Spravedlyvist yak pravova tsinnist [Science, theory and practice. Abstracts of XXIX International Scientific and Practical Conference]. Tokyo, Japan. DOI: 10.46299/ISG.2021.I.XXIX.*
- [6] Riedel, M. (1979). *Freiheit und Verantwortung. Zwei Grundbegriffe der kommunikativen Ethik // Prinzip der Freiheit : (Eine Auseinandersetzung um Chancen und Grenzen transzendental philosophischen Dankens). Freiburg; München: Karl Alber, pp. 201–228.*
- [7] Pohrebnyak, S. (2015). *Spravedlyvist yak pryntsyyp prava: osnovni aspekty [Justice as a principle of law: main aspects]. Filosofiya prava i zahgalna teoriya prava, Philosophy of law and general theory of law, 1–2. DOI: 10.21564 / 2227-7153.2015.1-2.182340 [in Ukrainian].*
- [8] Kuzmina, Ye.I. (2007). *Psikhologiiia svobody: teoriia i praktika [EI Psychology of freedom: theory and practice]. SPb.: Piter, pp. 336 [in Russian].*
- [9] Kravchenko, L.V. (1998). *Spravedlyvist yak vybir [Justice as a choice]. Kyiv: Youth [in Ukrainian].*
- [10] Gillet, M. (1928). *Justice et Charite. Semaine sociale de France. P. 132.*
- [11] Kheffe, O. (1994). *Politika, pravo, spravedlivost: Osnovopolozheniia kriticheskoi filosofii prava i gosudarstva [Politics, law, justice: Fundamentals of critical philosophy of law and state]. Moscow: Gnosis [in Russian].*
- [12] Rolz, Dzh. (2001). *Teoriia spravedlyvosti [Theory of justice]. Kyiv: Osnovi [in Ukrainian].*
- [13] Pavlyshyn, O.V. (2007). *K voprosu o sushchnosti prava. Aktualnye problemy gumanitarnykh i sotsialnykh issledovaniy [To the question of the essence of law. Actual problems of humanitarian and social research]. Novosibirsk : Novosib. gos. un-t [in Russian].*
- [14] Kolesnyk, O.S. (2014). *Kontsept viina v aspekti linhvosemiotyky ta linhvokulturolohiyi [The concept of war in the aspects of linguistic semiotics and cultural linguistics]. Movni ta kontseptualni kartyny svitu, Modern and conceptual pictures of the world, 48, 216–230 [in Ukrainian].*
- [15] Pavlyshyn, O.V. (2016). *Semiotyko-pravovyy analiz ideyi svitu yak elementa ideyi prava [Semiotic and legal analysis of the idea of the world as an element of the idea of law]. Pravo Ukrainy, Law of Ukraine, 7, 143–152 [in Ukrainian].*
- [16] Kostytsky, M., Kushakova-Kostytska, N., Serdiuk, I., Gvozdik, O., & Pavlyshyn, O. (2020). *The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. The Analysis of the Essence on the*

- Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Politicas*, 37 (65), 169-181. DOI: 10.46398/cuestpol.3865.13 (Web of Science).
- [17] Kostytsky, M., Kushakova-Kostytska, N., Kravets, V., Pavlyshyn, O., & Kovtun, O. (2020). Parliamentary-presidential or presidential-parliamentary republic as modes of one political model or different concepts of government. *Revista San Gregorio*, 1 (42), 144-155. DOI: 190.15.133.15 (Web of Science).
- [18] Pavlyshyn, O., Ustymenko, T., Babiuk, M., Kaida, N., & Shkrebets, D. (2021). Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 111-122. DOI: 10.36941/ajis-2021-0068 (Scopus).
- [19] Bandura, O., Lytvynov, O., Maksymov, S., Pavlyshyn, O., & Smaznova, I. (2022). Semiotics of law in modern philosophical and legal research. *Cuestiones Politicas*, 40 (72), 89-107. DOI: 10.46398/cuestpol.4072.05 (Web of Science).
- [20] Buryakovska, K. (2015). Zoboviazannia pryvatnykh okhoronnykh ta viiskovykh kompanii u sferi prav liudyny: ohliad suchasnoi pravovoi ramky ta praktyk [Zobov's association of private security and military companies in the sphere of human rights: an overview of the current legal framework and practices]. *Filosofii prava ta zahalna teoriia prava, Philosophy of law and global theory of law*, 1–2. DOI: 10.21564/2707-7039.1.247620 [in Ukrainian].
- [21] Bezsmertnyi, R. (2018). Ukrainsko-rosiiska viina: heopolitychnyi kontekst [Ukrainian-Russian war: geopolitical context]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International Vidnosyny: theoretical and practical aspects*, 2, 13–21. DOI: 10.31866/2616-745x.2.2018.133325 [in Ukrainian].
- [22] Vazhna, K.A. (2021). Problemy vyznachennia poniattia sutnosti teroryzmu v mizhnarodnomu pravi [Ukrainian-Russian war: geopolitical context]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International Vidnosyny: theoretical and practical aspects*, 2, 13–21. DOI: 10.31866/2616-745x.2.2018.133325 [in Ukrainian].
- [23] Horbenko, Yu. (2021). Osoblyvosti vykorystannia mifiv u hibrydnii rosiisko-ukraiinskii viini [Peculiarities of myths selection in the hybrid Russian-Ukrainian war]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 10, 32–38. DOI: 10.30970/PS.2021.10.5 [in Ukrainian].
- [24] Oliinyk, Kh. (2019). Stan teoretychnoho doslidzhennia pytan kryminalnoi vidpovidalnosti za propahandu, planuvannia, pidgotovku, rozviazannia ta vedennia ahresyvnoi viiny [The state of theoretical research on criminal liability for propaganda, planning, preparation, resolution and conduct of aggressive war]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnogo universytetu. Yurydychni nauky, Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Legal sciences*, 8, 117–124. DOI: 10.36477/2616-7611-2019-08-13 [in Ukrainian].
- [25] Tarasova, V.V. (2020). Viina znakiv abo semiotyka informatsiino-psykholohichnoi viiny (na materialy anghlomovnoho masmediinoho dyskursu. Scientific developments of European countries in the area of philological researches [War of signs or semiotics of information-psychological war (on the material of English-language mass discourse). Scientific developments of European countries in the area of philological researches]. Riga: Izdevnieciba «Baltija Publishing». Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/45/879/1920-1>. DOI: 10.30525 / 978-9934-588-56-3.2.13.
- [26] Zemziulina, N.I., & Zakharchenko, M.V. (2021). Instytualizatsiia publichnoi dyplomatii: svitovyi ta ukraiynskiy dosvid [Institutionalization of public diplomacy: world and Ukrainian experience]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International relations: theoretical and practical aspects*, 8, 8–22. DOI: 10.31866 / 2616-745x.8.2021.248185 [in Ukrainian].
- [27] Semchynskiy, K.V. (2021). Osoblyvosti postkonfliktnoho prymyrennia i rozbudovy myru v Ruandi [Features of post-conflict reconciliation and peacebuilding in Rwanda]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, International relations: theoretical and practical aspects*, 8, 76–84. DOI: 10.31866 / 2616-745x.8.2021.249020 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Ллойд Д. Идея права: репрессивное зло или социальная необходимость? / пер. с англ. М. А. Юмашев, Ю. М. Юмашев ; ред. пер. Ю. М. Юмашев. 3-е изд. М. : Книгодел, 2006. 415 с.
- [2] Костицкий М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції. *Вибрані наукові праці*. Чернівці : Рута, 2008. Кн. 1. 560 с.
- [3] Максимов С. І. Идея права і національний характер. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Спецвип. С. 82–88.
- [4] Мир / Peace: альтернативы войне от античности до конца второй мировой войны: антология. Совет по исследованию проблем мира в истории (США) ; за ред. Ч. Чэтфилд, Р. Илюхина. М. : Наука, 1993. 348 с.
- [5] Павлишин О. Справедливість як правова цінність. *Science, theory and practice. Abstracts of XXIX International Scientific and Practical Conference*. Tokyo, Japan. 2021. P. 210–212. DOI: 10.46299/ISG.2021.I.XXIX.
- [6] Riedel M. Freiheit und Verantwortung. Zwei Grundbegriffe der kommunikativen Ethik. *Prinzip der Freiheit: (Eine Auseinandersetzung um Chancen und Grenzen transzendental philosophischen Dankens)*. Freiburg ; München : Karl Alber, 1979. P. 201–228.
- [7] Погребняк С. Справедливість як принцип права: основні аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. DOI: 10.21564/2227-7153.2015.1-2.182340.
- [8] Кузьмина Е. И. Психология свободы : теория и практика. СПб. : Питер, 2007. 336 с.
- [9] Кравченко Л. В. Справедливість як вибір. Київ : Молодь, 1998. 256 с.
- [10] Gillet M. Justice et Charite. *Semaine sociale de France*. 1928. P. 132.

- [11] Хеффе О. Политика, право, справедливость: Основоположения критической философии права и государства. М. : Гнозис, 1994. 396 с.
- [12] Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 2001. 822 с.
- [13] Павлышин О. В. К вопросу о сущности права. *Актуальные проблемы гуманитарных и социальных исследований*. Новосибирск : Новосиб. гос. ун-т, 2007. С. 185–187.
- [14] Колесник О. С. Концепт війна в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Вип. 48. С. 216–230.
- [15] Павлышин О. В. Семіотико-правовий аналіз ідеї миру як елемента ідеї права. *Право України*. 2016. № 7. С. 143–152.
- [16] Kostytsky M., Kushakova-Kostytska N., Serdiuk I., Gvozdk O., Pavlyshyn, O. The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Políticas*. 2020. No 37 (65). P. 169–181. DOI: 10.46398/cuestpol.3865.13 (Web of Science).
- [17] Kostytsky M., Kushakova-Kostytska N., Kravets V., Pavlyshyn O., Kovtun, O. Parliamentary-presidential or presidential-parliamentary republic as modes of one political model or different concepts of government. *Revista San Gregorio*. 2020. No 1 (42). P. 144–155. DOI: 190.15.133.15 (Web of Science).
- [18] Pavlyshyn O., Ustymenko T., Babiuk M., Kaida N., Shkrebets D. Social Responsibility as a Performance Indicator of Public Authorities. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2021. No 10(3). P. 111-122. DOI: 10.36941/ajis-2021-0068 (Scopus).
- [19] Bandura O., Lytvynov O., Maksymov S., Pavlyshyn O., Smaznova I. Semiotics of law in modern philosophical and legal research. *Cuestiones Políticas*. 2022. No 40 (72). P. 89–107. DOI: 10.46398/cuestpol.4072.05 (Web of Science).
- [20] Буряковська К. Зобов'язання приватних охоронних та військових компаній у сфері прав людини: огляд сучасної правової рамки та практик. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. DOI: 10.21564/2707-7039.1.247620.
- [21] Безсмертний Р. Українсько-російська війна: геополітичний контекст. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 13–21. DOI: 10.31866/2616-745x.2.2018.133325.
- [22] Важна К. А. Проблеми визначення поняття й сутності тероризму в міжнародному праві. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. № 8. С. 137–151. DOI: 10.31866/2616-745x.8.2021.249036.
- [23] Горбенко Ю. Особливості використання міфів у гібридній російсько-українській війні. *Вісник Львівського університету*. 2021. Вип. 10. С. 32–38. (Серія «Психологічні науки»). DOI: 10.30970/PS.2021.10.5.
- [24] Олійник Х. В. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. (Серія «Юридичні науки»). 2019. Вип. 8. С. 117–124. DOI: 10.36477/2616-7611-2019-08-13.
- [25] Тарасова В. В. Війна знаків або семіотика інформаційно-психологічної війни (на матеріалі англomовного масмедійного дискурсу). *Scientific developments of European countries in the area of philological researches : Collective monograph*. Riga : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/45/879/1920-1>. DOI: 10.30525/978-9934-588-56-3.2.13.
- [26] Земзюліна Н. І., Захарченко М. В. Інституалізація публічної дипломатії: світовий та український досвід. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. № 8. С. 8–22. DOI: 10.31866/2616-745x.8.2021.248185.
- [27] Семчинський К. В. Особливості постконфліктного примирення і розбудови миру в Руанді. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. № 8. С. 76–84. DOI: 10.31866/2616-745x.8.2021.249020.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2022

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of Department of Philosophy of Law and Legal Logic, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Nevidomyi V. – Doctor of Laws, Chief Comptroller – Director of the Department of Defense and Law Enforcement of the Accounting Chamber of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4455-864X>

The Place of the Idea of Peace in the System of Elements of the Idea of Law

Topicality. Active socio-political processes taking place in our country cause new challenges for Ukrainian legal science, stimulate scholars to accumulate creative potential and intensify scientific research in the field of philosophy of law, in particular, a comprehensive study of law and peace, which in modern conditions special, even acutely relevant socio-political and political-legal status. The idea of law belongs to the fundamental legal problems that have arisen at all times and considered by prominent thinkers of different eras. **The purpose of the article** is a comprehensive study of the system of connections of the

main elements of the idea of law. **Methodology.** The core methodological approaches in the study are anthropological, structuralist and semiotic-legal. The system-structural approach also made it possible to comprehensively consider the paradox of the idea of law. This study focuses on structuring and conducting a comprehensive (including semiotic-legal) analysis of the idea of peace as a component of the idea of law. **Scientific novelty.** In the article idea of peace, its place in the sign elements of the idea of law and the most important aspects of its researching are investigated on the basis of Semiotics of Law's methodology. The article states that the term "peace" is meant commonly as the period between wars that have characterized diplomatic relations between groups of people, nations and states, and the corresponding state of harmony in society. **The results obtained.** Proposed and discussed a broad understanding of the concept of peace, which implies a state of social relations in which real system of institutions and mechanisms, designed to prevent the emergence of new social conflicts and effectively help to resolve existing social contradictions, is established. The contents of related legal sign structures, such as freedom, justice, common good, solidarity and order are defined. Methodological possibilities and heuristic potential of the productive use of the semiotics approach in the process of researching of the idea of law are determined.

Keywords: philosophy of law; peace; freedom; justice; equality; common good; social solidarity; order.

Masian A. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6661-2585>

Information Society and Global Modern Problems

Topicality It is argued that the information revolution is exacerbating societal imbalances, such as racial, class and gender inequality, and creating a new digital divide in which those with the skills and abilities to use information technology effectively benefit and others remain beyond further development. . Computer ethics studies how the design of information technology and this implementation in society can increase inequality, and how ethical policies can be developed that will lead to a fairer distribution of strengths and weaknesses. **The purpose** of the article is to develop and expand previous works in the field of studying the information society and global problems of today, to shed light on the philosophical or perhaps sophisticated question of the information society, to consider the dynamics of the information society and the moment when the industrial society becomes informational and how this poses a new discourse to the global problems of our time. **Methodology and theoretical basis** of the study is the analysis of concepts of the information society, the development of global informatization in public discourse, generalization of the work of leading scientists who have empirically researched and highlighted recent developments in this topic. **The scientific novelty** is that the latest dynamic changes in society pose daily challenges to modern humanity, in this article we will consider the thesis of the information society from new perspectives to explain technological changes and social consequences of globalization that have led to new theoretical views on technology and society. **The results obtained** and the main conclusions are that the information society emerges when more than half of the nation's workforce can be called information workers, and this has already been achieved in many Western countries. In recent years, critics and supporters of the information society have shifted theory and research from social theory at the macro level to more empirical studies of many assumptions. Research has become more focused on the social formation of technologies and their consequences, the role of information and computer technology and related factors and new paradigm patterns. **Practical significance** Study includes an ethical analysis of global paradigms imposed by supranational structures to create a new global ideology of consumption. In the modern information society there are serious contradictions in obtaining, selecting, interpreting, composing, producing and disseminating information to influence the formation of public consciousness and culture, to encourage public actors (politics, economics, spiritual sphere) to programmed or spontaneous actions in a given direction.

Keywords: globalism; informatization; access; financial influence; computer technology; social communication; technical progress.

Introduction

Researching the problems of the formation of the global information society, first of all it is necessary to categorically and methodologically determine the concept of the information society, its structure and system of social communication. We should to describe and investigate the basic definitions of the information society and determine the dynamics of this phenomenon in relation to the global problems of the modern world paradigm patterns. To make a comprehensive analysis of modern problems faced by humanity in recent times (pandemics, wars, etc.), all this will give us an idea of how to further adapt to the new realities of today.

Due to changes in society owing to scientific and technological progress, humanity has formulated a new information society, according to V. Bebyk [1], the information society should be understood as a modern society with a high level of information culture (creation, processing and use of information). : ability to qualitatively produce all the information necessary for the life of society; the presence of a developed information infrastructure of society; high level of accessibility of all members of society to the necessary information; a large

proportion of the working population employees in the information sector of the economic.

The term "information society" originated in the 80s of the twentieth century and was used by representatives of various sciences M. Gurevitch, J. Habermas, J. Curran, A. Toffler, A. Touraine [1; 2], etc., as an essential characteristic of a special kind of post-industrial society. As the main condition for its formation, they saw the development of powerful and high-tech global information networks. The fast development of information and communication technologies has eventually led to the signing by governments of the world's most powerful G-7, of the general principles and goals of building a global information society reflected in the Okinawa Charter (Japan, 2000).

Materials and methods

The methodological tools of the study were chosen taking into account the purpose, specifics of the object and subject of research. The basis of this toolkit is the general dialectical method of scientific knowledge of real phenomena, as well as general scientific methods, in particular: **system-structural analysis** – to determine the content of the studied

categories; **comparative analysis** – for a comprehensive analysis of the studied processes; **logical analysis** - to formulate positions on a given problem; **classification analysis** of information society concepts, development of the problem of global informatization in public discourse, generalization of works of leading scientists who have empirically researched and highlighted the latest developments in this topic; **ethical analysis** of global paradigms.

The theoretical basis of the study is the results of recent developments of modern scientists in the field of studying the global problems of mankind, representatives of various sciences, in particular: historical, economic, philosophical, etc. The empirical basis of the study consists of data from official international statistics, articles and international conferences and world forums on human rights and the economic sector.

Results of the discussion

Recent studies by J. Curran and M. Gurevitch [2] have focused on the general perspectives of media and society, such as: feminist media research in the post-feminist era; representation, reality and popular culture (semiotics and meaning construction); culture, communications and political economy; globalization and national media systems (reflecting interactions in policies, markets and formats); rethinking the study of political communication; production of media entertainment; approaches to the sociology of news; culture of journalism; sale of neo-imperial conflicts (television and US public diplomacy), etc.

We can see that the organizational basis of the current stage of formation of the information society is increasingly becoming computer multimedia - organizational structures that combine software and technology and software capabilities of text, audio, graphics, animation and video reproduction of information. Purposeful influence of information flows contributes to changes in the nature and resources of power, ideologies and values, perceptions (of individuals, social groups, societies), national and international systems. In particular, information flows affect: at the individual level – on judgment, culture, education, work, leisure; at the institutional level – on politics, economics, religion; on group (social, ethnic, professional, age, etc.) – on identity, mobilization, participation; on the interstate - on cooperation (conflict), resources, transnational corporations, etc.

Information Power and Mass Media.

Information power is the ability of information owners to obtain, select, interpret, compose, produce and extend information to influence the formation of public consciousness and culture, to encourage subjects of society (politics, economics,

spiritual sphere) to programmed or unwitting actions in a given direction. In the modern information society there are serious contradictions. In particular, it is claimed that technology is invading all spheres of human life [13]. There is an illusion that many people will soon get rid of many traditional activities, as if they will be replaced by a machine, even moral, political and social problems can be solved on the basis of machine technology (artificial intelligence, surgical programs, etc.). The fallibility of this approach is not obvious. Of course, it should be determined that a person always has and will have the ability to personally evaluate, interpret information. The personal part is a component of the human "I". In addition to the knowledge that a machine can store, a person has intuition, faith, feelings and other properties that are unique to human, but researching these properties, we came across interesting information: there are programs that have intuition; programs that outplay poker players (Pluribus program, 2017), which was shocking for this part of activity; programs that outplay chess players (H. Kasparov 1997); programs that study the handwriting of artists, musicians, poets, etc. At present, all that remains for humanity is empathy, collective psycho-emotional connection, meta-cognitive feelings and telepathy [10; 12].

To move forward, we need to determine what exactly is related to the global problems of humanity:

- 1) the demographic problem (fast population growth in the world's poorest countries);
- 2) environmental problem (intensive destruction);
- 3) the problem of ensuring the development of humanity with all kinds of resources, including food;
- 4) geopolitical problems (military conflicts);
- 5) deepening inequality and unequal development of different nations, countries, regions, etc.;

These are the most important complex problems of humanity, and the development of civilization on the planet is constantly creating new ones. As follows, humanity began to be threatened by the terrible disease AIDS, COVID-19 then HCV (affects children in 2022). Drug addiction, crime, terrorism are spreading, traditional spiritual values are dying out. Better technically armed, a person does not get better morally. This is probably the reason for all the global problems of humanity [11].

Ultra-globalism and the new world order.

Modulation instruments – social training due to fears: war, pandemic, global warming, alien invasion (NASA suddenly began to "declassify" data, recognizing the reality of unidentified flying objects and aliens, May 26, 2021 was officially announced that the White House is serious about

UFO Invasion, June 25, 2021, in the Preliminary Assessment: Unidentified Aviation Report prepared by the US Department of Defense and the Office of National Intelligence Agency, UFOs called a threat to national security, depersonalization), QR codes, masks, video -control, social ratings, which have already been introduced in China. It seems that we are witnessing an attempt to produce a new generation, obedient and foolish. But imposing a new order on the world is not easy. Already in a number of countries, including Austria, Australia, New Zealand, Italy, Ukraine, etc., the psycho-blow of the "pandemic" and "global warming" has met with mass skepticism and resistance. Then it will be even more difficult. And most importantly - the world is too complex and incomprehensible for humanity to be able to transform it at will [14; 15].

In August 2018, the Santa Fe Institute (SFI) took place interesting closed conference [3]. It has been prepared for a long time by General H. McMaster (adviser to the 45th President of the United States D. Trump), R. Tillerson (during the Secretary of State) and M. Pompeo (American politician), who conducted it under the auspices of the NSA (National Security Agency). Although there was no official name at the conference, it can be called "Risks of the World" with shocking reports. The problems of economics, finance, industry (by the way, the theory of the "fourth industrial revolution" K.Schwab [4] was defeated), mass introduction of cyberphysical systems in the production and maintenance of human needs, including life, work and leisure, dangers of artificial intelligence, demography, climate. Variants (theories) of overcoming the crisis were analyzed. It was recommended: optimization theory (humanity successfully blocks threats and moves forward); revolutionary theory (humanity produces a technical breakthrough and reaches a new level of development); theory of anthropological modulation (division of people into two groups – upper and lower – with such a level of inequality and differences, reminiscent of the differences between species; catastrophe theory.

The first two theories were rejected by the participants as unlikely due to the high probability of geo-climatic catastrophe, reduction of intellectual and creative potential of world elites. However, it's not just about the elites. Participants, citing research by Swiss and Israeli scholars, said that over the past hundred years, propaganda, media activities and harsh social control (what P.M.Foucault called the "watch and punish" system) have deliberately standardized people's behavior, at least in the West. As a result, the human diversity of individuals in the West has been suppressed, supplanted, and replaced by the automatic and instinctive behavior of the masses. In other words, neither the elites or masses of the West are capable to revolutionary

transformation and optimization (in the ordinary, not in the neoliberal sense of the word). Therefore, 55 % of the conference participants came to the conclusion that the "catastrophic theory" is most likely to be implemented. If the catastrophe can be avoided, or its results will be less fatal, 25 % of participants voted for the desirability of the scheme - "Anthropological Modulation", ie the formation of a society consisting of two sociobiological caste layers such as Eloi and the Morlocks from "The Time Machine" H.Wells. On the one hand, super-people living in their enclaves for up to 120-140 years, on the other – "service people" who serve them, with completely different mental and physical abilities and lower life expectancy.

But how to create such a new world order? What can be its trigger? What could happen to what D.H. Rumsfeld called a "transforming event" (during his time as Secretary of Defense)?

War is not the only form of social catastrophe, but there are others, such as a pandemic. In 2010, mondialist ideologue J. Attali called the pandemic one of the best means of creating a new world order. A similar opinion was voiced in the same year in a famous report by the Rockefeller Foundation. The path was specified, but the first epidemic of Swine influenza in 2013 was not successful. So for the next transforming event they prepared better.

In the summer of 2020, the organizer and director of the Davos World Economic Forum K.Schwab, co-authored with T.Malleret [5] published the book "COVID-19. The great reset". It formulates a whole program of creating a new world order, which must be constructed according to neo-Malthusian rules and under the figure of "inclusive", ie all-encompassing capitalism, but in fact to bury capitalism and create a new system on its ruins.

Access and finance.

Access – members group is the ceo-participants of global networks such as Apple, Facebook, Microsoft, etc. and full-fledged executives of the part of the social pyramid of bio-eco-techno-fascism. The term "fascism" is used here not strictly, but as a metaphor. In essence, it is a quasi-caste system, where the upper and lower humans differ from each other almost as biological species (the scheme of the so-called anthropological modulation, discussed above), social control and exploitation are carried out here through digital (electronic) control over the lower humans, their behavior (through violent medicalization – "corrective" vaccinations, medical examinations, etc.), and their consumption (for example: European Food Safety Authority (EFSA) in mid-January 2021 accepted the insect fit for human consumption – as a whole larva as a snack or powder as one of the ingredients in a number of foods) in the name of combating climate change allegedly caused by human. Of course, bio-eco-

techno-fascism for some time is possible not only on the basis of Access-members platforms, but only they can adapt to its production and technical basis, and able to ensure historically long existence. In late October and early November 2021, the Access-members announced that they were creating a "Meta-Universe," that is, going into a completely different space, "uncontrollable." So they give humanity "bread and spectacle" – "insect products and meta-reality": why should you go somewhere on vacation – with the Meta-Universe you can travel anywhere – without leaving home.

Another level of the pyramid is the "floor" of finance. Strictly speaking, this is something like new post-capitalism. Profits are generated here not in the sphere of production (material, social, spiritual), more in the sphere of exchange. It is not based on production technologies, but on financial ones: appropriation of money issues and speculation on investment markets. Entities of financiers - banks, insurance companies, asset management companies (index funds). I think such names as Black Rock, FMR, State Street Corporation, Vanguard Group are all heard.

In today's world, the spiritual sphere still acts mostly as a non-productive factor – value, culture, morality (including religious), identity. The transformation of all this into an object of alienable property in the new post-capitalist society requires a preliminary transformation-modification of values - both traditional and modern, which for several centuries has also become a tradition. In essence, this means the transformation-modification of human, the nullification of old values and the imposition of those that can be created by human on the property, "imprisoned", "chipped" under this transformation. Existing values and identities not only do not fit into the objects of appropriation of the post-capitalist bio-eco-techno-fascist system, but oppose it by making the process of transforming the intangible bloc into an object of production relations. Therefore, today the fight for values, norms and identity tradition and modernity is nothing more than a social, class fight over such objects that are not reversible to human, but represent human as the personification of freedom, identification and social relations.

The pressure of supranational structures on the rights of various, primarily sexual, minorities, to change women's, racial and ethnic, national, cultural, religious, historical identity, family norms ("husband – wife", "parents – children"), "fluid gender ", the use of tolerance – all these systems establish a new system, a new type of production relations, where alienated in its entirety. For example, some recent events: Florida Republicans have proposed a law banning the discussion of sexual orientation in elementary school because teachers of American schools with sexual minorities promote their way of life; the Michigan Department

of Education is concerned that the school has begun to install cat trays for children who "identify themselves as cats" (children have begun to actively use the term "fluid identity" and represent not humans but different species of animals); in Spain, special programs are created for traditional families, which offer to move to their country and have children there, for population growth in the country to compare the demographic group, the number of homosexual couples as all the norms and the development of degeneration, etc.

At the same time with the creation of a situation of estrangement of human spiritual factors of production post-covid, postwar world plan to withdraw from the mass of the population of appreciable assets that remain in them – from capital to real estate. So-called ecosystems and platforms act as controllers of social networks, namely the behavior and needs of people as spiritual, intangible factors of production that become the answers. Lockdown, and then the war issues (particularly in Ukraine) finally destroys small and medium-sized businesses. The authorities of the Post-West are ready to redeem the debts of the population on credits, so de-facto deprive them of property. Propaganda convinces people: why do you need your own housing? The best rent. Why do you need a personal car? There is car-sharing. Why do you need savings? We provide you with a basic guaranteed income, keep it on the site – paper money is not needed. Tagline statement 2030: "I don't own anything. I am happy "[6,9]. Because of the war a person loses the material basis of his independent life – personal life, personality. Herefrom the desire to seek paper money, to establish full control over the accounts. And then it will be possible to regulate both consumption, reducing it, and behavior, canceling or confusing the accounts of those who say or think wrong. In May 2020 in the UK was published signed by 1,100 experts of the manifesto, which calls "de-growth strategy". The main purpose of the document is the need to adopt "democratically planned and at the same time focused on sustainable growth and equal decline in the quality of the economy." The authors call for a downscaling economy. In July 2020, K.Schwab and T.Malleret [5] in their book "COVID-19. The great reset " joined the British manifesto with enthusiasm, called to create a future in which we will live better, satisfied with the small.

Where can a poor post-Western human with his civilizational homelessness go? What's left for him? Family? State? But that K.Schwab [4,5], argue that the state in the post-pandemic world is not needed. As for the family, the monogamous intersex union of man and woman, in the post-West has been deliberately undermined for decades, both practically and propagandistically, by promoting homosexual marriages, transgender people,

polygamy, polyamory, and removal the children from their families (the reasons are various: "children are geniuses", they should be placed in a special boarding school, etc.).

Taking away of property, expropriation of small and medium-sized businesses is an important but not the main strategic direction of building a new world order. The main thing is related to the assignment not of material factors of production, but spiritual, the establishment of control over the long-term behavior of large masses of the population, control over the evolution of man and society. Tools: social training through fear (pandemic, new "pandemics", including "cyber pandemic", war, climate threat), depersonalization (QR codes, masks, etc.), video surveillance (China) etc.

One may confused: how is control of evolution possible? It is possible, looking at what kind of evolution it is. In addition to traditional genetic (changes over 10–12 generations) and phyletic (socio-behavioral 6–8 generations), there is epigenetic (2-3 generations). The final is not a change in genes, but their on-off and adjustment through external corrective action. It enshrines certain patterns of behavior that become socially inherited.

After M. Zuckerberg's statements that "confidentiality is no longer a social norm" or the advice of E. Schmidt (CEO of Google, 2001–2011): "If you have something you don't want someone to know about, maybe shouldn't you do it first? ", we understand that the impact on behavior patterns is planned through paradigm shifts in privacy and social impact through biotechnology and access to the cognitive sphere through suggestive influences on human behavior through global Internet consumption [7–9].

Conclusions

The above said led us to a conclusion that according to the Wiener-Shannon-Ashby law of

requisite variety, the governing system must be more complex and powerful than the governed one, namely society. To date, the opposite situation arises. Old things are being destroyed, but continues to exist, new, old and new are intertwined (according to the dialectical laws of G. Hegel), as a result, social reality, society, is sharply complicated, and world governing administration do not have time. Unable to provide greater control complexity, they moved in the opposite direction – the maximum simplification of the controlled system. This implies the destruction of many institutions, structures, groups, personality types and identities of modern society. Among other things, this is related to deindustrialization, destruction of education, moron culture (debilitation).

We assume, based on the analysis of the above said, that the 21st century will benefit those forces that can create a new science of human, society and the world in general, and that can create a new education that corresponds to this new science. This is a necessary, but insufficient, condition for victory. Because the former triad: economics, political science, sociology has worked out. The objects of its study disappear or become something completely different. Creating a new science is an intellectual task for scientists. We are currently experiencing a crisis of information in the scientific and analytical structures of specialized services (based on open access of information in the unexplored and non-measurable Internet), so we need to create fundamentally new structures that can explain the world, predict its development, operate and unite amount of information. The creation of such structures that would remove the contradictions between different scientific and analytical organizations is a responsible just organizational task for multi-professionals.

REFERENCES

- [1] Bebyk, V., Sherhin, S., & Dehterova, L. (2006). *Suchasna hlobalistyka: providni kontseptsii i moderna praktyka* [Modern globalism: leading concepts and modern practice]. Kyiv: Universytet "Ukraina". 208 p. [in Ukrainian].
- [2] Curran, J., & Gurevitch, M. (2005). *Mass media and society*, London : Hodder Arnold; New York : Distributed in the U.S.A by Oxford University Press.
- [3] World Economic Forum. Retrieved from <https://www.weforum.org/>.
- [4] Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*.
- [5] Schwab, K., Mallere, T. (2020). *Covid-19: The Great Reset*. Geneva (Switzerland): World Economic Forum.
- [6] [Fursov, A. (2021). *Sumeyut li ultraglobalisty navyazat miru Novyy Mirovoy Poryadok?* [Will the globalists be able to impose a New World Order on the world?]. Moscow: Akademiya Trinitarizma [in Russian].
- [7] Zuboff, Sh. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. London: Profile Books. P. 22.
- [8] Solon, O. (2020). "While Facebook works to create an oversight board, industry experts formed their own". NBC News. Retrieved May 16, 2021.
- [9] Zuboff, Sh. (2015). "Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization". *Journal of Information Technology*. Rochester, NY. No 30. P. 75–89. DOI: 10.1057/jit.2015.5/.
- [10] Gray, J. (2019). "The new tech totalitarianism". *New Statesman*. Retrieved February 25, 2021. Retrieved from <https://www.newstatesman.com/culture/2019/02/the-new-tech-totalitarianism>.
- [11] Gray, J. (2018). *Seven Types of Atheism*. Allen Lane Publishing: 1st edition (26 April 2018). P. 176.

- [12] Watts, D. (2019). "Don't blame the election on fake news. Blame it on the media". Columbia Journalism Review. Available here. [Accessed 23 Oct. 2019].
- [13] Slater, M. (2007). "Reinforcing Spirals: The Mutual Influence of Media Selectivity and Media Effects and Their Impact on Individual Behavior and Social Identity". *Communication Theory*, 17 (3), 281–303. DOI: 10.1111/j.1468-2885.2007.00296.
- [14] Ferguson, N. (2012). *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*. Publishing: Allen Lane.
- [15] Patrick, J. (2011). *Buchanan, Suicide of a Superpower: Will America Survive to 2025?* Publishing: Thomas Dunne Books.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2022

Масян А. – аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6661-2585>

Інформаційне суспільство та глобальні проблеми сучасності

Актуальність. Констатовано, що інформаційна революція посилює дисбаланс у суспільстві, означений расовою, класовою та гендерною нерівністю, створює цифровий розрив, у якому ті, хто має навички й можливості ефективно використовувати інформаційні технології, отримують переваги, а інші – залишаються за межею подальшого розвитку. Фахівці з комп'ютерної етики вивчають, як дизайн інформаційних технологій та його впровадження в суспільство посилюють нерівність, якою має бути етична політика, що сприятиме оптимальному балансу розподілу переваг і недоліків. **Мета** статті полягає в розробленні нових і поглибленні наявних напрацювань у сфері вивчення глобальних проблем сучасності, зокрема пов'язаних зі становленням інформаційного суспільства; висвітленні динаміки розвитку інформаційного суспільства, передусім того, у який момент індустріальне суспільство перетворюється на інформаційне і як це задає новий дискурс глобальним проблемам сучасності. **Методологія та теоретичний базис дослідження** є аналіз концепцій інформаційного суспільства, розвитку проблеми глобальної інформатизації в публічному дискурсі, узагальнення робіт провідних учених, які висвітлили останні напрацювання з цієї теми. **Наукова новизна** полягає в тому, що наявні динамічні зміни в суспільстві зумовлюють щоденні виклики для людства, які спонукають до розгляду інформаційного суспільства з нових ракурсів, пояснення технологічних змін і соціальних наслідків глобалізації, які привели до нових теоретичних поглядів щодо балансу технологій та суспільства. На підставі результатів дослідження сформульовано **висновки** про те, що інформаційне суспільство виникає тоді, коли більшу частину робочої сили нації можна вважати інформаційними працівниками (цього вже досягнуто в більшості західних країн). Протягом останніх років критики та прихильники інформаційного суспільства змістили акцент дослідження із соціальної теорії на макрорівні на більш емпірично затребувані дослідження. Наукові розвідки зосереджені переважно на соціальному формуванні технологій та їхніх наслідках, на ролі інформаційно-комп'ютерних технік, пов'язаних із ними факторів і нових парадигмах. **Практична значущість.** Це дослідження охоплює етичний аналіз глобальних парадигм, які нав'язують наднаціональні структури, щоб створити нову світову ідеологію споживання. У сучасному інформаційному суспільстві виникають серйозні суперечності стосовно отримання, тлумачення, компонування, продукування та поширення інформації, її здатності впливати на формування суспільної свідомості й культури, спонукати суб'єктів суспільної сфери (політики, економіки, духовної сфери) до запрограмованих чи спонтанних дій у заданому напрямі.

Ключові слова: глобалізм; інформатизація; ексізм; фінансіалізм; техногенний прорив; новітні технології; соціальна комунікація.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 340.1

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.50>

Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ
ORCID 0000-0002-5870-9261

Державний режим Російської Федерації: окремі політико-правові виміри

З огляду на сформовані національною правовою доктриною підходи до визначення сутності й змісту, класифікацій державного політико-правового режиму, **метою** дослідження є визначення особливостей і детермінант сучасного державного режиму Російської Федерації. Наголошено на тому, що зазначений режим виник унаслідок трансформації режиму СРСР та наразі має ознаки одночасно як тоталітарного, так і демократичного режиму з подальшим посиленням ознак, притаманних класичному тоталітаризму. **Методологію** дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, а саме: формально-логічний, системно-функціональний, порівняльно-правовий тощо. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній висвітлено особливості державного режиму РФ на сучасному етапі. У **висновках** наголошено, що на конституційному рівні в Росії закріплено всі атрибути демократичної держави, у яких має виявлятися сутність державного режиму в країні. Водночас практика державотворення дає змогу констатувати такі особливості російського державного режиму: відсутність сильного громадянського суспільства, здатного здійснити реальний вплив на прийняття політичних чи правових рішень, захистити власні інтереси; проголошення цінностей російського православ'я частиною державної ідеології; відсутність права на опозицію та незалежність суду; надмірна концентрація влади та підвищення авторитету керівника країни; підвищення ролі спецслужб, метою діяльності яких є захист режиму; зрощення верхівки державної влади та великого бізнесу; слабкість авторитетних політичних еліт, що виявляється в їх неспроможності продукувати зразки поведінки, бути джерелом прогресу тощо.

Ключові слова: антидемократичний режим; тоталітаризм; Російська Федерація; державотворення; політико-правовий режим; ідеологія.

Вступ

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України спонукає представників наукових кіл і політиків звернутися до з'ясування передумов цієї війни. Ускладнення суспільно-політичних і міждержавних зв'язків між нашою державою та Росією спостерігалось протягом усієї історії незалежності України та мало різні вияви. Прикладами можуть слугувати так звані газові війни, ситуація навколо острова Тузла тощо. Крім того, постійно відбувалися зіткнення в інформаційному просторі. Україна завжди перебувала в активному полі зору Російської Федерації (далі – РФ) як сфера її політичного впливу та військового контролю, поступова втрата якого призвела до відкритого протистояння у 2014 році та війни у 2022-му. Проте відповідь на питання стосовно того, чому так сталося, що слугувало основним поштовхом до нападу однієї демократичної держави на іншу, також суверенну й демократичну державу у XXI столітті, з-поміж іншого, варто шукати в особливостях політико-правового або державного режиму РФ.

Матеріали та методи

Звертаючи увагу на близькість і взаємопов'язаність політичного та державного режимів як явищ соціальної дійсності, слід

констатувати, що проблематика політико-правових, правових, державних режимів, а саме їх поняття, сутності й класифікацій, має певну історіографію з позицій політичних, а також юридичних наук. Чимало досліджень сучасних політологів присвячено аналізу минулого й сучасного політичного режиму РФ. Серед ґрунтовних правових досліджень змістовністю вирізняються праці О. М. Буханевича, В. В. Лемака, А. М. Мерника, О. О. Петришина, В. В. Сухоноса, Н. П. Харченко, М. В. Цвіка, В. М. Шаповала та інших учених, які намагалися визначити сутність державного та правового режимів як теоретико-правової категорії. Окремі розвідки дослідників стосувалися з'ясування особливостей політико-правового або державного режиму окремих країн світу в аспекті конституційного права зарубіжних країн. Проте наразі державний режим РФ потребує осмислення саме з позицій сучасного права, зокрема визначення його особливостей і напрямів розвитку в цьому контексті.

Методологічними засадами дослідження особливостей державного режиму РФ на сучасному етапі слугує комплекс наукових методів, серед яких загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, а саме: формально-логічний, системно-функціональний, порівняльно-правовий та ін.

Результати й обговорення

Традиційно політичний режим визначають як сукупність способів і методів здійснення політичної влади. Здебільшого його пов'язують з поняттям державного та правового режимів. Правовий режим – це порядок регулювання, виражений у комплексі правових засобів, що характеризують особливе поєднання взаємодіючих дозволів, заборон і зобов'язань, визначаючи спрямованість регулювання [1]. Водночас політичний і державний режими не варто ототожнювати: перший характеризує передусім міру свободи суспільства й індивіда в політичному аспекті, а другий – стосується всіх сфер суспільного життя (ідеологічної, політичної, економічної, правової, соціальної тощо) [2].

Вітчизняні автори зазвичай виокремлюють демократичний, авторитарний і тоталітарний режими. Усі три види є певними абстракціями, адже державно-політичне життя кожної країни має свої особливості. Звичною є ситуація, коли наявні ознаки двох із названих видів політичного режиму – демократичного й авторитарного або авторитарного і тоталітарного. Класифікація ґрунтується на певних критеріях. Лише частина з них відображена в конституціях і законодавстві. Ідеться про створення різних юридичних засобів для реалізації гарантованих державою прав і свобод людини та громадянина або лише форм, декларування прав та свобод і навіть нехтування ними на практиці, забезпечення умов для ідеологічного та політичного плюралізму або його обмеження чи встановлення відповідної монополії, побудова державного механізму на засадах поділу влади або відмова від цих засад [3].

На думку В. М. Шаповала, наявність або відсутність цих та деяких інших ознак (критеріїв) політичного режиму може бути визначена не лише шляхом аналізу правових норм, а й практикою їх застосування. Інші критерії знаходяться поза межами правового регулювання (методи здійснення державної влади, особливості політичної та правої культури тощо), адже політичний режим не може бути вичерпно відображений у конституціях і законодавстві. Причому з об'єктивних причин в основних законах у тій чи іншій формі декларується виключно демократичний режим. Зазвичай уже в перших статтях основних законів міститься загальне визначення держави як демократичної. Однак це не може бути однозначним підтвердженням існування демократії принаймні через загальність та абстрактність відповідних положень, наявних у конституціях незалежно від політичних режимів, що існують у конкретних країнах [3].

На думку В. В. Лемака та Т. П. Попович, визначаючи характер державного режиму в тій

чи іншій країні, слід урахувати роль прав людини, сутність народовладдя (участь народу у здійсненні публічної влади), ступінь забезпечення верховенства права, відкритості публічної влади, упровадження законодавчих умов для активного громадянського суспільства [4]. Права людини тривалий час розглядали як такі, що породжують так звані негативні зобов'язання держав утримуватися від їх порушення. Проте з розвитком міжнародного права утверджується позиція, згідно з якою права людини також породжують позитивні зобов'язання держави вживати активних заходів для забезпечення цих прав [5].

Практичне здійснення політичного управління суспільним розвитком передбачає наявність: а) стратегічної моделі державотворення (визначення, яким має бути суспільство й держава); б) ідеології (системи ідей державотворення); в) державних структур, що займаються практичною реалізацією політичного управління [6].

Як було зазначено вище, відповідно до класичного доктринального підходу, політико-правові державні режими поділяють на демократичні й антидемократичні – тоталітарні, авторитарні. Водночас практика державотворення засвідчує відсутність чистих форм режимів, вони фактично поєднують у собі риси декількох. Іноді такі режими називають гібридними.

Зокрема, усталеною є думка, згідно з якою тоталітаризм розглядають як організацію державної влади, державний режим, означений суцільним контролюючим впливом держави на всі сфери життєдіяльності суспільства, що зумовлено необхідністю досягнення високої мети, реалізації певної ідеї. Задля цієї мети створюють відповідні засоби – організаційні, інституційні, нормативні, покликані забезпечити поширення відповідної ідеї серед мас і досягнення відповідної мети. Спільні ідея та мета проникають у суспільну свідомість, модифікуючи (заперечуючи та знецінюючи) історичний досвід, ментальність, формуючи нові уявлення про добро і зло, а отже, право і закон, про потреби нації, народу, держави і шляхи їх задоволення.

Зазвичай тоталітарні держави монополізують владу, забезпечують політичне панування однієї партії та її зрощення з державним апаратом; зводять на п'єдестал главу держави – як політичного й державного лідера, з особою якого пов'язують усі здобутки країни; негаразди та прорахунки, зазвичай, обґрунтовують наявністю зовнішніх та/або внутрішніх ворогів; означені ослабленням і поступовим зникненням інститутів громадянського суспільства (передусім це стосується політичних партій, рухів тощо), високим рівнем корупції, тотальним контролю-

ванням культурної сфери (від освіти, ЗМІ до свободи совісті, заборони релігійних організацій). Зрештою формується духовно однорідне суспільство, об'єднане спільною ідеологічною метою, визначеною та обґрунтованою державою, здатне заради неї долати різноманітні соціально-економічні труднощі, вважаючи їх тимчасовими. На думку ідеологів тоталітаризму, саме його основні риси є його цінністю, оскільки сприяють формуванню міцної держави.

Історичними прикладами вказаних режимів (безперечно, з різними за змістом ідеями, походженням, метою тощо) є Німеччина періоду Третього рейху з ідеєю зверхності арійської раси, СРСР та комуністична ідеологія, режими Франко в Іспанії, Хо Ши Міна у В'єтнамі, Хусейна в Іраку, КНР з ідеєю культурної революції тощо. Примітним є те, що більшість тоталітарних режимів зникло внаслідок воєнних конфліктів. Сучасний міжнародний правопорядок означений наявністю країн, які також можна назвати тоталітарними, адже там політика вибудовується навколо релігії або національного питання.

Натомість демократичним державам притаманні такі риси: панування ідеї справедливості й верховенства права, демократичних традицій, цінностей, визнання та захист прав і свобод людини та громадянина, розподіл влади тощо. Слід зауважити, що наявні в науці концептуальні підходи до визначення демократичного режиму обов'язково містять положення про низку політичних властивостей, цінностей, принципів та інститутів, без яких поняття демократичної держави втрачає науковий і юридичний сенс [7].

Крім того, існують так звані гібридні політичні режими, які поєднують у собі риси демократичних та антидемократичних (якщо брати до уваги класичну їх класифікацію).

Падіння залізної завіси 1991 року зумовило проникнення на терени Східної Європи, на територію колишніх республік СРСР, а нині – молодих демократій потужного інформаційного потоку, який зруйнував або поставив під сумнів радянські стандарти і стереотипи в усіх сферах суспільних відносин (економіці, культурі, освіті, політиці тощо), спричинивши докорінні зміни в масовій суспільній свідомості. Зрештою радянські стандарти не витримали конкуренції зі стандартами життя розвинутих країн світу, що слугувало однією з причин занепаду радянської ідеології. Загальновизнані принципи й норми міжнародного права поступово проникли в правове поле цих країн та були закріплені на найвищому рівні. Ідеться, зокрема, про переважання міжнародного права над національним, визнання людини найвищою соціальною цінністю, верховенство права, політичний плюралізм, непорушність приватної

власності тощо. Слід зауважити, що міжнародні стандарти і європейські цінності, з огляду на певну специфіку кожної з пострадянських країн, набули в них різного змісту. Крім того, тоталітарне минуле суттєво вплинуло на розвиток економіки, культури й політики нових незалежних держав, зокрема РФ.

Наразі однією із серйозних загроз регіональній і глобальній безпеці є російський екстремізм, теоретично обґрунтований в ідеології «руського міра», яка в практичному контексті втілюється в правовій системі сучасної Росії, її внутрішній і зовнішній політиці. Передусім ідеться про задекларовану Росією мету «збирання земель» і захисту російськомовних незалежно від територіальності, повернення Росії статусу «наддержави» та створення із сучасної Росії держави цивілізації з великою місією. Причому цією місією виправдовують будь-які злочини, навіть цинічні вбивства й тероризм [8].

РФ є основною правонаступницею СРСР, сучасний державно-політичний режим якої, серед іншого, призвів до подій 2014 року – розв'язання збройного конфлікту на Донбасі та 24 лютого 2022 року – повномасштабного вторгнення на територію України. Саме ці трагічні для українського народу та держави України, а також усього демократичного співтовариства виклики зумовлюють нагальну потребу осмислення сутності та змісту державного режиму Росії.

Не претендуючи на вичерпність проблематики, окреслимо його окремі детермінанти і ключові риси.

Згідно з чинною Конституцією Російської Федерації, ця країна є соціальною, демократичною державою, політика якої спрямована на створення умов, які забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини. Зазначені положення, серед іншого, означають, що жодна релігія не може встановлюватися як державна та обов'язкова.

У цьому Законі закріплено розподіл державної влади, політичне й ідеологічне багатоманіття, інститути безпосередньої демократії, тобто фактично всі так звані атрибути демократичної держави, які декларують сутність державного режиму в країні. Водночас зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників практика державотворення визначила особливості російського державного режиму, який за понад 30 років ідейно розвивався в напрямі «нова демократична держава – велика Росія – супердержава світового рівня». Наразі державний або політичний режим РФ має низку особливостей.

Передусім слід зауважити, що різке розшарування суспільства (від незначної кількості мільярдів до панівної частини населення, яке живе на межі бідності, ведучи

напівфеодальний спосіб господарювання та життя), відсутність так званих елементарних благ сучасної цивілізації позбавляє бажання й можливості покращувати якість власного життя. Зазначене зумовлює перетворення населення на однорідну масу, у якій відсутня свобода вибору та дій. Бідність населення і низький рівень життя провокують залежність від влади.

Подібна аморфізація соціуму принципово змінює характер взаємовідносин лідера й народу. Тому тоталітарного вождя вже не сприймають як особистість, яка володіє необмеженою владою та прагне нав'язати власну волю підлеглим. Його беззаперечно сприймають як керманіча, який веде народ до світлого майбутнього [9]. Таким чином, виникає сліпа довіра до керманіча з одночасним зникненням потреби в критичному осмисленні суспільних процесів, що відбуваються, формуванні власної думки, висловлення іншого, ніж визначене владою судження. З огляду на зазначене, таке суспільство не може здійснити реального впливу на прийняття політичних чи правових рішень, захистити власні інтереси або навіть поставити ці питання. На думку окремих науковців, тут ідеться про певний потенціал ментальності відповідного суспільства (переконання в містичному призначенні, виховування культу сили, власної долі, ворожості до «іншого»).

У цьому контексті важливою характеристикою правової політики є публічність – залучення широких верств громадськості, експертів, науковців, недержавних організацій до дискусій, що передують ухваленню рішень [10].

Зазначене виключає реальність здійснення безпосередньої влади народом як різновиду публічної влади, який домінує над іншими видами публічної влади, має комплексний, повновладний, легітимний характер, дає право та реальну змогу народу безпосередньо реалізовувати належну йому владу через здійснення установчої, правотворчої, ініціативної, контрольної, захисної діяльності [11].

В умовах соціально й ідеологічно поділеного суспільства за основу державотворчої політики В. Путін узяв принцип «соціального контракту» – консолідації держави, бізнесу й суспільства. Ця політика дала йому можливість, з одного боку, централізувати владу, а з іншого – не відмовитися від соціальних зобов'язань держави перед громадянами. Ментальне прагнення більшості населення жити в сильній державі, яку «всі бояться, але поважають», стало запорукою становлення політичної й економічної стабільності, розв'язання соціальних проблем, посилення ролі Росії на міжнародній арені. Успіхи на цих напрямках сприяли певній

легітимації влади й забезпечили кредит довіри до неї з боку суспільства [12].

Загалом політична або державницька ідеологія становить систему концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрій людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики [13].

У цьому контексті слід зазначити, що протягом усієї історії Росії формувалися ключові засади державної ідеології, базовими складовими якої є цінності колективізму, російського православ'я, які захищаються державою та мають бути виключними для слов'янських народів, а їх підтримка й повсюдний захист є історичною місією держави. Саме навколо цієї ідеї відбулося об'єднання російського суспільства, що завжди демонструвало його готовність виконувати необхідні заради цієї мети дії. Таким чином, визнані традиційними цінності російського православ'я було проголошено частиною державної ідеології, що загалом не притаманне тоталітаризму в чистому вигляді.

Ідеться про створення та пропагування новітньої версії християнських традиційних цінностей шляхом спрощення основних постулатів християнства, просування ідеї збирання «ісконно руських земель» в одну велику державу, забезпечення мовної, культурної та цивілізаційної єдності.

У зазначеній країні відсутнє сильне громадянське суспільство, а наявні інститути засновані та функціонують на посттоталітарних цінностях і нормах. Крім того, брак розвинених представницьких демократичних інститутів призводить до безконтрольної агресії суспільства, поваги до сильнішого, а отже, спонукає до пошуку особистості, якій можна довірити долю. Зрештою це призводить до формування вождизму на основі легітимності режиму. Високий рівень легітимності державної влади також є наслідком ідеологічного впливу на суспільну свідомість і постійної підтримки такого стану шляхом монополізації ЗМІ, проведення, мітингів, концертів тощо для демонстрації суспільної згоди та зміцнення легітимності.

Упродовж останніх тридцяти років у Російській Федерації відбувалося створення ідеологічних, політичних і правових механізмів для можливості декларування виборчої демократії, зокрема обрання президента – глави держави й можливості перебування при владі однієї особи понад чверть століття. Звідси – відсутність права на опозицію та незалежність суду; надмірна концентрація влади та підвищення авторитету керівника країни; підвищення ролі спецслужб, метою діяльності яких є захист режиму; зрощення верхівки

державної влади з великим бізнесом; слабкість авторитетних політичних еліт, що виявляється в їх неспроможності продукувати належні зразки поведінки, бути джерелом прогресу, адже «професіоналізм і загальна компетентність еліт стають критичним фактором у контексті широкомасштабних управлінських реформ» [14].

Усе це відбувалося на тлі збереження номенклатури пострадянського змісту, адже апарат держави становлять чиновники, які здобули освіту, отримали досвід роботи, мотивацію та основні навички за радянських часів; державні інститути мають іноді нові назви, але майже не змінилися сутнісно; плановий економічний розвиток було змінено на розподільний з одночасним поєднанням ринкових засад тощо.

Крім того, у Росії небачених масштабів набула корупція, країна дійшла до межі, за якої втрачається керованість державними інститутами й починається їх руйнування, пришвидшеними темпами деградує економіка, соціальна сфера, а власне держава поступово

перетворюється на недієздатне утворення, квазідержаву, позбавлену стійких перспектив розвитку [15].

Висновки

Державний політико-правовий режим РФ через суб'єктивні та об'єктивні детермінанти має низку особливостей, які дають змогу схарактеризувати його як такий, що виник унаслідок трансформації режиму СРСР та наразі одночасно має ознаки як тоталітарного, так і демократичного режимів з подальшим посиленням ознак, притаманних класичному тоталітаризму. На це вказують, серед іншого, такі ознаки, як відсутність сильного громадянського суспільства, надмірна концентрація влади в руках керівника країни, відсутність права на опозицію та незалежність суду, підвищення ролі спецслужб для захисту режиму, зрощення верхівки державної влади та великого бізнесу, слабкість авторитетних політичних еліт, здатних продукувати належні зразки поведінки.

REFERENCES

- [1] Bukhanevych, O.M., Mernyk, A.M., & Petryshyn, O.O. (2021). Approaches to Understanding the Category "Special Legal Regimes". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 71-78. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).
- [2] Mokin, I.S. (2013). Vzaemodiia formy pravlinnia ta politychnoho rezhymu Ukrayinskoi Derzhavy hetmana P. P. Skoropadskoho [The interaction of the form of government and the political regime of the Ukrainian State of Hetman P.P. Skoropadskyi]. *Aktualni problemy polityky, Actual problems of politics*, 48, 468-477 [in Ukrainian].
- [3] Shapoval, V., & Shemshuchenko, Yu. (Ed.). (2003). Rezhym politychnyi [Political regime]. *Yurydychna entsyklopediia, Legal encyclopedia*, 5 [in Ukrainian].
- [4] Lemak, V.V., & Popovych, T. (2014). Derzhavnyi rezhym yak teoretyko-pravova katehoriia (ponyattia, kryterii dlia vydovoi klasyfikatsii) [State regime as a theoretical and legal category (concepts, criteria for specific classification)]. *Publichne pravo, Public law*, 4(16), 177-182 [in Ukrainian].
- [5] Kovalchuk, V.B., Zharovska, I.M., Gutiv, B.I., Melnychuk, B.B., & Panchuk, I.O. (2021). Human Rights and Positive Obligations of the State. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 27-35. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.27-35](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.27-35).
- [6] Holovatyi, M.F. (2020). Pravo i polityka yak bazovi zasady orhanizatsii i diialnosti orhganiv derzhavnoi vlady [Law and politics as basic principles of organization and activity of state authorities]. *Pravo v suchasnomu politychnomu zhytti krainy, Law in the modern political life of the country*, 280. DOI: <https://doi.org/10.37374/2020-37-21> [in Ukrainian].
- [7] Volynets, V.V. (2012). Funktsii suchasnoi derzhavy: teoretyko-pravovi problemy [Functions of the modern state: theoretical and legal problems]. Kyiv: Logos [in Ukrainian].
- [8] Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh Zakoniv Ukrainy shchodo zasudzhennia ideologii "ruskohgo mira": vid 17 berez. 2021 r. № 5258 [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the Condemnation of the Ideology of the "Russian Peace" from March 17, 2021, No. 5258. (n.d.). search.ligazakon.ua. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/GI04664A.html [in Ukrainian].
- [9] Arendt, H. (1996). Istoki totalitarizma [The origins of totalitarianism]. Moscow: TsentrCom. Retrieved from http://krotov.info/libr_min/01_a/re/ndt_18.htm [in Russian].
- [10] Skrypnyk, O.V., Parkhomenko, N.M., & Onishchenko, N.M. (2019). Awareness in Law as Strategical Direction of Legal Policy. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10, 5(43), 1534-1540.
- [11] Kuznichenko, S.O. (2021). Narodovladdia ta nadzvychajni pravovi rezhymy: postanovka problemy. Novyi shlyakh do prava [People's rule and extraordinary legal regimes: problem statement. A new way to law]. Kyiv: Logos [in Ukrainian].
- [12] Liakhovych, V. (2012). Politychnyi rezhym "kerovanoi demokratii" v Rosii: suchasni vyklyky transformatsii [The political regime of "managed democracy" in Russia: modern challenges to transformations]. *Viche, Forever*, 4. Retrieved from <https://veche.kiev.ua/journal/2983/> [in Ukrainian].
- [13] Obushnyi, M.I., Kovalenko, A.A., Tkach, O.I., & Obushnyi, M.I. (Ed.). (2004). Politologhiia [Political science]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

- [14] Honcharenko, V.D., Shyhal, D.A., & Omarova, A.A. (2022). Legal Status of the Union Republics During the Rebuilding (1985-1991). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 29(1), 39-49. DOI: 10.37635/jnalsu.29(1).2022.39-49.
- [15] Kushnarov, I.V. (2018). Politychna koruptsiia: porivnialngo-politolohichna kontseptualizatsiia [Political corruption: comparative political conceptualization]. Kyiv: Jurid. Dumka [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Bukhanevych O. M., Mernyk A. M., Petryshyn O. O. Approaches to Understanding the Category «Special Legal Regimes». *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 1. P. 71–78. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.71-78](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78).
- [2] Мокін І. С. Взаємодія форми правління та політичного режиму Української Держави гетьмана П. П. Скоропадського. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 468–477.
- [3] Шаповал В. М. Режим політичний. *Юридична енциклопедія* : 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
- [4] Лемак В. В., Попович Т. П. Державний режим як теоретико-правова категорія (поняття, критерії для видової класифікації). *Публічне право*. 2014. № 4 (16). С. 177–182.
- [5] Kovalchuk V. B., Zharovska I. M., Gutiv B. I., Melnychenko V. B., Panchuk I. O. Human Rights and Positive Obligations of the State. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 3. P. 27–35. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.27-35](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.27-35).
- [6] Головатий М. Ф. Право і політика як базові засади організації і діяльності органів державної влади. *Право в сучасному політичному житті країни*. 2020. С. 280. DOI: <https://doi.org/10.37374/2020-37-21>.
- [7] Волинець В. В. Функції сучасної держави: теоретико-правові проблеми : монографія. Київ : Логос, 2012. 509 с.
- [8] Про внесення змін до деяких Законів України щодо засудження ідеології «руського міра» : пояснювальна записка до проекту Закону України від 17 берез. 2021 р. № 5258. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GI04664A.html.
- [9] Арндт Х. Истоки тоталитаризма. М. : ЦентрКом, 1996. URL: http://krotov.info/libr_min/01_a/re/ndt_18.htm.
- [10] Skrypnyk O. V., Parkhomenko N. M., Onishchenko N. M. Awareness in Law as Strategical Direction of Legal Policy. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10. No. 5 (43). P. 1534–1540.
- [11] Кузніченко С. О. Народовладдя та надзвичайні правові режими: постановка проблеми. *Новий шлях до права* : монографія. Київ : Логос, 2021. С. 82–82.
- [12] Ляхович В. Політичний режим «керованої демократії» в Росії: сучасні виклики трансформаціям. Віче. 2012. № 4. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2983/>.
- [13] Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія : довідник / за ред. М. І. Обушного. Київ : Довіра, 2004. 316 с.
- [14] Honcharenko V. D., Shyhal D. A., Omarova A. A. Legal Status of the Union Republics During the Rebuilding (1985–1991). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2022. Vol. 29. No. 1. P. 39–49. DOI: 10.37635/jnalsu.29(1).2022.39-49.
- [15] Кушнар'ов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : монографія. Київ : Юрид. думка, 2018. 408 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.03.2022

Parkhomenko N. – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law Named After v.m. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID 0000-0002-5870-9261

State Regime of the Russian Federation: Separate Political and Legal Dimensions

Taking into account the approaches formed by the national legal doctrine to determine the essence and content, classifications of the state political and legal regime, an attempt was made to determine the features and determinants of the modern state regime of the Russian Federation. It is emphasized that the latter arose as a result of the transformation of the USSR regime and now simultaneously has signs of both a totalitarian and democratic regime, followed by the strengthening of the features inherent in classical totalitarianism. **The research methodology** is a set of scientific methods, including general scientific and special methods of cognition, namely: formal-logical, system-functional, comparative-legal, etc. According to the classical doctrinal approach, political and legal regimes are divided into democratic and anti-democratic – totalitarian and authoritarian. The practice of state-building testifies to the absence of pure forms and the existence of regimes that actually combine the features of several of them. Sometimes these

modes are called hybrid modes. It is emphasized that at the constitutional level in the Russian Federation all the so-called attributes of a democratic state are enshrined, which declare and should have formed and determined the essence of the state regime in the country. The practice of state-building, due to a number of objective and subjective factors, determined the peculiarities of the Russian state regime: the absence of a strong civil society that cannot really influence the adoption of political or legal decisions, protect their interests; the values of Russian Orthodoxy, as traditional, are proclaimed as part of the state ideology; the lack of the right to opposition and independence of the court; excessive concentration of power and increasing the authority of the head of the country; increasing the role of special services, the purpose of which is to protect the regime; increasing the top of state power and big business; weakness of authoritative political elites, manifested in their inability to produce patterns of behavior, to be a source of progress, etc.

Keywords: anti-democratic regime; totalitarianism; Russian Federation; state formation; political and legal regime; ideology; extremism; international law.

УДК 341.185: 342.53: 351.07

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.57>

Шаптала Н. К. – доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України у відставці, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5944-9596>;

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі

Актуальність. Реалії українські дійсності пов'язані з тим, що понад вісім років тривають агресія Росії проти України, незаконна окупація частини території нашої держави, порушення прав і свобод людини й громадянина, захоплення державної власності України. З 2014 року відбувається дестабілізація політичної та соціально-економічної ситуації, а 24 лютого 2022 року відбулося вторгнення сусідньої держави, що спричинило запровадження правового режиму воєнного стану в Україні. У зв'язку із цим необхідно з'ясувати, якою є відповідна державна політика України в цих умовах. **Метою** статті є аналіз концептуальних підходів щодо визначення державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, її особливостей і перспектив законодавчого забезпечення. **Методологічний інструментарій** цього дослідження ґрунтується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах, різноманітних підходах і принципах. Зокрема, основоположними є комплексний і системний, діяльнісний і порівняльно-правовий, історичний підходи. За допомогою діалектичного, гносеологічного, аксіологічного, правової семіотики, структурно-функціонального, формально-логічного, прогностичного й інших методів видається можливим висвітлити особливості політико-правової сутності державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, ключових напрямів її вивчення, регулювання та реалізації. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що концептуалізація державної політики України з питань тимчасово окупованих територій потребує різновекторного аналізу, насамперед її нормативно-правової основи, інституційного механізму забезпечення, виявлення проблем й окреслення шляхів їх розв'язання. Для цього необхідні науково виважені й обґрунтовані підходи, своєчасні, скоординовані та прогнозовані дії органів публічної влади України, урахування позитивного міжнародного й національного досвіду. Оскільки державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує ґрунтовного вивчення, з огляду на нагальну потребу для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності країни, здобутої протягом тисячолітньої історії та визнаної конституційною цінністю на сучасному етапі. **Результати дослідження.** Очевидним є вплив правового режиму воєнного стану майже на всі сфери суспільного життя, усі напрями державної політики, нормативно-правову основу й інституційні структури реалізації державної політики, форми та методи роботи державних органів й органів місцевого самоврядування. Закономірною є потреба вдосконалити значну кількість чинних нормативно-правових актів України та прийняти нові в цій сфері. Важливо розширити коло суб'єктів забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України, а також акцентувати на відповідальності органів державної влади щодо дотримання обмежень прав і свобод людини в інтересах забезпечення режиму безпеки й гарантій законності в державі. **Практична значущість.** Україна, обстоюючи свої національні інтереси щодо цілісності власної території, фактично забезпечує реалізацію конституційного принципу територіальної цілісності держави й основних принципів міжнародного права, спрямованих на захист миру та безпеки на європейському континенті й у світі. Тому необхідними є активізація законодавчої діяльності в напрямі модернізації нормативно-правової основи досліджуваної державної політики, так само і здійснення відповідних функцій іншими органами державної влади. Безумовно, українським є подальше вивчення цієї проблематики задля концептуалізації моделі й стратегії державної політики України з питань тимчасово окупованих територій та захисту прав населення, що на них проживає, поряд з державною політикою відновлення територіальної цілісності держави, інформаційного суверенітету України.

Ключові слова: державна політика; тимчасово окуповані території; воєнний стан; агресія; деокупація; територіальна цілісність; інституційний механізм; законодавство.

Вступ

Попри те, що територіальна цілісність становить одну з конституційних цінностей і засад конституційного ладу держави [1–2], належно регламентована в національних і міжнародно-правових актах, на жаль, понад вісім років триває агресія у формі гібридної війни Росії

проти України, незаконна окупація частини території нашої держави, порушення прав і свобод людини й громадянина, захоплення державної власності України. Тому було запроваджено антиросійські санкції, відповідні санкційні режими, санкційна політика на універсальному, регіональному й локальному рівнях [3–5].

Зрештою, з огляду на вторгнення Росії вперше за часів незалежності в Україні запроваджено правовий режим воєнного стану з 24 лютого 2022 року на підставі Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 [6], затвердженого відповідним законом. Отже, сучасні реалії життя в Україні розділено фактично на періоди мирного часу й воєнного стану. Це стосується життєдіяльності суспільства та держави, її органів публічної влади, фактично всіх територіальних громад і громадян, інших категорій осіб.

Водночас очевидна відсутність ґрунтовного наукового доробку стосовно державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, що не сприяє концептуалізації цього явища на доктринальному й законодавчому рівнях, а також у практиці правозастосування. Слід констатувати, що сучасні дослідники акцентували донедавна на проблематиці території та державних кордонів, суверенітету держави, територіального устрою, конституційного ладу, забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України, внутрішньо переміщених осіб, рідше розглядали питання правового режиму воєнного стану, відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, за воєнні злочини, припинення гібридної війни Росії проти України, деокупації та реінтеграції. Слід виокремити наукові здобутки таких учених, як О. Буткевич, А. Войціховський, В. Горбулін, Р. Єделев, О. Дахно, В. Демиденко, О. Задорожній, А. Кориневич, О. Кресін, А. Мацко, А. Надутий, Л. Наливайко, М. Рубашенко, К. Савчук, О. Скрипнюк, Л. Тимченко, В. Топчій, О. Циганов, Ю. Шемшученко, Є. Щербань та ін.

Метою статті є аналіз концептуальних підходів до визначення та розуміння державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, з'ясування її особливостей та перспектив законодавчого забезпечення.

Матеріали та методи

Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах, різноманітних підходах і принципах. Зокрема, основоположними з них є комплексний і системний підходи, діяльнісний та порівняльно-правовий, історичний тощо. За допомогою діалектичного, гносеологічного, аксіологічного, правової семіотики, структурно-функціонального, формально-логічного, прогностичного й інших методів видається можливим висвітлити особливості політико-правової сутності державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, ключових напрямів її вивчення, регулювання та реалізації.

Нині поняття політики частково втрачає свою початкову суть завдяки тому, що основна діяльність держави прямує не на перерозподіл влади (хоча це основа), а на задоволення потреб громадян, і політику вже трактують як певну стратегію прийняття та практичної реалізації обов'язкових для суспільства рішень з певного питання [7].

Оскільки основним суб'єктом політичних відносин залишається держава, то призначення політики полягає у визначенні суті проблеми, розв'язання якої потребує втручання державних органів влади, а це вже державна політика, тому що пов'язана з діяльністю зі здійснення державної влади. Ми поділяємо позицію авторів, за якою суспільний розвиток є ключовим фактором формування державної політики, але він не вичерпує всіх можливих визначень терміна «державна політика». Отже, державна політика – це цілеспрямована діяльність органів державної влади для розв'язання суспільних проблем, досягнення та реалізації загальнозначущої мети розвитку суспільства або його окремих сфер. Саме тому Л. Пал визначає державну політику як «напрямок дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [8].

Систематизацію підходів до розуміння державної політики здійснив О. Кучеренко, зауважуючи, що в сучасній суспільно-політичній думці переважають три головні концепції державної політики, а саме: 1) плюралістична (акцентує увагу на процесі формування та здійснення державної політики в сучасному демократичному суспільстві як мультирівневої конкуренції між впливовими суспільно-політичними групами й об'єднаннями); 2) суспільного вибору (розглядає соціально й політично орієнтованого індивіда як основного носія соціальної активності, а тому на здійснення державної політики впливають політичні та державні діячі вищих щаблів управління, що діють на основі вибору раціонального соціального інтересу); 3) детерміністська (становлення та функціонування державної політики визначені економічними відносинами й відповідним способом виробництва) [9]. Саме ці концепції як теоретичний інструмент дослідження, на думку цього автора, надають можливість виявляти необхідні умови для розроблення концептуальних засад формування та здійснення державної політики в Україні.

Державну політику розглядають як порівняно стабільну, організовану й цілеспрямовану діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювані безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства [10]; іноді як «напрямок діяльності

держави щодо визначення та досягнення соціально значущих завдань розвитку суспільства чи його окремих сфер» [7]. У словникових й енциклопедичних виданнях зустрічаємо загальні визначення досліджуваної категорії. Ідеться, зокрема, про державну політику як «дії системи органів державної влади згідно з визначеними завданнями, напрямками, принципами для розв'язування сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності» [11]; «сукупність специфічних, неординарних дій, заходів й інститутів, за допомогою яких відбувається задоволення різноманітних інтересів диференційованого суспільства» [12].

Ми не цілком поділяємо думку, що державна політика – це пропонувані курс діяльності уряду для задоволення потреб чи використання можливостей, сформульований із зазначенням очікуваних результатів та їх впливу на наявну ситуацію та конкретне розв'язання проблем [13]. У цьому аспекті інститут розглядають у вузькому значенні. Ширшим видається підхід до розуміння державної політики як «системи цілеспрямованих заходів, які ставлять за мету розв'язання тих чи інших суспільних проблем, задоволення суспільних інтересів, забезпечення стабільності конституційного, економічного, правового ладу країни... специфікою якої є те, що вона реалізовується через владні структури, які мають повноваження монопольного права держави на законний примус» [14]. Проте бажано, щоб такі категорії були конкретними, без дискусійних аспектів й охоплювали весь спектр характеристики цього явища, спрямовуючись на забезпечення суспільної стабільності й задоволення інтересів людини, суспільства та держави.

Дослідники пропонують декілька теоретичних моделей державної політики, а саме:

процедурна політика, що охоплює законотворчу діяльність;

субстантивна політика – розподіляє безпосередньо серед людей вигоди й витрати;

регулятивна політика – передбачає обмеження щодо тих, кому буде надано вигоди, а кому – ні;

саморегулятивна політика – надані послуги, вигоди й обмеження контролюють групи, організацію і діяльність яких регулюють;

перерозподільна політика – охоплює заходи щодо перерозподілу ресурсів серед населення;

матеріальна політика – передбачена наданням матеріальних ресурсів або влади, а також додаткових витрат;

символічна політика – стосується переважно не людей, а загальнолюдських цінностей;

політика щодо розподілу колективних (неподільних) благ;

політика перерозподілу приватних благ – спрямована на створення та перерозподіл благ, що можуть бути придбані на ринку або надані урядом.

Державну політику можна визначити як напрям дій, що визначає державна влада (або орган державної влади, що має правові, політичні, фінансові й інші повноваження) для розв'язання певної проблеми або сфери життєдіяльності. Отже, державна політика – це реакція держави на конкретні проблеми суспільства або груп у цьому суспільстві (наприклад, громадян, громад, неурядових організацій), спрямована на погодження інтересів, пошук консенсусу, необхідного для стабільності й порядку в суспільстві.

На думку В. Андріяш, в ідеалі державна політика – це оптимальний синтез об'єктивних тенденцій суспільного розвитку й суб'єктивних суджень людей про власні інтереси в суспільстві. Державна політика дистанціюється від політики конкретних політичних сил, навіть тих, які мають більшість у представницьких органах влади. По-перше, тому що необхідно, щоб державна політика представляла й інтереси меншості, інакше будуть виникати складнощі під час її реалізації. По-друге, державна політика повинна бути стійкою, стабільною, мати історичну перспективу. По-третє, вона має виконувати роль об'єднавчої сили, бути спрямованою на позитивний розвиток суспільства [15]. Державна політика є важливим компонентом життєдіяльності суспільства, маючи чималу кількість вимірів і характеристик, вона формує відповідну систему й механізми соціально орієнтованого державного управління, тому що спрямована на поліпшенні якості життя громадян та гарантування соціальної стабільності.

Державна політика, зауважує О. Лаврук, є одним із важливих компонентів життєдіяльності суспільства, оскільки її заходи спрямовані на поліпшення рівня проживання громадян і гарантування соціальної стабільності країни та її регіонів. Вона повинна мати комплексний характер щодо функціонального спрямування на розв'язування взаємопов'язаних політичних і соціально-економічних проблем, своєчасно реагувати на трансформаційні зміни, що відбуваються в державі й суспільстві, завжди бути ефективною (оптимальний розподіл владних повноважень між державними органами й організаціями, структурована якість державно-управлінських рішень, цілеспрямованість завдань і заходів), результативною і сприйнятливою для населення [16].

Основні характеристики цього явища спонукають науковців постійно розглядати

теоретико-методологічні (державний процес, інститути, інструменти, моделі, формування та аналіз здійснення державної політики, її зміст і концептуальні критерії) та галузеві аспекти цієї проблематики, обґрунтовувати власні підходи до розуміння й визначення державної політики, її сутнісних характеристик.

Однак реалії українські дійсності пов'язані з тим, що понад вісім років тривають агресія у формі гібридної війни Росії проти України, незаконна окупація частини території нашої держави, порушення прав і свобод людини й громадянина, захоплення державної власності України. З 2014 року переживаємо дестабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації, а 24 січня 2022 року відбулося вторгнення сусідньої держави, що спричинило запровадження правового режиму воєнного стану в Україні. Уже вчетверте парламент підтримав Укази Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (24 лютого, 15 березня 2022 року).

У зв'язку із цим постає питання про те, якою є відповідна державна політика України в цих умовах? Відповідь, на наш погляд, потребує багатостороннього аналізу, насамперед її нормативно-правової основи, інституційного механізму забезпечення, виявлення проблем і визначення шляхів їх подолання.

Насамперед, згідно зі ст. 1 Конституції України 1996 року: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава»; ст. 2: «Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою». Своєю чергою у ст. 17 визначено: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [17]. Низка інших конституційних положень також стосуються різноманітних аспектів забезпечення територіальної цілісності. Насамперед ідеться про ст. 13, 14, 16, 18, 85, 106, 116, 132–143, 156–157 та ін. На наш погляд, слід акцентувати, зокрема, на ст. 65 Конституції України, згідно з якою «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України». Зауважимо, що розділ X «Автономна Республіка Крим» містить важливі норми для забезпечення територіальної цілісності України, а за ст. 157 – «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України» [17].

Це своєрідні постулати й гарантії забезпечення територіальної цілісності нашої держави. Тобто вдалим видається підхід законодавця до характеристик державної території, системи територіального устрою України на засадах єдності та цілісності, зафіксований у Конституції України, норми якої мають пряму дію та найвищу юридичну силу.

Водночас у правових позиціях Конституційного Суду України, що сформульовані за його рішеннями й висновками, спрямовані на захист конституційного принципу територіальної цілісності держави, увагу зосереджено на питаннях території держави, територіальних принципах, територіальній цілісності Української держави. Це стосується рішень Конституційного Суду України у справі про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим № 2-рп/2014; у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» № 3-рп/2014 [18].

Ще Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI визначив засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та стимулювання розвитку регіонів, формування інститутів громадянського суспільства, національної безпеки й оборони, в економічній, соціальній та гуманітарній сферах, в екологічній сфері та сфері техногенної безпеки, а також засади зовнішньої політики України. Згідно зі ст. 1 цього Закону, засади внутрішньої та зовнішньої політики встановлюють принципи й пріоритети державної політики у відповідних сферах, а також «засади внутрішньої і зовнішньої політики ґрунтуються на безумовному додержанні Конституції України, забезпеченні в Україні прав і свобод людини і громадянина та гарантуванні прав і свобод, проголошених Конституцією України, на загально визначених принципах і нормах міжнародного права, забезпеченні соціальної спрямованості економіки України та сталого соціально-економічного розвитку України, зміцненні демократичних засад суспільного й державного життя, забезпеченні верховенства права, економічної і політичної незалежності держави, захисту її національних інтересів, утвердження України як повноправного і авторитетного члена світового співтовариства» (ст. 2) [19].

Загалом значною і багатоаспектною нині є законодавча основа, на якій має формуватися та реалізовуватися державна політика України з питань тимчасово окупованих територій. Ще 1991 року прийнято Закон України «Про державний кордон України», у якому зазначено,

що Україна неухильно проводить політику миру, виступає за зміцнення безпеки народів України, з огляду на принципи непорушності державних кордонів, які є відображенням територіальної цілісності, політичної та економічної не залежності, суверенітету та єдності України. Згодом важливі положення, зокрема функціонального характеру, було закріплено в законах України «Про Збройні Сили України», «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про національну безпеку України» тощо. Важливо, що в КК України встановлено кримінальну відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, з огляду на наявні міжнародні зобов'язання.

Ідеться насамперед про Статут ООН, Заключний акт НБСЄ, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН (резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України»; 71/205, 72/190, 73/263, 74/168, 75/192 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна»; 73/194, 74/17, 75/29 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів». У цих резолюціях ООН засудила тимчасову окупацію Криму та закликала Російську Федерацію як державу-окупанта виконувати всі свої зобов'язання відповідно до чинного міжнародного права. Так само прийнято низку резолюцій і рекомендацій Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) стосовно подій, що відбуваються на території нашої держави. Ідеться про такі з них: Резолюції 1988 (2014) «Останні події в Україні: виклики функціонуванню демократичних інститутів», 1990 (2014) «Перегляд по суті попередньо затверджених повноважень російської делегації», 2028 (2015) «Гуманітарне становище українських біженців та переміщених осіб», 2034 (2015) «Оскарження незатверджених повноважень делегації Російської Федерації у Парламентській Асамблеї Ради Європи по суті», 2063 (2015) «Розгляд скасування раніше затверджених повноважень делегації Російської Федерації», Резолюцію 2067 (2015) та Рекомендацію 2076 (2015) «Особи, зниклі безвісти під час конфлікту в Україні», Резолюцію 2112 (2016) та Рекомендацію 2090 (2016) «Стурбованість гуманітарною ситуацією стосовно осіб, полонених під час війни в Україні»,

Резолюцію ПАРЄ 2132 (2016) «Політичні наслідки російської агресії в Україні», 2133 (2016) «Засоби правового захисту у випадках порушень прав людини на українських територіях, не підконтрольних українській владі», 2145 (2017) «Функціонування демократичних інститутів в Україні», Резолюцію 2198 (2018) та Рекомендацію 2119 (2018) «Гуманітарні наслідки війни в Україні». Резолюцію 2231 (2018) «Українські громадяни, утримувані Російською Федерацією як політичні в'язні», Резолюцію 2259 (2019) «Ескалація напруженості довкола Азовського моря і Керченської протоки та загрози європейській безпеці». Однією з останніх є Резолюція 2387 (2021) «Порушення прав людини, вчинені проти кримських татар у Криму» [20].

Тобто Рада Європи рішуче засуджує тимчасову окупацію частини території України – АР Крим та міста Севастополя Росією, підтверджує невизнання анексії Криму, крім того, засуджує її спроби узаконити анексію Криму, засуджує порушення прав людини, вчинені щодо кримських татар російською владою, зокрема вбивства та насильницькі зникнення тощо. Чіткими були заклики до влади Росії припинити незаконну анексію Криму й дозволити Україні повернути контроль над півостровом. У зв'язку із широкомасштабною агресією проти України ці організації прийняли низку відповідних рішень. Виокремимо резолюцію ПАРЄ від 28 квітня 2022 року про створення спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочинів воєнної агресії Росії в Україні. У документі зазначено, що перед трибуналом має постати як військово-політичне керівництво РФ, так і безпосередньо ті, хто вчиняв злочини.

Водночас сучасні події вимагають активізації зусиль, насамперед уповноважених органів державної влади в Україні, створення відповідної та своєчасної законодавчої основи державної політики з питань тимчасово окупованих територій. Першим суттєвим кроком у сфері законодавчого врегулювання ситуації, що виникла в Криму після його анексії, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» 2014 року. Крім окреслення меж тимчасово окупованої території, її особливого статусу, визначено, що «примусове автоматичне набуття громадянства України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України». Наслідком визначення території Криму як окупованої стало невизнання новоутворених там державних органів й органів місцевого самоврядування, а отже, будь-яких виданих ними актів [21].

Положення про забезпечення реалізації соціальних прав громадян (на соціальний захист осіб літнього віку, людей з інвалідністю, безпритульних тощо), що лишилися в Криму, мали переважно декларативний характер, аніж передбачали конкретні кроки.

Для досліджуваного нами явища, а саме державної політики України з питань тимчасово окупованих територій, концептуальним є визначення категорій, з-поміж яких: деокупація – це комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації, встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території [21].

Неодноразово дослідники зосереджували увагу на політиці забезпечення територіальної цілісності, пріоритетним напрямом якої є своєчасні розроблення та впровадження стратегічних засад політики національної безпеки. Тут слід зазначити про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року, затверджене Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021). У ній визначено, що Уряд розробляє та затверджує план заходів з реалізації Стратегії, на підставі якого відповідні державні органи розробляють і реалізують плани заходів щодо забезпечення деокупації тимчасово окупованої території. До очікуваних результатів реалізації Стратегії належать такі: відновлення територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, забезпечення державного суверенітету України та розбудова миру й безпеки; повна безпекова, правова, політична, економічна, екологічна, інформаційна, гуманітарна й соціальна реінтеграція тимчасово окупованої території; відбудова та розвиток економіки, соціальної та гуманітарної сфер деокупованої території; формування правових засад перехідного правосуддя, забезпечення права на правду про збройний конфлікт, недопущення виникнення збройного конфлікту в майбутньому; відновлення та забезпечення прав представників кримськотатарського народу й інших корінних народів, національних меншин; зміцнення національної стійкості України; посилення спроможностей органів сектору безпеки й оборони України; запровадження моделі соціально-економічного розвитку деокупованої території; сталий розвиток

територій, які стали об'єктом збройної агресії Російської Федерації проти України [22].

Також було прийнято й інші документи стратегічного, програмного спрямування, а саме: Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, План заходів щодо реалізації Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Криму, Стратегію інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей (розпорядження Кабінету Міністрів України 2018 року № 539-р), Стратегію інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя (розпорядження Уряду 2018 року № 1100-р), Стратегію інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року (розпорядження Уряду 2019 року), Стратегію воєнної безпеки України 2021 року (рішення Ради національної безпеки і оборони, введене в дію указом Президента України № 121/2021) тощо.

Аналіз цих документів засвідчує, що зазначені нормативно-правові акти окреслюють і формують державну політику деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, охоплюючи більшість напрямів державної політики з цього питання. Однак є потреба максимально повного дотримання та швидшого впровадження. Попри низку недоліків, зазначені документи позитивно оцінені експертами та громадськістю; визначено, що одним з важливих напрямів політики деокупації є залучення міжнародної спільноти до врегулювання питання деокупації Криму. Цьому сприяло створення «Кримської платформи» – міжнародного майданчика з обговорення проблемних питань деокупації Криму, консолідації зусиль, прагнення та ресурсів міжнародної спільноти в напрямі деокупації та інтеграції анексованої території, об'єднання зусиль у цьому напрямі на міжурядовому, міжпарламентському й експертному рівнях [23].

На розгляді в Парламенті протягом тривалого часу знаходиться значна кількість проєктів законів і постанов стосовно врегулювання питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Активною є робота в цьому напрямі профільного Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій у Донецькій, Луганській областях та Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, національних меншин і міжнародних відносин. З-поміж законодавчих ініціатив слід виокремити проєкти законів «Про засади реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій України» (№ 5844-1), «Про особливості державної політики перехідного періоду» (№ 5844-2), «Про державну політику у сфері

подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України» (№ 5271), «Про особливості державної політики щодо встановлення заборони для окремих категорій осіб публічних висловлювань щодо заперечення окремих міжнародних злочинів або виправдання дій їх організаторів, збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України, щодо заборони та обмеження взаємодії і зв'язків таких осіб з органами влади і посадовими особами Російської Федерації та незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованих територіях України» (№ 5165), «Про статус і соціальний захист мирних (цивільних) громадян, які постраждали внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів» (№ 1115), «Про деокупацію (формула Свободи)» (№ 5093), «Про підвищення державної підтримки та соціального захисту осіб, які постійно проживають на території населених пунктів Луганської та Донецької областей, що розташовані на лінії зіткнення» (№ 7103) тощо. Так само численними є відповідні законопроекти про внесення змін до законів України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо.

Згідно з Положенням про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 року № 376 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 6 травня 2020 року № 371), цей орган є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Він забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях та тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, а також прилеглих до них територій, інформаційного суверенітету України. Крім цього, серед основних завдань Мінреінтеграції визначено забезпечення формування та реалізація державної політики з питань:

тимчасово окупованих територій України та захисту прав населення, що на них проживає, кінцевою метою якої є їх реінтеграція в єдиний конституційний простір України;

відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного державного кордону України;

внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій України та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованих територіях України внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України, виїхали за кордон, сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання;

дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України;

координації діяльності з надання гуманітарної допомоги цивільному населенню під час збройного конфлікту;

відновлення та розбудови миру, розвитку тимчасово окупованих територій України після їх реінтеграції, а також прилеглих до них територій;

інформаційного суверенітету України.

Мінреінтеграції також бере участь у формуванні та реалізації державної політики щодо: захисту державних активів; захисту прав і свобод осіб, які порушено внаслідок тимчасової окупації частини території України або втрати контролю над її частиною; здійснення заходів з протимісної діяльності тощо [24].

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 року № 1071 затверджено Державну цільову програму відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, що передбачає стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад для підвищення рівня життя населення та соціальної стійкості, стимулювання економічної активності. Досягнення поставленої мети може бути забезпечено за допомогою кількох варіантів, що передбачають шляхи та способи розв'язання проблеми. Перший варіант зумовлює необхідність продовження здійснення заходів відповідно до плану заходів з організації відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів соціальної і транспортної інфраструктури, житлового фонду й систем забезпечення життєдіяльності на території Донецької та Луганської областей, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 1002. Другий варіант полягає в розв'язанні проблеми програмно-цільовим методом, тобто шляхом виконання Програми, що передбачає здійснення комплексних заходів з відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення виконання Програми, розроблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади,

органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань і міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Єчимало переваг кожного з варіантів, останній видається оптимальним, передбачає модернізацію всіх аспектів життєдіяльності східних регіонів України на засадах сталого розвитку (за економічним, соціальним й екологічним вимірами) [25].

Науковці доводять, що механізм деокупації тимчасово окупованих територій становить сукупність принципів, форм, методів, засобів, що використовують відповідні суб'єкти (органи державної влади, суб'єкти міжнародного права, інститути громадянського суспільства) для успішного забезпечення деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованої території України. Його диференціюють на такі структурні елементи:

а) політичні форми й засоби деокупації тимчасово окупованих територій України, що можуть бути поділені на зовнішньополітичні й внутрішньополітичні;

б) інституційно-організаційні форми та засоби деокупації тимчасово окупованих територій України передбачають аналіз ефективності реалізації повноважень органами публічної влади України щодо відновлення територіальної цілісності країни, визначення ролі й місця кожного органу публічної влади щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України з метою оптимізації системи державних інституцій, уточнення їх компетенції, модернізації їх організаційної структури управління у сфері реалізації політики деокупації з чітким розмежуванням повноважень учасників цього процесу;

в) соціально-економічні форми й засоби деокупації тимчасово окупованих територій України передбачають перегляд соціальної, міграційної, демографічної, інвестиційної, цінової, грошово-кредитної, кадрової, освітньої політики держави, спрямованої на підвищення рівня життя громадян України та, зокрема, внутрішньо переміщених осіб, створення робочих місць, посилення зайнятості населення в Україні, підняття рівня соціального захисту;

г) правові форми й засоби деокупації тимчасово окупованих територій України передбачають аналіз правотворчої і правозастосовної форм забезпечення деокупації та реінтеграції, удосконалення наявної нормативно-правової бази в цій сфері;

д) інформаційно-ідеологічні форми та засоби деокупації тимчасово окупованих територій України для забезпечення розвитку інформаційного простору з метою надання

об'єктивної інформації про ситуацію на тимчасово окупованій території України, щодо заходів, спрямованих на деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованої території, тощо [3; 26].

Україна сьогодні має доволі розвинену, але недосконалу нормативно-правову базу, яка визначає правовий статус окупованих територій та правовий режим, що діє на них. Вона регулює такі питання: визначено територію України, що є тимчасово окупованою; Російську Федерацію визнано як державу, що здійснює окупацію та несе відповідальність за порушення прав і свобод людини на окупованій території; встановлено особливий порядок забезпечення прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях АР Крим й окремих районів Донецької та Луганської областей; визначено завдання державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях і зобов'язання держави щодо дотримання прав і свобод громадян. Експерти сформулювали рекомендації стосовно нової політики деокупації в межах гібридної війни Росії проти України як способу ведення неокolonіальної політики Росії з метою обмеження суверенітету України та реалізації самостійної внутрішньої та зовнішньої політики. Ідеться про те, що деокупація передбачає: декескалацію, адмінтранзит, реставрацію, деколаборацію, реституцію. Згодом буде наступний етап реінтеграції, що охоплює: децентралізацію, ренесанс, демократизацію [27].

Дискусійними видається послідовність і власне констатація певних процедур чи періодів, можливими є відповідні перехідні періоди. Спостерігаємо перекручування назви цього виду політики, адже в одному дослідженні її іноді трактують як «деокупаційну політику», і як «державну політику щодо окупованих територій», «політику деокупації та відновлення територіальної цілісності» тощо [28–30]. Водночас ми поділяємо думку, що наріжним каменем має бути визначення правового статусу й правового режиму окупованих територій, а також комплексу заходів з деокупації як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Результати й обговорення

Очевидним є вплив правового режиму воєнного стану майже на всі напрями державної політики, нормативно-правову основу й інституційний механізм її здійснення. Війна в Україні 2022 року й надалі позначатиметься на всіх сферах суспільного життя, вона вносить зміни в інституційні структури реалізації державної політики, форми й методи роботи

державних органів та органів місцевого самоврядування. Наприклад, своєрідним є досвід інституту військових адміністрацій в Україні, що виконують координаційні, стабілізаційні, відновлювальні та інші функції. Тим самим не варто применшувати роль і значення інших органів публічної влади, волонтерської діяльності, інститутів громадянського суспільства в цій ситуації.

Важливо до суб'єктів забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України віднести суб'єктів міжнародного права (держави, міжнародні міжурядові організації), які мають сприяти вирішенню українського питання щодо відновлення територіальної цілісності Української держави та безумовного виконання РФ норм і принципів міжнародного права, притягнення до відповідальності за злочини проти людяності, воєнні й інші злочини, задля відновлення миру та безпеки, національного й міжнародного правопорядку. Принциповим є акцентування на відповідальності органів державної влади щодо дотримання обмежень прав і свобод людини в інтересах забезпечення режиму безпеки та гарантій законності в державі.

Закономірною є потреба вдосконалення значної кількості чинних нормативно-правових актів України та прийняття нових у цій сфері. Прикметно, що український Парламент за участю інших уповноважених владних органів активно працює над відповідними законодавчими ініціативами.

Висновки

Для концептуалізації моделі й стратегії державної політики України з питань тимчасово

окупованих територій та захисту прав населення, що на них проживає, поряд з державною політикою відновлення територіальної цілісності держави, розбудови миру, інформаційного суверенітету України, воєнною політикою держави, необхідним є визначення ключових засад і пріоритетів. Насамперед ідеться про національні інтереси, права і свободи людини та громадянина, інтереси й потреби територіальних громад, народу, територіальну цілісність і непорушність державних кордонів України й інші конституційні та загальнолюдські цінності. Це потребує науково виважених, обґрунтованих підходів, своєчасних, скоординованих і прогнозованих дій органів публічної влади України, з огляду на позитивний міжнародний і національний досвід.

Оскільки державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує різнобічного вивчення, з огляду на нагальну необхідність для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності України, здобутої протягом тисячолітньої історії та визнаної конституційною цінністю на сучасному етапі.

Україна, обстоюючи свої національні інтереси щодо цілісності власної території, фактично забезпечує реалізацію основного конституційного принципу територіальної цілісності держави й основних принципів міжнародного права, спрямованих на захист миру і безпеки на європейському континенті й у світі.

REFERENCES

- [1] Shaptala, N., Kaminska, N., Kalynovskiy, B., Ivanochko, I., & Kulyk, T. (2020). Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 23 (2). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).
- [2] Kostytsky, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V., Gvozdk, O.I., Kravets, V.M., & Shkarupa, K.V. (2020). National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Políticas*, 38 (66), 85-94. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34313>. (Web of Science).
- [3] Kaminska, N. (2022). Deoccupation as instruments for the restoration of the territorial integrity of Ukraine: general theoretical characteristic and tendencies of legislative drafting. *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 50-69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06> [in Ukrainian].
- [4] Kaminska, N., & Pozhydaieva, M. (2022). Pravova pryroda sanktsii ta yikh efektyvnist u protyidii rosiiskomu vtornnenniu [Legal nature of sanctions and their effectiveness in countering the russian invasion]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 59-75. Retrieved from <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07> [in Ukrainian].
- [5] Tsyhanov, O.H., & Matsko, A.S. (2020). Reintehgratsiia okupovanykh terytorii: ukraïnski realii ta zarubizhnyi dosvid [Reintegration of the occupied territories: Ukrainian realities and foreign experience]. Kyiv–Vinnytsia: TOV Nilan-LTD [in Ukrainian].
- [6] Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pro vvedennia voennohgo stanu" vid 24 liut. 2022 r. No 64/2022 [Decree of the President of Ukraine "On the imposition of martial law in Ukraine" from February 24, 2022, No 64/2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
- [7] Bakumenko, V.D., & Nadolishniy, P.I. (2003). Teoretychni ta orhanizatsiini zasady derzhavnohgo upravlinnia [The theoretical and organizational principles of public administration]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

- [8] Pal, L.A. (1999). Analiz derzhavnoi polityky [Policy Challenges]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- [9] Kucherenko, O. (1997). Derzhavna polityka: analiz suchasnykh politolohichnykh kontseptsii [Public policy: analysis of modern political science concepts]. *Aktualni problemy reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: materialy nauково-praktychnoi konferensii, Actual problems of public administration reform in Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference*. (pp. 279-281). Kyiv: Vydavnytstvo UADU [in Ukrainian].
- [10] Rebkalo, V., & Tertychka, V. (Eds.). (2000). Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy ii vprovadzhennia v Ukraini [Public policy: analysis and mechanisms for its implementation in Ukraine]. Kyiv, Vydavnytstvo NADU [in Ukrainian].
- [11] Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D., & Mykhnenko, A.M. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- [12] Tertychka, V.V. (2002). Derzhavna polityka: analiz ta zdiisnennia v Ukraini [Public Policy: Analysis and implementation in Ukraine]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- [13] Riabichko, O.V. (2011). Derzhavna polityka rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti: mekhanizmy formuvannia [State policy of business regulation: mechanisms of formation]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, Current issues of public administration*, 1 (39). Retrieved from <http://www.stationline.org.ua> [in Ukrainian].
- [14] Kresina, I.O., Matviienko, A.S., Onischenko, N.M., Perehuda, Ye.V., Skrypniuk, O.V., Balan, S.V., & Stoyko, O.M. (2006). Polityka, pravo i vlada v konteksti transformatsiinykh protsesiv v Ukraini: do 15-i richnytsi nezalezhnosti Ukrainy [Politics, Law and Government in the context of transformation processes in Ukraine: the 15th anniversary of Ukraine's independence]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- [15] Andriyash, V.I. (2013). Derzhavna polityka: kontseptualni aspekty vyznachennia [State policy: conceptual aspects]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 9, 304. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626> [in Ukrainian].
- [16] Lavruk, O.V. Sutnist poniattia derzhavnoi polityky [The Essence of the Concept of State Policy]. Retrieved from <http://old.univer.km.ua/visnyk/1803.pdf> [in Ukrainian].
- [17] Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- [18] Kataloh yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinohgo Sudu Ukrainy (za rishenniamy, vysnovkamy). Terytorialni pryntsypy [Catalog of legal positions of the Constitutional Court of Ukraine (according to decisions, conclusions). Territorial principles]. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-pryncypy> [in Ukrainian].
- [19] Zakon Ukrainy "Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky": vid 1 lyp. 2010 r. No 2411-VI [Law of Ukraine "On the principles of domestic and foreign policy" July 1, 2010, No 2411-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, 527 [in Ukrainian].
- [20] Spivrobitnytstvo Ukrainy v ramkakh Rady Yevropy [Ukraine's cooperation within the Council of Europe]. Retrieved from <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnytstvo/2554-cooperation> [in Ukrainian].
- [21] Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovy rehym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy" vid 15 kvit. 2014 r. № 1207-VII [Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" April 15, 2014, № 1207-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (Last accessed: 05.01.2021) [in Ukrainian].
- [22] Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy "Pro Stratehiyu deokupatsiyi ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Avtonomnoi Respubliki Krym ta mista Sevastopolia" vid 11 berez. 2021 r. No 117/2021 [Decision of the National Security and Defense "Council of Ukraine On the Strategy of Deoccupation and Reintegration of the Temporarily Occupied Territory of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol" March 11, 2021, No 117/2021]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533> [in Ukrainian].
- [23] Kornat, L.Ya., & Kornat, O.A. (2021). Derzhavna polityka deokupatsii Krymu: klyuchovi rezultaty ta perspektyvy [State policy of deoccupation of crimea: key results and prospects]. *Rehionalni studii, Regional studies*, 27. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.27.7> [in Ukrainian].
- [24] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Polozhennusha pro Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy" vid 8 cherv. 2016 r. № 376 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Regulations on the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine" June 8, 2016, № 376]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [25] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Derzhavna tsilova prohrama vidnovlennia ta rozbudovy myru v skhidnykh rehionakh Ukrainy" vid 13 hrud. 2017 r. № 1071 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "State Target Program for Restoration and Peacebuilding in the Eastern Regions of Ukraine" December 13, 2017, № 1071]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [26] Kaminska, N.V., & Demydenko V.O. (2018). Mekhanizm deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanoi terytorii Ukrainy: problemy kompleksnoho zabezpechennia [The mechanism of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territory of Ukraine: problems of complex provision]. *Nevidkladni zakhody z protydiv rosiiskii ahresii z Krymu: politychni, yurydychni, ekonomichni, upravlinnski ta sotsialni aspekty: materialy nauk.-prakt. konferensii, Urgent measures to counter Russian aggression from the Crimea: political, legal, economic, managerial and social aspects: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 65-69). Kyiv-Odesa: Feniks [in Ukrainian].

- [27] Uzagalnennia pidsumkiv doslidzhennia "pereosmyslennia deokupaciinoi polityky Ukrainy v ramkah hibrydnoi viiny rosii proty Ukrainy" [Summarizing the results of the study "Rethinking Ukraine's deoccupation policy in the framework of Russia's hybrid war against Ukraine"]. Retrieved from <http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/01/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf> [in Ukrainian].
- [28] Kolb, A., Hrushko, M., Teteriatnyk, H., Chepik-Trehubenko, O., & Kotliar, O. (2021). Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39(71), 334-349. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>. (Web of Science).
- [29] Sosnina, O., Mykytiv, O., Mykytiv, H., Kolenichenko, T., & Holovach, A. (2021). International Aspects of the Protection of Victims' Rights in the Conditions of Armed Conflict in Ukraine. *Cuestiones Políticas*, 39 (71), 433-457. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.24>. (Web of Science).
- [30] Prus, I. (2021). Pravovi zasady protydyi henderno zumovlenomu nasylstvu pid chas zbroynohgo konfliktu na Skhodi Ukrainy [Legal Principles to Combat Gender-Based Violence during Armed Conflict in Eastern Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 21 (1), 74-80. DOI: <https://doi.org/10.33270/04212101.74> [in Ukrainian].
- [31] Spinchevska, O. (2020). Yurydychni pozytsii Konstytutsiinohgo Sudu Ukrainy yak dzherelo pravovohgo rehuliuвання konstytutsiinohgo yurysdyktsiinohgo protsesu [Legal Positions of the Constitutional Court of Ukraine as a Source of Legal Regulation of the Constitutional Jurisdictional Process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 116 (3), 57-67. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201163.57> [in Ukrainian].
- [32] Kofman, B., Kurovska, I., & Semenova, A. (2019). Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security. Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics/ eds. Strielkowski, ESAL. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham. (pp. 511-519). (Web of Science).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Shaptala N., Kaminska N., Kalynovskyi B., Ivanochko I., Kulyk T. Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 2. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).
- [2] Kostytsky M.V., Kushakova-Kostytska N.V., Gvozdk O.I., Kravets V.M., Shkarupa K.V. National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Políticas*. 2020. No 38 (66). P. 85–94. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34313>. (Web of Science).
- [3] Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06>
- [4] Камінська Н. В., Пожидаєва М. А. Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С. 59–75. <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07>
- [5] Циганов О. Г., Мацко А. С. Реінтеграція окупованих територій: українські реалії та зарубіжний досвід : монографія. 2020. Київ ; Вінниця : Твори. 456 с.
- [6] Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
- [7] Бакуменко В. Д., Надолішній П. І. Теоретичні та організаційні засади державного управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 256 с.
- [8] Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.
- [9] Кучеренко О. Державна політика: аналіз сучасних політологічних концепцій. Актуальні проблеми реформування державного управління в Україні : матеріали наук.-практ. конф. Київ : УАДУ, 1997. С. 279–281.
- [10] Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. Київ : НАДУ, 2000. 232 с.
- [11] Енциклопедичний словник з державного управління / [укл.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.]. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
- [12] Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. Київ : Основи, 2002. 750 с.
- [13] Рябічко О. В. Державна політика регулювання підприємницької діяльності: механізми формування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1 (39). С. 72–76. URL: <http://www.stationline.org.ua>.
- [14] Політика, право і влада в контексті трансформаційних процесів в Україні : до 15-ї річниці незалежності України / [І. О. Кресіна, А. С. Матвієнко, Н. М. Оніщенко та ін.]. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. 304 с.

- [15] Андріяш В. І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626>.
- [16] Лаврук О. В. Сутність поняття державної політики. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/1803.pdf>.
- [17] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- [18] Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). *Територіальні принципи*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/315-terytorialni-pryncypu>.
- [19] Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 40. Ст. 527.
- [20] Співробітництво України в рамках Ради Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/2554-cooperation>.
- [21] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
- [22] Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 берез. 2021 р. № 117/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1172021-37533>.
- [23] Корнат Л. Я., Корнат О. А. Державна політика деокупації Криму: ключові результати та перспективи. *Регіональні студії*. 2021. № 27. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.27.7>.
- [24] Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : постанова Кабінету Міністрів України від 8 черв. 2016 р. № 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#Text>.
- [25] Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України : постанова Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text>.
- [26] Камінська Н. В., Демиденко В. О. Механізм деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території України: проблеми комплексного забезпечення. *Невідкладні заходи з протидії російській агресії з Криму: політичні, юридичні, економічні, управлінські та соціальні аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 4 вересня 2018 р.). Київ-Одеса : Фенікс, 2018. С. 65–69.
- [27] Узагальнення підсумків дослідження «переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни росії проти України». URL: <http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/01/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8F%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%83%D0%BC%D0%BA%D1%96%D0%B2%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>.
- [28] Kolb A., Hrushko M., Teteriatnyk H., Chepik-Trehubenko O., Kotliar O. Peculiarities of Realization of the International Mechanism for the Protection of the Rights of Victims of Armed Conflict in the East of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. No 39(71). P. 334–349. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.17>. (Web of Science).
- [29] Sosnina O., Mykytiv H., Kolenichenko T., Holovach, A. International Aspects of the Protection of Victims' Rights in the Conditions of Armed Conflict in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. No 39 (71). P. 433–457. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3971.24>. (Web of Science).
- [30] Прус І. Правові засади протидії гендерно зумовленому насильству під час збройного конфлікту на Сході України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 74–80. DOI: <https://doi.org/10.33270/04212101.74>.
- [31] Спінчевська О. Юридичні позиції Конституційного Суду України як джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 116. № 3. С. 57–67. DOI: <https://doi.org/10.33270/01201163.57>.
- [32] Kofman B., Kurovska I., Semenova A. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security. Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics/ eds. Strielkowski, ESAL, 2018. *Springer Proceedings in Business and Economics*. Springer, Cham. 2019. P. 511–519. (Web of Science).

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2022

Shaptala N. – Doctor of Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5944-9596>;

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

State Policy of Ukraine on Temporarily Occupied Territories: Problems of Conceptualization In Modern Scientific Discourse

Topicality. The realities of Ukrainian reality are connected with the fact that aggression in the form of a hybrid war of Russia against Ukraine, illegal occupation of part of our state, violation of human and civil rights and freedoms, seizure of state property of Ukraine have been going on for more than eight years. Since 2014, we have been experiencing destabilization of the political and socio-economic situation, and on February 24, 2022, the neighboring state invaded, which led to the introduction of martial law in Ukraine. This raises the question: what is the relevant state policy of Ukraine in these conditions? **The purpose of this article** is to analyze the conceptual approaches to defining and understanding the state policy of Ukraine on the issues of temporarily occupied territories, to clarify its features and prospects for legislative support. Methodological tools of this study are based on general and special legal methods, various approaches and principles. In particular, the basic ones are complex and systemic approaches, activity and comparative law, history and so on. With the help of dialectical, epistemological, axiological, legal semiotics, structural-functional, formal-logical, prognostic and other methods it seems possible to reveal the political and legal nature of state policy of Ukraine on temporarily occupied territories, key areas of its study, regulation and implementation. **The scientific novelty** is that the conceptualization of Ukraine's state policy on the temporarily occupied territories requires a multilateral analysis, first of all, of its legal framework, institutional support mechanism, identifying problems and identifying ways to solve them. This requires scientifically balanced and sound approaches, timely, coordinated and predictive actions of public authorities of Ukraine, taking into account the positive international and domestic experience. As the state policy of Ukraine on the temporarily occupied territories is a multifaceted phenomenon of interdisciplinary and intersectoral nature, it needs a comprehensive study, given the urgent need for modern theory and practice of state formation, restoration, preservation and strengthening of peace and territorial integrity of Ukraine. recognized as a constitutional value at the present stage. **Research results.** The obvious impact of the legal regime of martial law on virtually all spheres of public life, all areas of public policy, legal framework and institutional structures for implementing public policy, forms and methods of work of state bodies and local governments. There is a natural need to improve a significant number of current regulations of Ukraine and adopt new ones in this area. It is important to expand the range of subjects of deoccupation of the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as to emphasize the responsibility of public authorities to comply with restrictions on human rights and freedoms in the interests of security and legality in the state. **Practical significance.** Defending its national interests in the integrity of its own territory, Ukraine actually ensures the implementation of the constitutional principle of territorial integrity of the state and the basic principles of international law aimed at protecting peace and security throughout the European continent and the world. Therefore, it is necessary to intensify legislative activities in the direction of modernization of the regulatory framework of the studied state policy, as well as the implementation of relevant functions by other public authorities. Of course, further study of this issue is urgently needed to conceptualize the model and strategy of Ukraine's state policy on temporarily occupied territories and protection of the rights of the population living in them, along with state policy of restoring territorial integrity, restoring and building peace, information sovereignty of Ukraine, military state policy, etc.

Keywords: state policy; temporarily occupied territories; martial law; aggression; deoccupation; territorial integrity; institutional mechanism; legislation.

УДК 101.1:316

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.70>

Сова М. О. – доктор педагогічних наук, професор кафедри психології, педагогіки та соціології
Державного податкового університету, м. Ірпінь
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8631-5326>;

Деніжна С. О. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціології
Державного податкового університету, м. Ірпінь
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3190-7903>

Державно-правова політика історичної пам'яті як інструмент консолідації народів у протидії неоімперіалізму

У статті обґрунтовано актуальність дослідження проблеми збереження та передання історичної пам'яті як духовної основи розвитку українського суспільства, єднання народу, його національної ідентифікації та мобілізації для протистояння негативним зовнішнім впливам. **Мета статті** – визначити напрями та способи реалізації державно-правової політики історичної пам'яті як інструмента консолідації українського народу та протидії неоімперіалізму в геополітичному просторі сучасного світу. **Методологію** роботи становлять такі методи дослідження: історичний аналіз, за допомогою якого відстежується роль історичної пам'яті на різних етапах розвитку суспільства; компаративний аналіз стратегічного напрямку державної політики пам'яті; аксіологічний аналіз, застосування якого дає змогу обґрунтувати цінність історичної пам'яті в розвитку національної ідентифікації та консолідації українського народу. **Теоретичною базою** статті є: дослідження збереження та розвитку історичної пам'яті в Україні як суб'єкта сучасних міжнародних відносин, а також ролі цих процесів у глобалізації сучасного суспільства; роботи вітчизняних учених, у яких державно-правову політику історичної пам'яті розглянуто як стратегічний чинник національної безпеки України та протидії негативним зовнішнім впливам; наукові праці, у яких висвітлено значущість історичної пам'яті в мобілізації духовних сил і волі українського народу в протистоянні політиці неоімперіалізму; публікації та матеріали вітчизняних дослідників щодо правових, політичних і культурних аспектів збереження та розвитку історичної пам'яті. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що вперше розглянуто державно-правову політику історичної пам'яті як інструмент протидії неоімперіалізму; обґрунтовано роль державно-правової політики історичної пам'яті в розробленні та впровадженні транснаціональних проєктів, спрямованих на досягнення національної безпеки постсоціалістичних країн; набули подальшого розвитку форми й методи реалізації державно-правової політики історичної пам'яті в контексті інтеграції України в європейський геополітичний простір. **Результати дослідження** надали можливість визначити пріоритетні напрями державно-правової політики історичної пам'яті в Україні, виявити роль історичної пам'яті як соціально-політичного інструменту консолідації народів європейських держав у протидії неоімперіалізму в геополітичному просторі світу. **Практична значущість** дослідження полягає в конкретизації способів реалізації державно-правової політики історичної пам'яті України як суб'єкта міжнародних відносин, опануванні досвіду розроблення транснаціональних проєктів, спрямованих на досягнення національної безпеки постсоціалістичних країн і протидії військовому вторгненню, терористичним операціям. Успішність функціонування історичної пам'яті в діяльності державних і недержавних установ, української громади мають забезпечити успішність результатів упровадження міжнародних проєктів у світових соціокультурних і політичних процесах, виконати цивілізаційну місію протистояння неоімперіалізму та формуванню імперської свідомості в сучасному суспільстві. **Висновки.** Зазначено, що соціокультурний феномен історичної пам'яті є духовною основою розвитку національної пам'яті українського народу, його ідентифікації, консолідації та мобілізації на шляху інтеграції у співтовариство демократичних країн. Акцентовано, що збереження та розвиток історичної пам'яті в Україні є стратегічним напрямом державно-правової політики пам'яті, спрямованої на протистояння негативним впливам неоімперіалізму та формуванню імперської свідомості в сучасному суспільстві. Висвітлено особливості транснаціональних проєктів, створених на підставі державно-правової політики історичної пам'яті, упровадження яких має сприяти єднанню постсоціалістичних країн для досягнення національної безпеки.

Ключові слова: історична пам'ять; державно-правова політика; неоімперіалізм; транснаціональний проєкт.

Вступ

Сучасні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві, відображені в різних системах, платформах і векторах розвитку. За допомогою широкого арсеналу технічних, технологічних, аудіовізуальних, медійних засобів здійснюються глобалізація геополітичного простору, а також локалізація його розвитку на рівні континенту, регіону, держави, спільноти.

У зв'язку із цим простір і час залишаються актуальними категоріями у філософських, соціологічних, політичних дослідженнях. Ці загальнонаукові категорії використовують під час моделювання геополітичного простору, визначення його масштабів, меж, векторів розвитку. Переконливим прикладом образних уявлень людей про простір (світу, країни, регіону, населеного пункту) залишаються карти як

результат процесу інтерпретації простору, графічне відображення структурної моделі певного образу, а також репрезентація простору у вигляді тексту, символу, схеми, кольорових поєднань тощо.

Історичні події засвідчують, що часовий вимір геополітичного простору, пов'язаний не тільки з об'єктивними трансформаціями, які відбуваються на певних стадіях історичного розвитку, а й із суб'єктивними, яким притаманні зміни світогляду людей та ціннісного ставлення до власної історії, культури.

Однак докорінні перетворення у сфері свідомості стосуються не лише позитивно орієнтованих змін. Формою вияву негативних змін у світогляді та ціннісних орієнтаціях людей стала російська державна ідеологія, яка ґрунтується на євразійській ідеї легітимізації геополітичного простору та концепції неоімперіалізму, що була поглиблена політтехнологами Кремля і взята на озброєння для військової агресії Росії проти України.

Термін «*неоімперіалізм*» походить від грецького слова *νέος* (новий) і латинських слів *imperare* (командувати) й *imperium* (влада), означає особливість політики держави, спрямованої на встановлення політичного й економічного контролю за іншими державами.

Представники російської еліти намагаються аргументувати та пояснити доцільність існування неоімперіалізму, а також створеного у їх свідомості геополітичного простору з російським національним ядром, що начебто має стати основою особливої цивілізації та єднання народів. На жаль, таку позицію відображено в офіційних документах, зокрема в стратегії національної безпеки РФ, де важливу роль відіграє реалізація національних проєктів у сфері культури.

Пролонгація ідей неоімперіалізму, масштабна пропагандистська діяльність нівелює адекватне уявлення про дійсність, призводить до формування в громадян викривленого уявлення про реальність, унаслідок чого розвивається імперська свідомість.

Проте в сучасному цивілізованому світі прогресивно налаштовані люди критично ставляться до потужного інформаційного потоку пропаганди та «патріотичної» істерії, дотримуються демократичних цінностей, усталених духовних основ розвитку суспільства. У розвитку сучасного часопростору ключове місце посідають константи, які залишаються незмінними протягом декількох століть і навіть епох. Серед них важливу роль відіграє збереження та передача історичної пам'яті як духовної спадщини народу, його уявлень про події минулого та сьогодення, притаманних кожній етнічній спільноті.

Водночас історична пам'ять є джерелом розвитку зовнішньої політики держави, встановлення міжнародних відносин, механізмом глобалізації суспільства, його культурного та цивілізаційного розвитку.

Тож феномен історичної пам'яті є, по-перше, духовною основою національної ідентичності, яка сприяє єднанню народу, розвитку національної самосвідомості; по-друге, інструментом державотворення; по-третє, здатністю народу до об'єднання для проведення соціально-політичного діалогу; по-четверте, протидією зовнішнім негативним впливам і проблемним викликам міжнародних відносин.

Ідентифікація геополітичного простору з політикою держави, поєднання географічних карт з історією (війни, терор), виявлення взаємозв'язків між інформаційними джерелами й міжнародним життям є просторово-часовими детермінантами соціальних і політичних відносин у сучасному світі.

Тому в наукових працях загострюється проблема багатовимірного опанування та розвитку історичного часопростору як у глобальному, так і в локальному аспектах, дослідники визначають пріоритетні напрями взаємодії між інформаційними джерелами та політичним міжнародним життям.

Актуальності набуває дослідження державно-правової політики історичної пам'яті, яка є тим інструментом національної ідентичності народу, що сприяє його єднанню, усталеному розвитку процесів державотворення і, водночас, протистоянню зовнішнім негативним впливам, протидії авторитарному курсу неоімперіалізму.

На підтвердження актуальності поставленої проблеми слід зазначити, що вивчення історичної пам'яті у відносинах між Україною та європейськими країнами впродовж останніх років набула системного розгляду. Історична пам'ять стала тим інструментом, який використовують у довгострокових стратегіях, зорієнтованих на реалізацію версії історичної політики, національної самоідентифікації, а також для обґрунтування місця та ролі нації у світовому часопросторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує інтерес вітчизняних науковців до проблеми історичної пам'яті. Вивчення спільних історичних процесів, застосування інструментів інтеграції з європейськими країнами викликає науковий інтерес у працях, спрямованих як на розв'язання проблем єднання українського народу в протистоянні з негативними викликами в міжнародних відносинах, так і на дослідження глобальних проблем сучасності.

У роботі О. А. Стасевської [1] історичну пам'ять розглянуто як феномен, корені якого сягають глибин антропогенезу, висвітлено її роль

у формуванні національної ідентичності, модифікації, сприйнятті та розумінні «історичного минулого». Авторка здійснює термінологічний та компаративний аналіз понять «історія», «історична пам'ять», «національна історична пам'ять».

Ретроспективний аналіз еволюції дослідження проблеми історичної пам'яті здійснено в праці М. М. Кисельова [2]. Учений відстежує процеси збереження та передання історичної пам'яті, обґрунтовує її значення для сучасного суспільства. На увагу заслуговує позиція автора щодо політизації історичної пам'яті під впливом ідеологічної кон'юнктури, що своєю чергою зумовлює особливості тлумачення подій минулого.

У дослідженні С. В. Толстова зазначено, що в усталеному вигляді традиція подання та популяризації історичної спадщини є формою компромісного узгодження оцінок і поглядів на події минулого на підставі чітких політичних і цивілізаційних цінностей [3]. Ідеться про дотримання національних державних орієнтирів концепції національної історії. Автор зауважує, що апелювання до історичної пам'яті є частиною певної політики, тому позбавляє артикульований досвід об'єктивності через політизацію пам'яті та її ресурсів. На думку С. В. Толстова, для України такий підхід мав би стати запобіжником у намаганнях переписати історію, що руйнує довіру та спричиняє зневагу до процесу державотворення.

Інституційну форму історичної пам'яті розглянуто в праці Т. П. Щедрової [4]. Дослідниця пропонує за допомогою актуалізації інституційної пам'яті встановлювати комунікативну взаємодію з минулим, здійснювати архівування політичного досвіду та розвивати його наступництво. Акцентує на значенні системи врядування зі збереження накопиченої інформації про минулі політичні практики, що у вигляді досвіду знаходить продовження в аналізі або реалізації політики.

Роль історичної пам'яті в розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин висвітлено в статті О. С. Двуреченської [5].

Значення історичної пам'яті у вирішенні військових конфліктів і візії новітньої української ідентичності проаналізовано в працях В. Л. Бабки [6]. У дослідженні В. М. Яблонського політику історичної пам'яті розглянуто в контексті національної безпеки України [7].

Багатогранність поняття «історична пам'ять» і роль цього феномену в консолідації суспільства надає широкі перспективи для подальшого його дослідження. Адже єднання українського народу довкола історичної пам'яті сприяє посиленню громадської активності в напрямі пролонгації національних інтересів,

зокрема в зовнішній політиці держави та її позиції на міжнародних відносинах.

Проте в дослідженнях з проблем історичної пам'яті спостерігаються фрагментарність і політична заангажованість матеріалів, недостатньо уваги приділяють визначенню способів подолання розвитку імперської свідомості та неоімперіалізму загалом.

Мета статті – визначити напрями та способи реалізації державно-правової політики історичної пам'яті як інструмента консолідації українського народу й протидії неоімперіалізму в геополітичному просторі сучасного світу.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: визначити значущість державно-правової політики історичної пам'яті у формуванні національної ідентичності та розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин; висвітлити роль історичної пам'яті як стратегічного напрямку державно-правової політики пам'яті та її впливу на мобілізацію духовних сил і волі українського народу, спрямованих на досягнення національної безпеки України та протистояння неоімперіалізму, іншим негативним зовнішнім впливам; виявити особливості транснаціональних проєктів, створених на підставі державно-правової політики історичної пам'яті в країнах постсоціалістичного геополітичного простору.

Матеріали та методи

Сучасний період цивілізаційного розвитку знаменується безпрецедентним прагненням Росії до територіальних придбань, створення імперії через завоювання земель інших країн, економічне захоплення нових ресурсів і ринків. У цьому процесі значну роль відіграє інтенсифікація та масштабність інформаційних потоків, які позначаються на соціальних і політичних відносинах. Пріоритетними напрямками консолідації українського народу є: ідентифікація геополітичного простору з політикою держави, поєднання географічних карт з історією (війни, терор), виявлення взаємозв'язків між інформаційними потоками та політичним міжнародним життям. Тому слід акцентувати на *історичній пам'яті* – соціокультурному феномені колективної та індивідуальної самоідентифікації, який відображає колективне уявлення народу про минуле, усвідомлення спільності історичної долі нарівні з мовою і традиціями, відтворення спільного культурно-історичного досвіду спільноти, вираження національного менталітету та почуття духовної спорідненості.

Соціальна й політична значущість формування історичних наративів засвідчена тим, що європейські держави є впливовими суб'єктами формування історичної пам'яті.

Активізація діяльності органів влади в політичному та науковому дискурсі дає підстави стверджувати про офіційну репрезентацію історичного минулого – державної політики пам'яті.

Згідно з результатами **історичного аналізу**, уперше в науковий дискурс терміни «*політика пам'яті*» (Vergangenheitspolitik) і «*подолання минулого*» (Geschichtspolitik, Vergangenheitsbewältigung) було введено в Німеччині.

В Україні державно-правова політика історичної пам'яті почала формуватися з моменту розпаду СРСР і розвитку незалежної України. Цей сектор державного управління в Україні контролювали за безпосереднього керівництва глав держави, а тому він залежав від їхніх особистих поглядів.

Компаративний аналіз дає змогу виявити спільність між напрямками політики історичної пам'яті й векторами розвитку ментального простору. Адже в умовах глобалізованого інформаційного суспільства державно-правова політика історичної пам'яті набуває особливої значущості поряд з політикою, яка створює *ментальний простір*. Прикладом створення ментального простору в контексті збереження історичної пам'яті є «Європейська публічна сфера», яка стала підґрунтям для численних наукових досліджень. Серед них: Manufacturing Europe: spaces for democracy, diversity and communication (Salovaara-Moring (ed.), 2009, – робота, написана за результатами дослідницького проекту «Європейська публічна сфера: Об'єднання чи Роз'єднання?» (The European Public Sphere(s): Uniting or Dividing?), яка сприяла визначенню можливості існування загальної публічної сфери; книга фінських дослідників «А чи існує Європа?» (Onko Europpa olemassa? (Nieminen, Karppinen, Mörä (toim.), 2008), у якій надано відповіді на питання стосовно доцільності створення загальної публічної сфери для європейської інтеграції, де громадяни ЄС можуть обговорювати загальні європейські завдання, створювати європейську ідентичність.

Моделювання ментального простору – це насамперед проблема політична, розв'язання якої передбачає розроблення та реалізацію *транснаціональних цивілізаційних проектів*. Певна річ, як ментальні, так і фізичні простори створюють для захисту національних інтересів держави, національної безпеки країни.

Одним з відомих проектів є створення «*нової Європи*» під головуванням Польщі. У цьому проекті Польща позиціонує себе як лідер групи держав, яких з нею об'єднує спільний геополітичний простір, і звертається до втілення

ідеї «*Міжмор'я*», зокрема про місіонерську активність Польщі в Україні та Литві [8].

При Міністерстві закордонних справ Польщі створено Раду історичної дипломатії, до компетенції якої належать розроблення рекомендацій та пропозицій для польських дипломатичних місій.

Рада розглядала також питання польсько-українських відносин як ключових для східної Європи. Члени Ради засвідчили, що для Польщі двосторонні відносини з Україною мають ґрунтуватися на підвалинах історичної правди й пам'яті [8].

Нова історична політика є самостійним напрямом політичної думки, зорієнтованим на розвиток інститутів пам'яті. Згідно з історичними фактами, його джерелом став рух профспілок «Солідарність» (1980), що призвів до розпуску Польської об'єднаної робочої партії та виникнення Республіки Польща (1990). З того часу в Польщі активно розвивається мережа установ й організацій, перед якими постали завдання щодо створення геополітичного простору пам'яті, відновлення послабленої національної свідомості й національної ідентичності, формування національної самосвідомості. Виконання цих завдань передбачало використання сучасних інформаційно-комунікаційних, політичних, соціально-психологічних технологій, спрямованих на формування в громадян національної ідентичності.

Згодом, унаслідок переходу від політики «*Міжмор'я*» до *Троємор'я* (Adryatik, Baltyk Morze Czarne), прийняття декларації Ініціативи Троємор'я про співробітництво у сфері енергетики, транспорту, телекомунікацій Центральної, Південної та Східної Європи (м. Дубровник) та проголошення ідеї досягнення «Європи вільних країн, а не периферій» у регіоні трьох морів – Адріатичному, Балтійському, Чорному – посилилася зовнішньополітична активність, пов'язана зі створенням нової Європи через інформаційний простір не тільки країн Центральної, Південної та Східної Європи, а й всього світу.

Історична пам'ять пов'язана зі створенням ментального простору, який має встановити історичну справедливість про події Другої світової війни, визволення європейських народів від імперської агресії, аналіз тем «інформаційні війни», «Путін», «Парад Перемоги 9 травня», розмежування понять «спеціальна військова операція» та «війна», встановлення причин і наслідків військового вторгнення Росії в Україну, окупація та анексія її територій.

У сучасному світі спрямованість зовнішньої політики та геополітики деяких держав, які намагаються зайняти місце в сучасній історії, пов'язана з історико-філософськими концепціями

постпостмодернізму (альтермодернізму), неоімперіалізму, причому уроків минулого вони переважно не враховують. Представники цих держав іноді забувають, що глобалісти сучасного світу піклуються передусім про мегаекономіку, глобальні фінанси, вільне переміщення капіталу та робочої сили, не зважаючи на проблеми збереження миру, досягнення незалежності й стабільності, успішності реалізації соціальних проєктів. Тому завдання збереження миру та подолання воєнної загрози перекинуто на плечі провідних держав (США, Велика Британія, країни Європейського Союзу), а також держав постсоціалістичного простору.

Завдяки впровадженню ідеї створення східноєвропейського геополітичного простору мають рельєфно окреслюватися лінії співробітництва між Польщею, країнами Балтії, Україною, Угорщиною, Румунією, Хорватією. Успішність цього транснаціонального проєкту пов'язана з виконанням завдань медіатизації «трьох морів» і формуванням інформаційного середовища – built environment [9].

Реалізація завдань історичної політики відбувається завдяки конструюванню простору стабільності, уникненню деструктивних процесів на своїй території, укріплення позицій своєї держави завдяки переконанням у її надійності та силі, конструюванню інформаційного простору в новому вимірі, розвитку національної свідомості та запереченню імперської свідомості.

Здійснюють спробу створити ментальний простір стабільності й національної безпеки, медіатизації країни, захисту її від російської агресії та підтримки держав, які постраждали від неї. Прикладом стала невелика за площею Естонія, яка подолала бар'єр інформаційної війни з Росією, формує у світовому інформаційному просторі ментальний образ невеликого шматка землі, яким наділила її сучасна історія. На увагу заслуговує естонський туристичний слоган: «Найпрекрасніша серед найменших».

Аксіологічний аналіз уможливило здійснити інтерпретацію історичної пам'яті як духовної скарбниці українського народу, національної культури, науки й освіти. Отже, феномен історичної пам'яті слід віднести до вічних цінностей та надбань української культури, духовності, суспільної свідомості.

Державно-правова політика історичної пам'яті розвивається як самостійний напрям, зокрема на території України, Польщі, Литви. У цьому напрямі інтенсивною є робота в інститутах пам'яті, соціальних організаціях і закладах культури.

Для реалізації державно-правової політики історичної пам'яті було утворено Український інститут національної пам'яті як спеціальний

орган виконавчої влади, функціональне призначення якого передбачає забезпечення науково-експертного супроводження політики пам'яті та координацію цього процесу.

Результати й обговорення

Узагальнення викладеного матеріалу в контексті історико-політичного дискурсу дає змогу зауважити, що стратегічними напрямками державно-правової політики історичної пам'яті в протидії негативним впливам неоімперіалізму є:

відновлення національної ментальності, національної ідентичності, національної самосвідомості як центральної ланки збереження стабільності й досягнення сталого розвитку інформаційного суспільства;

інтеграція в об'єднання національної безпеки, що має виконувати ідентифікаційну, консолідаційну та мобілізаційну функції;

включення історії національних меншин і корінних народів до загальноукраїнського історичного наративу;

утвердження позитивного іміджу України на міжнародній арені, що сприятиме інтеграції національної історичної пам'яті в загальноєвропейські та світові історичні конструкції, формуванню адекватних уявлень про історичну причетність України до тенденцій європейського розвитку;

проведення державними органами історичної політики відкритого суспільного діалогу із залученням до нього опозиційних сил, прихильників різних трактувань історичного минулого, що створить оптимальні умови для самоорганізації історичної пам'яті як соціокультурної системи.

Завдяки укріпленню позицій своєї держави крізь призму переконань у її надійності, а також через цивілізаційну місію створення картини глобального світу реалізують зовнішньополітичні завдання історичної політики пам'яті.

Висновки

Історична пам'ять є духовною основою збереження та розвитку національної пам'яті українського народу, його консолідації, мобілізації та ідентифікації на шляху до впровадження європейських цінностей, інтеграції у світове демократичне співтовариство. Державно-правова політика зі збереження та розвитку історичної пам'яті в Україні має стати пріоритетним напрямом у протистоянні негативним впливам неоімперіалізму та розвитку імперської свідомості. У цьому аспекті увага з боку держави спрямована на проведення заходів стосовно досягнення національної безпеки та визволення окупованих територій.

У процесі збереження історичної пам'яті як інструменту єднання українського народу та протидії деструктивним тенденціям у суспільстві значущими є опанування культурно-історичного досвіду українського народу, розроблення культурних проєктів і створення культурної індустрії на підставі національних традицій. Опанування духовної скарбниці має сприяти формуванню національної ідентичності, національного менталітету, національної самосвідомості, які є складовими консолідації українського народу в протистоянні авторитарному курсу неоімперіалізму.

Практична реалізація державно-правової політики пам'яті передбачає участь України в розробленні та впровадженні транснаціональних проєктів, спрямованих на досягнення національної безпеки постсоціалістичних країн і

протидії військовому вторгненню й терористичним операціям.

Громадянська активність українського народу, діяльність органів державної влади та недержавних установ, що пов'язані з функціонуванням історичної пам'яті, мають забезпечити успішність результатів упровадження транснаціональних проєктів з міжнародною участю України у світових соціокультурних і політичних процесах, виконати цивілізаційну місію протистояння неоімперіалізму та формуванню імперської свідомості в сучасному суспільстві.

Перспективи подальших досліджень в окресленому напрямі полягають у вдосконаленні технологій, форм і методів роботи міжнародних співтовариств, розробленні транснаціональних проєктів з протидії неоімперіалізму в геополітичному просторі світу.

REFERENCES

- [1] Stasevska, O.A. (2018). Eksplikacija aksiologičnoho aspektu konceptu "Istorichna pamyat" [Explication of the axiological aspect of the concept of "Historical Memory"]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine", 1 (36), 123-134.* Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/eksplikatsiya-aksiologicheskogo-aspekta-kontsepta-istoricheskaya-pamyat/viewer>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123270> [in Ukrainian].
- [2] Kiselov, M.M. (2020). Istorii ta istorichna pamyat': sfery peretinu [History and historical memory: spheres of intersection]. *Multiversum. Philosophical almanac, 2(172), 44-63.* Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/347940205_Istoria_ta_istorichna_pam_at_sferi_peretinu/fulltext/5ff2c6caa6fdccdb82a96ac/Istoria-ta-istorichna-pamat-sferi-peretinu.pdf. DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.1.03 [in Ukrainian].
- [3] Tolstov, S.V., & Kudryachenko, A.I. (Eds.). (2019). Institucionalni i instrumentalni vimiri polityky istorichnoi pamiaty v SSA: visnovki dlia Ukrainy. Aktualni problemy Analitichni zapiski Derzhavnoi ustanovy "Institut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy" (2017-2019) [Institutional and instrumental dimensions of the policy of historical memory in the USA: conclusions for Ukraine. Current issues Analytical notes of the State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine" (2017-2019 pp.)]. Retrieved from <https://elibrary.ivas.gov.ua/4795/1/Instyutsionalni%20y%20instrumentalni%20vymiry.pdf> [in Ukrainian].
- [4] Shchedrova, G.P. (2021). Instituciina pamiat: konceptualizatsiia v politologičnomu diskursi [Institutional memory: conceptualization in political science discourse]. *Teoriia ta istoriia politichnoi nauky, Theory and history of political science, 5, 17-22.* Retrieved from http://politicus.od.ua/5_2021/3.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-5.3> [in Ukrainian].
- [5] Dvurechenska, O.S. (2014). Mistse istorichnoi pamiaty u rozvitku Ukrainy yak subekta suchasnyh mizhnarodnyh vidnosyn [The place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of modern international relations]. *Politologičiia, Politology, 1 (105), 59-63* [in Ukrainian].
- [6] Babka, V.L. (2016). Istorichna pamiat yak faktor politichnoho vplyvu v nezalezhnii Ukraini [Historical memory as a factor of political influence in independent Ukraine]. *Candidate's thesis.* Nizhyn [in Ukrainian].
- [7] Yablonskyi, V.M. (Eds.). (2019). Politika istorichnoi pamiaty v konteksti nacionalnoi bezpeky Ukrainy [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine]. Kyiv: NISS. 144 p. [in Ukrainian].
- [8] Kuź, A. (2019). Integration processes in Central and Eastern Europe in the 20th and 21st centuries December 2019. *Ante Portas – Studia Nad Bezpieczeństwem.* Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/359244358_Integration_processes_in_Central_and_Eastern_Europe_in_the_20th_and_21st_centuries. DOI:10.33674/2019.
- [9] Factbox – Three Seas Initiative summit in Warsaw (2017). Reuters, 2017, July. Retrieved from <https://uk.reuters.com/article/uk-poland-usa-trump-factbox/factbox-three-seas-initiative-summit-in-warsaw-idUKKBN19P0U1>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Стасевська О. А. Експлікація аксіологічного аспекту концепту «Історична пам'ять». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 1 (36). С. 123–134. URL:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/eksplikatsiya-aksiologicheskogo-aspekta-kontseptu-istoricheskaya-pamyat/viewer>. DOI: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.36.123270>.
- [2] Кисельов М. М. Історія та історична пам'ять: сфери перетину. *Multiversum. Philosophical almanac*. 2020. Issue 2 (172). Vol. 1. С. 44–63. URL: https://www.researchgate.net/publication/347940205_Istoria_ta_istoricna_pam_at_sferi_peretinu/fulltext/5ff2c6caa6fdccdb82a96ac/Istoria-ta-istoricna-pamat-sferi-peretinu.pdf. DOI: 10.35423/2078-8142.2020.2.1.03.
- [3] Толстов С. В. Інституціональні й інструментальні виміри політики історичної пам'яті в США: висновки для України. *Актуальні проблеми Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017–2019 рр.)* / за заг. ред. Кудряченка А. І. 2019. С. 151–158. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4795/1/Instyutsionalni%20y%20instrumentalni%20vymiry.pdf>.
- [4] Щедрова Г. П. Інституційна пам'ять: концептуалізація в політологічному дискурсі. *Теорія та історія політичної науки*. 2021. Вип. 5. С. 17–22. URL: http://politicus.od.ua/5_2021/3.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-5.3>.
- [5] Двуреченська О. С. Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин. *Політологія*. 2014. № 1 (105). С. 59–63.
- [6] Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.03. Ніжин, 2016. 249 с.
- [7] Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доп. / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. 144 с.
- [8] Kuź Adam. Integration processes in Central and Eastern Europe in the 20th and 21st centuries December 2019. *Ante Portas – Studia Nad Bezpieczeństwem*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/359244358_Integration_processes_in_Central_and_Eastern_Europe_in_the_20th_and_21st_centuries. DOI:10.33674/20197.
- [9] Factbox – Three Seas Initiative summit in Warsaw. Reuters, 2017, July. Retrieved from <https://uk.reuters.com/article/uk-poland-usa-trump-factbox/factbox-three-seas-initiative-summit-in-warsaw/idUKKBN19P0U1>.

Стаття надійшла до редколегії 22.03.2022

Sova M. – Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Sociology of the State Tax University, Irpin, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8631-5326>;

Denizhna S. – Ph.D in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Sociology of the State Tax University, Irpin, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3190-7903>

Politics of Historical Memory as an Tool Of Consolidation of Peoples in Counter of Neoimperialism

Topicality. The article substantiates the relevance of the study of the preservation and transmission of historical memory as the spiritual basis for the development of Ukrainian society, the unity of the people, its national identification and mobilization to resist negative external influences. The **purpose** of the article is to determine the directions and ways of realization of the state and legal policy of historical memory as an instrument of consolidation of the Ukrainian people and counteraction of neo-imperialism in the geopolitical space of the modern world. The **methodology** of the work consists of the following research methods: historical analysis, which monitors the role of historical memory at different stages of development of society; comparative analysis of the strategic direction of the state memory policy; axiological analysis, the application of which allows to substantiate the value of historical memory in the development of national identification and consolidation of the Ukrainian people. The theoretical basis of the article are: research on the preservation and development of historical memory in Ukraine as a subject of modern international relations, as well as the role of these processes in the globalization of modern society; works of domestic scholars, in which the state and legal policy of historical memory is considered as a strategic factor of national security of Ukraine and counteraction to negative external influences; scientific works, which reveal the importance of historical memory in the mobilization of spiritual forces and the will of the Ukrainian people in opposition to the policy of neo-imperialism; publications and materials of domestic scholars on the legal, political and cultural aspects of preservation and development of historical memory. The scientific novelty is that for the first time the state-legal policy of historical memory was considered as an instrument of counteraction to neo-imperialism; the role of the state and legal policy of historical memory in the development and implementation of transnational projects aimed at achieving national security of post-socialist countries is substantiated; The forms and methods of realization of the state and legal policy of historical memory in the context of Ukraine's integration into the European geopolitical space have been further developed. The results of the study allowed to determine the priority areas of state and legal policy of historical memory in Ukraine, to identify the role of historical

memory as a socio-political instrument of consolidation of European nations in combating neo-imperialism in the geopolitical space. The practical significance of the **research results** is to specify the ways of implementing the state and legal policy of historical memory of Ukraine as a subject of international relations, learning from the experience of developing transnational projects aimed at achieving national security of post-socialist countries and countering military invasion and terrorist operations. The success of the functioning of historical memory in the activities of state and non-state institutions, the Ukrainian community should ensure the success of international projects in world socio-cultural and political processes, fulfill the civilizational mission of neo-imperialism and the formation of imperial consciousness in modern society. Conclusions. It is noted that the socio-cultural phenomenon of historical memory is the spiritual basis for the development of national memory of the Ukrainian people, its identification, consolidation and mobilization on the path of integration into the community of democratic countries. It is emphasized that the preservation and development of historical memory in Ukraine is a strategic direction of the state and legal policy of memory, aimed at counteracting the negative influences of neo-imperialism and the formation of imperial consciousness in modern society. The peculiarities of transnational projects based on the state and legal policy of historical memory, the implementation of which should contribute to the unification of post-socialist countries to achieve national security.

Keywords: historical memory; state-legal policy; neo-imperialism; transnational project.

Комнатний С. О. – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Деякі пропозиції до реформування державної житлової політики України у воєнний і повоєнний періоди

Мета дослідження – внесення пропозицій щодо вжиття низки невідкладних заходів задля реагування на спричинені війною виклики у сфері захисту й забезпечення житлових прав громадян України, зокрема внутрішньо переміщених осіб. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету, специфіку предмета й об'єкта дослідження, через системний порівняльно-правовий аналіз нормативних актів України, порівняння потреби в житлі в довоєнний та воєнний періоди. Методологія дослідження охоплює аналіз даних і рекомендації міжнародних організацій, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав людини. **Наукова новизна.** У зв'язку з масштабними руйнуваннями житлової інфраструктури в Україні, спричиненими агресією Російської Федерації, постає невідкладна необхідність ужиття заходів щодо реформування державної житлової політики в нашій державі з метою пом'якшення кризи відсутності достатньої кількості житлового фонду соціального призначення. Насамперед слід опрацювати на науковому та правовому рівнях можливості вжиття швидких, можливо, тимчасових заходів реагування для вирішення питання забезпечення житлом громадян України, передусім тих, житло яких зруйноване чи перебуває на тимчасово окупованих територіях. **Висновки.** Чинні нормативно-правові акти у сфері житлової політики не забезпечують можливості адекватно викликам часу впливати на розв'язання проблеми забезпечення житлом громадян в умовах воєнного стану, їх не можна вважати ефективними інструментами в умовах масштабного процесу внутрішнього переміщення в Україні. Житлові фонди соціального й тимчасового призначення не сформовано, умови розподілу житла не відповідають актуальним потребам. Тому є потреба у швидких заходах з реформування державної житлової політики, спрямованих на створення фондів такого житла, слід переглянути умови надання та використання зазначених житлових фондів в умовах воєнного й повоєнного періодів.

Ключові слова: житлова політика; житлові права; житловий фонд; соціальне призначення; внутрішньо переміщені особи.

Вступ

Житло є необхідною та природною складовою сталого розвитку для кожного індивіда і його сім'ї. Без належного житлового забезпечення людина не може почуватися впевнено й безпечно. У часи криз, пов'язаних передусім з війною, коли відбувається руйнування житла та переміщення чисельних мас людей, житлова криза загострюється, що потребує окремої уваги держави у вигляді швидких і правильних рішень.

В Україні сформувалася доволі розгалужена система нормативно-правових актів у сфері житлової політики. Однак більшість із цих норм потребує перегляду й осучаснення, узгодження з міжнародними стандартами та соціально-економічними реаліями. З огляду на масштаби руйнувань і внутрішнього переселення через війну на території нашої держави, необхідно напрацювати низку критично важливих і швидких змін у державній житловій політиці України з метою забезпечення базового житлового права громадян. Необхідно швидкими темпами створити механізми наповнення житлового фонду соціального призначення, встановити нові умови користування ним у період дії воєнного стану. Потрібно вжити заходів з дерегуляції та

спрощення процедур ведення житлового будівництва.

Указом Президента України створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, основним завданням якої є розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. Цей план, зокрема, передбачатиме відновлення та розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої інфраструктури й житла.

Національна рада вже розпочала роботу, створено секторальні підгрупи, які напрацьовують нові стандарти й підходи до формування відповідних національних політик. Однією з таких підгруп є підгрупа Міністерства розвитку громад та територій України, яка має назву «Житлова політика». Комплексний підхід до реформування галузей державної політики є стратегічно правильним. Водночас слід ужити деяких швидких заходів, які, можливо, матимуть тимчасовий характер, проте є важливими для забезпечення мінімальних житлових прав громадян України в умовах воєнного та повоєнного періоду, насамперед для тих, хто постраждав від наслідків війни [1].

Матеріали та методи

Метою дослідження є виявлення обсягу проблеми забезпечення житлом громадян у період дії воєнного стану й після його завершення, пошук швидких рішень для формування фонду соціального житла, першочергово житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і встановлення заходів державного регулювання у сфері захисту житлових прав громадян.

Для досягнення зазначеної мети поставлено завдання: дослідити стан нормативно-правової бази в галузі, обсяг потреби в житлі й напрацювання пропозицій до нормативно-правових актів у житловій політиці держави.

Результати й обговорення

Війна Росії проти України загострила кризу «житлового питання», яка сформувалася задовго до початку воєнних дій. Неєфективна житлова політика нашої держави, яку впроваджували десятиліттями, нині постала як проблема, що потребує невідкладного розв'язання. Громадяни, які вимушено тікали від жабів війни, перебувають у пошуках безпечного місця для проживання. У цьому пошуку кілька мільйонів українців перемістилися до західних регіонів країни.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, лише за перші два місяці війни 13 млн українців вимушено покинули свої домівки; 8,3 млн стали переміщеними особами, з них 3,2 млн перемістилися за кордон України, 5,1 млн осіб стали внутрішньо переміщеними в межах України.

За даними Міністерства розвитку громад та територій, станом на початок травня 2022 року пошкоджено або зруйновано 86 828 приватних житлових будинків і 9735 багатоквартирних житлових будинків [2].

Офіційних даних щодо кількості громадян, які потребують житла у зв'язку з руйнуванням, пошкодженням чи перебуванням їхнього житла в зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях, наразі немає. Однак, ураховуючи масштаби руйнувань і географію бойових дій станом на початок травня, можемо припустити, що таких громадян налічується близько 2 млн.

Аналізуючи заходи реагування держави на ці виклики, виокремимо декілька ініціатив щодо тимчасового розв'язання житлової проблеми, а саме ухвалені Урядом постанови про часткову компенсацію вартості комунальних послуг фізичним і юридичним особам, які тимчасово розмістили внутрішньо переміщених осіб.

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 261 «Про затвердження Порядку та умов надання компенсації центральним органам виконавчої влади та

місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг, що надаються під час розміщення в умовах воєнного стану тимчасово переміщених осіб» визначає порядок, умови й механізм надання компенсації центральним органам виконавчої влади й місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг, спожитих у будівлях (приміщеннях) закладами, підприємствами, установами та організаціями державної і комунальної форми власності, закладами освіти приватної форми власності, у яких в умовах воєнного стану на безоплатній основі розміщено тимчасово переміщених осіб [3].

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2022 року № 333 «Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися в період воєнного стану» визначає механізм надання компенсації витрат, пов'язаних із безоплатним тимчасовим розміщенням внутрішньо переміщених осіб, які після введення Указом Президента України воєнного стану перемістилися з території адміністративно-територіальної одиниці, на якій проводяться воєнні (бойові) дії. Компенсацію надають фізичним особам – громадянам України віком від 18-ти років, які є власниками житла або їх представниками, наймачами (орендарями) житла державної або комунальної власності, спадкоємцями, що прийняли спадщину, і безоплатно розміщували в цих приміщеннях внутрішньо переміщених осіб, для покриття понесених ними витрат, пов'язаних з розміщенням внутрішньо переміщених осіб [4].

Заходи, вжиті Урядом, були своєчасними, однак вони можуть лише частково вирішувати питання тимчасового розселення частини внутрішньо переміщених громадян. З огляду на масштаби переміщення, можна припустити, що близько мільйона громадян України скористаються такими механізмами. Водночас слід усвідомлювати, що ці заходи мають тимчасовий характер, їх не можна вважати сталими рішеннями в житловому питанні для зазначеної категорії громадян на середньострокову перспективу.

У період першої хвилі внутрішнього переміщення в Україні (2014–2015) було ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист житлових прав і забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб.

Надання в тимчасове користування житлових приміщень урегульоване Порядком надання в тимчасове користування житлових приміщень із фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 червня 2019 року № 582. Для

взяття на облік для отримання тимчасового житла необхідно звернутися до центру надання адміністративних послуг або відповідного органу місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – відповідної військово-цивільної адміністрації в межах території обслуговування органу соціального захисту населення, де внутрішньо переміщена особа перебуває на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб [5].

Процедура взяття на соціальний квартирний облік внутрішньо переміщених осіб урегульована Порядком взяття громадян на соціальний квартирний облік, їх перебування на такому обліку та зняття з нього, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 682. Для взяття на облік з метою отримання соціального житла слід звернутися до центру надання адміністративних послуг чи органу місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – відповідної військово-цивільної адміністрації в межах території обслуговування органу соціального захисту населення, де внутрішньо переміщена особа перебуває на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб [6].

Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, регламентує постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 року № 280. Внутрішньо переміщених осіб з числа учасників бойових дій чи осіб з інвалідністю III групи та членів їхніх сімей беруть на квартирний облік у населеному пункті в межах території обслуговування органу соціального захисту населення, де вони перебувають протягом року на обліку в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб [7].

Члени сімей загиблих, особи з інвалідністю I і II груп і внутрішньо переміщені особи з числа учасників бойових дій чи осіб з інвалідністю III групи мають право на грошову компенсацію в разі неотримання житла.

Державну програму забезпечення доступним житлом регулює постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 819, що передбачає сплату державою 50 відсотків вартості придбаного житла за рахунок коштів державного бюджету або надання пільгового іпотечного житлового кредиту для осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [8].

Питання надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил на

придбання житла врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2019 року № 980 [9].

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 року № 63 затверджено Порядок здешевлення вартості іпотечних кредитів, який розроблено за ініціативою Президента України. Зазначену програму впроваджують через Фонд розвитку підприємництва шляхом внесення змін до постанови від 24 січня 2020 року № 29, відповідно до якої реалізується і фінансується державна програма «Доступні кредити «5–7–9%»». Дія Порядку поширюється на осіб, які потребують поліпшення житлових умов, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб [10].

Програма підтримки індивідуального житлового будівництва в сільській місцевості врегульована постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998 року № 1597 «Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі» [11].

Порядок пільгового іпотечного кредитування внутрішньо переміщених осіб за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW, Федеративна Республіка Німеччина), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2021 року № 451. Щоб отримати такий кредит, необхідно особисто звернутися до регіонального управління Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву або подати заяву на реєстрацію в електронній формі через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, який адмініструється державним підприємством «Дія», що належить до сфери управління Міністерства цифрової трансформації України [12].

Отже, за період з 2014-го до 2022 року на державному рівні створено низку програм, які мали завданням вирішити житлове питання внутрішньо переміщених осіб. Однак узагальнених даних щодо кількості сімей, що скористалися цими механізмами, у відкритому доступі немає. Єдині доступні для аналізу дані – це інформація про учасників житлових програм Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву. За даними з публічного звіту Державного фонду, за цей період забезпечено житлом 1424 сім'ї внутрішньо переміщених осіб.

Крім сімей, які зазнали житлових проблем через війну, в Україні налічується понад 650 тисяч громадян, які перебувають на обліку як такі, що потребують поліпшення житлових умов. Достатньої кількості житла соціального призначення в державі немає, тому громадяни самостійно вирішують своє житлове питання. Певні кроки влади, спрямовані на вирішення житлового питання громадян, мають тимчасовий

і несистемний характер. Зрозуміло, що для сотень тисяч українців житлове питання буде актуальним протягом тривалого проміжку часу. Тому державі необхідно вжити термінових заходів для формування фонду соціального житла.

Схожого висновку у своєму дослідженні щодо реалізації внутрішньо переміщеними особами права на житло доходить А. Г. Бобкова. «Таким чином, на сьогодні в Україні сформовано правову базу для реалізації ВПО права на житло, в окремих населених пунктах це дозволило прийняти відповідні програми, побудувати чи відремонтувати будівлі для ВПО, надавати допомогу в будівництві будинків, організувати облік потреб ВПО у житлі тощо. Є успіхи в реалізації такого права, коли самі ВПО змогли об'єднати свої зусилля та розпочати будівництво житла за власний кошт, проте за останні роки суттєвих змін у цьому напрямку не сталося, на що вказує той факт, що за ці роки майже половина ВПО повернулися, попри загрозу своєму життю, на окуповану територію після перебування на підконтрольній Україні території через відсутність доступного житла» [13].

Вивчаючи сучасну практику забезпечення внутрішньо переміщених осіб соціальним житлом, А. О. Волкова аналізує деякі із зазначених вище механізмів забезпечення тимчасовим житлом або житлом з фонду соціального призначення й аргументовано доходить висновку, що з правової позиції є можливість виникнення правової колізії між чинними нормативними актами. Фактично спостерігається ситуація одночасного існування двох різних механізмів використання житлових приміщень із фондів житла для тимчасового проживання, затверджених двома постановами Уряду. Також дослідниця констатує недостатню поінформованість громадян про можливості отримання такого житла: «Українцям важливим нині є також збільшення поінформованості ВПО щодо наявних житлових програм та можливостей їхньої участі в цих програмах, зокрема щодо можливості отримання житлових приміщень з Фондів житла для тимчасового проживання виключно для ВПО» [14].

Наявність значної кількості декларативних нормативно-правових актів за низької ефективності їх застосування засвідчує несистемність у питаннях розроблення та реалізації державної житлової політики. В умовах сьогодення слід ужити швидких заходів реагування з метою зменшення масштабів кризи житла в умовах воєнного й повоєнного періодів. Першочерговими заходами, спрямованими на формування фондів соціального житла, можуть бути: зупинення приватизації житлового фонду, збудованого за бюджетний кошт, відрахування

частини житлового фонду як пайової участі суб'єктами ринку будівництва житла, спрощення систем відведення земельних ділянок і зміни цільового призначення для будівництва житлових об'єктів, програми стимулювання будівельної галузі, цільове будівництво й викуп житла за рахунок як бюджетних, так і донорських чи інвестиційних коштів.

Зупинення приватизації державного житлового фонду. Процес приватизації розпочато 1992 року. Його основною метою було передання житла, побудованого за часів Радянського Союзу, його фактичним власникам. В умовах сьогодення відбувається приватизація соціального житла, яке не має жодного відношення до радянського житлового фонду. Зазначений захід дасть змогу мінімізувати корупційні ризики під час надання соціального житла громадянам, забезпечить збереження обсягів фонду соціального призначення.

Повернення пайової участі забудовників перед громадами. Пайова участь має бути повернута у формі певного відсотка житлової площі, яку передають громадам. Це сприятиме формуванню фонду соціального житла.

Стимулювання роботи забудовників у галузі житла. Необхідно вжити заходів на законодавчому рівні зі спрощення обов'язкових процедур початку будівництва, упровадження програм пільгового кредитування будівельних організацій, спрощення процедур виділення земельних ділянок і зміни їх цільового призначення для потреб житлового будівництва. Зазначені заходи сприятимуть швидкому відновленню активності у сфері будівництва житла.

Розроблення спеціальних програм викупу наявного житла, яке не реалізоване або не використовується, для формування фонду житла соціального призначення.

Цільове будівництво соціального житла. Є два варіанти: державні забудовники й приватні забудовники. Перевагою перших може бути нижча вартість будівництва, недоліками – високі корупційні ризики, несформована бізнес-інфраструктура для швидкого розгортання процесів.

Пропонується створення державного замовника будівництва соціального житла на основі однієї з державних фінансових установ.

Перевагами приватних забудовників є наявність незадіяних потужностей, досвід, можливість швидкої організації масового будівництва, відновлення економічної активності, надходження до бюджету (податки, робочі місця тощо), ринкова конкуренція. Недоліки: бюрократичні процедури, які заважають швидкому початку будівництва. Пропозиція: створення системи гарантування викупу житла в приватних

забудовників для формування фонду соціального житла за умови реінвестування такими забудовниками залучених ними коштів у подальші проекти.

Заходи з державного регулювання системи створення житлового фонду соціального призначення та житлового фонду, призначеного для тимчасового проживання, дадуть змогу в середньостроковій перспективі значно розширити обсяги наявного житлового фонду зазначених категорій, водночас запропоновані заходи дерегуляції сфери будівництва стануть поштовхом для відновлення будівельної галузі й наповнення ринку новими пропозиціями.

З метою вирішення житлового питання найвразливіших категорій громадян, зокрема з числа внутрішньо переміщених осіб, і недопущення соціальної сегрегації слід ужити заходів з унормування умов використання житлового фонду соціального призначення.

Громадянам, житло яких зруйноване внаслідок війни, має бути надано житло для тимчасового проживання. Плата за найм такого житла має охоплювати собівартість комунальних послуг і послуг з утримання та адміністрування житла.

Право проживання має бути обмеженим у часі – до моменту отримання компенсації за зруйноване житло або відновлення пошкодженого житла відповідно до законодавства.

Першочергове право на отримання тимчасового житла мають надавати багатодітним сім'ям, сім'ям з дітьми, особам з інвалідністю з числа тих, чиє житло зруйноване.

Таке житло має залишатися в державній або комунальній власності. Після звільнення його внутрішньо переміщеними особами має сформуватися житловий фонд соціального призначення з подальшим наданням житла громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, – першочергово військовослужбовцям з можливістю приватизації після певного періоду проходження військової служби.

Власниками житлового фонду соціального призначення мають бути органи місцевого самоврядування та/або уповноважена державна установа.

Висновки

Стаття 47 Конституції України гарантує кожному громадянину право на житло. З початком повномасштабної війни в Україні це право мільйонів українців було порушено поміж інших основоположних прав людини. Громадяни втратили житло чи змушені були покинути його з міркувань безпеки, тим самим вони набули статусу внутрішньо переміщених осіб. Однак внутрішньо переміщені особи залишаються громадянами України, а отже, одночасно з іншими конституційними правами право на житло залишається серед гарантованих їм нашою державою.

Як правова європейська держава Україна зобов'язана вжити заходів забезпечення права на житло для своїх громадян. Очевидно, що створити умови для сталого вирішення житлових питань в умовах війни неможливо. Проте запропоновані в цьому науковому дослідженні заходи з формування фондів соціального житла й житлового фонду для тимчасового проживання шляхом встановлення окремих законодавчих механізмів створять можливість достатньо швидко перейти до наповнення відповідних фондів. Спрощення процедур ведення будівництва пришвидшить ці процеси, а також дасть поштовх відновленню будівництва як однієї з галузей, які є засобом стимулювання національної економіки.

Важливим є вжиття заходів для коригування методів розподілу зазначених житлових фондів з огляду на обставини воєнного стану. Перевагу в забезпеченні житлом, безумовно, мають отримати багатодітні сім'ї з числа внутрішньо переміщених осіб, житло яких зруйноване внаслідок воєнних дій.

Комплекс запропонованих у дослідженні кроків і заходів у разі ухвалення та практичної реалізації дасть змогу пом'якшити перебіг спричиненої війною кризи у сфері житла для вразливих верств громадян України як у воєнний, так і в повоєнний періоди.

REFERENCES

- [1] Ukaz Prezydenta Ukrainy "Pytannia Natsionalnoi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viyny" vid 21 kvit. 2022 r. No 266 [Decree of the President of Ukraine "Issues of the National Council for the Reconstruction of Ukraine from the effects of war" from April 21, 2022, No 266. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> [in Ukrainian].
- [2] Home. UNHCR Ukraine. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua> [in Ukrainian].
- [3] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku ta umov nadannia kompensatsii tseentralnym orhghanam vykonavchoi vlady ta mistsevym biudzhetam na oplatu komunalnykh posluh, shcho nadaiutsia pid chas rozmishchennia v umovakh voiennohgo stanu tymchasovo" vid from 11 berez, 2022 r. No 261 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure and conditions for providing compensation to central executive bodies and local budgets for the payment of utilities provided during the

- placement in the martial law of temporarily displaced persons" from March 11, 2022, No 261]. Retrieved from <https://lps.ligazakon.net/document/KP220261> [in Ukrainian].
- [4] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku kompensatsii vytrat za tymchasove rozmishchennia vnutrishno peremishchenykh osib, yaki peremistylysia u period voyennoho stanu" vid 19 berez. 2022 r. No 333 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for compensation of expenses for temporary accommodation of internally displaced persons who moved during martial law" from March 19, 2022, No 333]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [5] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia poriadku formuvannia fondiv zhytla dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib i poriadku nadannia v tymchasove korystuvannia zhytlovykh prymishchen z fondiv zhytla dlia tymchasovoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib" vid 26 cherv. 2019 r. No 582 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the procedure for forming housing funds for temporary residence of internally displaced persons and the procedure for providing temporary use of housing from housing funds for temporary residence of internally displaced persons" from June 26, 2019, No 582]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [6] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zhytlovyi fond sotsialnoho pryznachennia" vid 23 lyp. 2008 r. No 682 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of implementation of the Law of Ukraine "On the social housing fund" from July 23, 2008, No 682]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [7] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pytannia zabezpechennia zhytлом vnutrishno peremishchenykh osib, yaki zakhyshchaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilisnist Ukrainy" vid 18 kvit. 2018 r. No 280 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The issue of providing housing for internally displaced persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine" April 18, 2018, No 280]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [8] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deyaki pytannia zabezpechennia hromadyan dostupnym zhytлом" vid 10 zhovt. 2018 r. No 819 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of providing citizens with affordable housing" from October 10, 2018, No 819]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [9] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlia nadannia pilhgovoho dovhostrokovoho derzhavnoho kredytu vnutrishno peremishchenym osobam, uchashnykam provedennia antyterorystychnoi operatsii (ATO) ta/abo uchashnykam provedennia operatsii Obiednanykh syl (OOS) na prydbannia zhytla" vid 27 lystop. 2019 r. No 980 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the procedure for using funds provided in the state budget to provide preferential long-term state credit to internally displaced persons, participants in the anti-terrorist operation (ATO) and / or participants in the Joint Forces Operation (OOS) for housing" from November 27, 2019, No 980. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [10] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia zdeshevlennia vartosti ipotechnykh kredytiv" vid 27 sich. 2021 r. No 63 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of reducing the cost of mortgage loans" from January 27, 2021, No 63]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [11] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia pravyl nadannia dovhostrokovykh kredytiv indyvidualnym zabudovnykam zhytla na seli" vid 5 zhovt. 1998 r. No 1597 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the rules for granting long-term loans to individual developers of housing in rural areas" from October 5, 1998, No 1597]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [12] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pytannia nadannia pilhgovykh ipotechnykh kredytiv vnutrishno peremishchenym osobam za rakhunok koshtiv hrantu, nadanykh Kredytnoiu ustanovoiu dlia vidbudovy (KFW)" vid 28 kvit. 2021 r. No 451 [The resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Issues of providing preferential mortgage loans to internally displaced persons at the expense of grant funds provided by the Credit Institution for Reconstruction (KFW)" from April 28, 2021, No 451. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [13] Bobkova, A. (2017). Shchodo realizatsii prava na zhytlo vnutrishno peremishchenymy osobamy [On the realization of the right to housing by internally displaced persons]. *Pravnychi Chasopys Donetskohgo Universytetu, Law Journal of Donetsk University*, 1-2, 3-13. DOI: 10.31558/2518-7953.2017.1-2.1 [in Ukrainian].
- [14] Volkova, A. (2019). Suchasna praktyka nadannia vnutrishno peremishchenym osobam sotsialnoho zhytla ta zhytla z zhytlovykh fondiv dlia tymchasovoho prozhyvannia [Modern practice of providing internally displaced persons with social housing and housing from housing funds for temporary residence]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law*, 4, 209-216. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.38 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квіт. 2022 р. № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>.
- [2] Home. UNHCR Україна. Retrieved from <https://www.unhcr.org/ua>.
- [3] Про затвердження Порядку та умов надання компенсації центральним органам виконавчої влади та місцевим бюджетам на оплату комунальних послуг, що надаються під час розміщення в умовах воєнного

- стану тимчасово переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 11 берез. 2022 р. № 261. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP220261>.
- [4] Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19 берез. 2022 р. № 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2022-%D0%BF#Text>.
- [5] Про затвердження порядку формування фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб і порядку надання в тимчасове користування житлових приміщень з фондів житла для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2019 р. № 582. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2019-%D0%BF#Text>.
- [6] Про житловий фонд соціального призначення : постанова Кабінету Міністрів України від 23 лип. 2008 р. № 682. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2008-%D0%BF#Text>.
- [7] Питання забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 квіт. 2018 р. № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2018-%D0%BF#Text>.
- [8] Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2018 р. № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2018-%D0%BF#Text>.
- [9] Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання пільгового довгострокового державного кредиту внутрішньо переміщеним особам, учасникам проведення антитерористичної операції (АТО) та/або учасникам проведення операції Об'єднаних сил (ООС) на придбання житла : постанова Кабінету Міністрів України від 27 листоп. 2019 р. № 980. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-2019-%D0%BF#Text>.
- [10] Деякі питання здешевлення вартості іпотечних кредитів : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січ. 2021 р. № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-2021-%D0%BF#Text>.
- [11] Про затвердження правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі : постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовт. 1998 р. № 1597. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-98-%D0%BF#Text>.
- [12] Питання надання пільгових іпотечних кредитів внутрішньо переміщеним особам за рахунок коштів гранту, наданих Кредитною установою для відбудови (KfW) : постанова Кабінету Міністрів України від 28 квіт. 2021 р. № 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/451-2021-%D0%BF#Text>.
- [13] Бобкова А. Щодо реалізації права на житло внутрішньо переміщеними особами. *Правничий часопис Донецького університету*. 2017. № 1–2. С. 3–13. DOI: 10.31558/2518-7953.2017.1-2.1.
- [14] Волкова А. О. Сучасна практика надання внутрішньо переміщеним особам соціального житла та житла з житлових фондів для тимчасового проживання. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 209–216. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.38.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2022

Komnatniy S. – Ph.D in Pedagogy, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Certain Proposals for Reforming the State Housing Policy of Ukraine in the War and Postwar Period

The **purpose** of the study is to make proposals to take several urgent measures to respond to the challenges posed by the war in the protection and provision of housing rights of Ukrainian citizens, mainly internally displaced persons. **Methodology.** Methodological tools were selected, considering the purpose, specifics of the subject, and object of the study, through a systematic comparative legal analysis of the regulations of Ukraine, comparing the need for housing in the pre-war and war periods. In addition, the research methodology includes the data analysis and recommendations of the international organizations involved in the field of human rights protection. **Scientific novelty.** As a consequence of the large-scale destruction of housing infrastructure in Ukraine caused by the military aggression of the Russian Federation, there is an urgent need to take measures to reform the state housing policy in Ukraine to alleviate the crisis of a lack of sufficient social housing. However, before everything else, it is necessary to study at the scientific and legal levels the possibility of taking rapid – possibly temporary response measures to address the issue of housing for citizens of Ukraine, especially those whose housing is destroyed or is in the temporarily occupied territories. **Conclusions.** Current regulations in the field of housing policy do not provide opportunities to adequately impact the challenges of the time to address the problem of housing for the citizens under the martial law and cannot be considered practical tools in the large-scale process of the internal displacement in Ukraine. Social and temporary housing funds have not been formed, and housing distribution conditions do not meet current needs. Therefore, it is necessary to take immediate measures to reform the state housing policy to create funds for such housing and to review the conditions for the provision and use of these housing funds in the war and postwar period.

Keywords: housing policy; housing rights; social housing fund; internally displaced persons.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВознавства

УДК 342.7.116:37.014

doi: <https://doi.org/10.33270/01222302.85>

Оржаховська А. А. – кандидат юридичних наук, заступник завідувача відділу теорії та практики законотворчої діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України, м. Київ
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2490-5889>

Актуальні проблеми законодавчого забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану

Актуальність. У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово можуть бути обмеженими деякі конституційні права та свободи людини й громадянина. У цих умовах і задля забезпечення ефективної діяльності військово-цивільних адміністрацій, сформованих на території України, можливе тимчасове обмеження права на освіту, що є одним із фундаментальних прав людини й громадянина, яке захищене та гарантоване державою. **Метою статті** є вивчення стану нормативно-правового забезпечення конституційного права громадян на освіту й організації освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану. Поставлена мета зумовила необхідність реалізації низки дослідних завдань, серед яких: аналіз нормативно-правового регулювання освітнього процесу в умовах воєнного стану; розроблення низки законодавчих пропозицій стосовно забезпечення доступу до освітніх послуг здобувачам освіти в сучасних умовах. **Методологічне підґрунтя** статті становить цілісна й узгоджена система методів, що дала змогу належно проаналізувати предмет дослідження. Ідеться, зокрема, про діалектичний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, прогностичний та інші методи. Теоретичним підґрунтям запропонованої публікації стали праці вітчизняних учених стосовно забезпечення права на освіту й доступу до освіти, чинні нормативно-правові акти, що регламентують питання забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану. **Наукова новизна** публікації полягає в тому, що на підставі здійсненого аналізу виокремлено низку напрямів нормативно-правового регулювання та організації освітнього процесу в умовах дії воєнного стану, способи розв'язання наявних проблем у цій сфері. Акцентовано, що забезпечення конституційного права на освіту, навіть в умовах його правомірного обмеження, є пріоритетним завданням демократичної та соціальної держави. **Результати дослідження.** З метою законодавчого врегулювання найнагальніших проблем, що виникають в освітній галузі під час повномасштабної війни, а також забезпечення освітнього процесу в період дії правового режиму воєнного стану, на законодавчому рівні необхідно ухвалити низку законодавчих ініціатив, зокрема щодо забезпечення доступу до освіти здобувачами освіти, що є тимчасово переміщеними особами. **Практична значущість.** Поряд з невідкладними законодавчими ініціативами, розгляд і прийняття яких належить до відання парламенту, також об'єктивно є потреба у створенні офіційного інформаційного порталу для педагогічних і науково-педагогічних працівників – внутрішніх переселенців з інформацією про наявні вакантні місця в закладах освіти.

Ключові слова: право на освіту; забезпечення освітнього процесу; доступ до освіти; воєнний стан; здобувач; агресія.

Вступ

24 лютого 2022 року збройна агресія РФ проти України поклала початок мужньої боротьби українського народу проти російських загарбників. У цих умовах Українська держава засвідчила свій цивілізаційний вибір як суверенної, незалежної, демократичної європейської держави, орієнтованої на загальнолюдські та європейські цінності та готової їх боронити. З моменту широкомасштабного вторгнення і дотепер Українська держава та народ перебувають у надскладних умовах. Виникла гостра гуманітарна криза в низці регіонів України, значною є кількість воєнних злочинів, порушення основоположних прав людини є повсюдним.

Донедавна тривали наукові дискусії стосовно забезпечення прав і свобод людини в умовах мирного часу, стану правового регулювання та відповідності міжнародним

стандартам, механізмів їх реалізації, зокрема права на освіту, свободу літературну, художню, наукову й технічну творчість, захист інтелектуальної власності тощо [1–3]. Останніми роками одним з викликів для людства стала пандемія, а також міграційні й інші кризи [4–6], збройні конфлікти, тимчасова окупація територій [7–9], що зумовили появу та актуальність дослідження певних інститутів, процесів і явищ в особливих умовах.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії цього правового режиму, може бути обмежено конституційні права та свободи людини і громадянина, передбаченні ст. 30, 34, 38, 39, 41–44, 53 Основного Закону, а також запроваджено тимчасове обмеження прав і свобод юридичних осіб у межах і обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та

здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Стаття 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». В умовах збройної агресії виконати ці зобов'язання в повному обсязі неможливо. Згідно з положеннями Основного Закону, конституційні права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути встановлені окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 64 Основного Закону).

Слід спрямувати увагу на приписи ст. 53 Конституції України, які встановлюють, що кожен має право на освіту, держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти в державних і комунальних освітніх закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання, надання державних стипендій учням і студентам тощо [10].

Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини і громадянина, яке захищає та гарантує держава. Однак в умовах дії правового режиму воєнного стану, а також з метою забезпечення ефективної діяльності військово-цивільних адміністрацій, сформованих на території України, можливим є тимчасове його обмеження.

Матеріали та методи

Методологічну основу статті становить цілісна й узгоджена система методів, що надає можливість висвітлити предмет дослідження. Ідеться передусім про діалектичний, системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, прогностичний та інші методи. Теоретичним підґрунтям публікації стали праці вчених стосовно забезпечення права на освіту й доступу до освіти, чинні нормативно-правові акти, що регламентують питання забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У зв'язку із цим, метою статті є дослідження нормативно-правового забезпечення конституційного права громадян на освіту й організація освітнього процесу в умовах дії

правового режиму воєнного стану. Поставлена мета зумовила необхідність реалізації низки дослідних завдань, серед яких: аналіз нормативно-правового регулювання освітнього процесу в умовах воєнного стану; розроблення низки законодавчих пропозицій стосовно забезпечення доступу до освітніх послуг здобувачам освіти в сучасних умовах.

З перших днів війна позначилася на всіх галузях, й освіта не стала винятком. 24 лютого 2022 року Міністерство освіти і науки України рекомендувало призупинити навчання в усіх освітніх закладах України на два тижні. Подальший перебіг воєнних дій спричинив масову евакуацію мирного населення. Серед евакуйованих значною була кількість неповнолітніх дітей.

Евакуація населення відбувається за двома напрямками: за кордон або у порівняно безпечні регіони держави. За даними ООН, війна РФ проти України змусила понад 4,6 млн українців залишити Батьківщину в пошуках безпеки, захисту й допомоги, близько 90 % тих, хто виїхав з України, – жінки й діти. За даними Міжнародної організації з міграції, в Україні 6,5 млн внутрішньо переміщених осіб. Цей показник щодня збільшується. За оцінками ЮНІСЕФ, близько 1,5 млн дітей залишили Україну з початку російського вторгнення. Регіональний директор ЮНІСЕФ Афшан Хан зауважує, що «війна в Україні призводить до масових переміщень та потоків біженців, а це умови, які можуть призвести до значного сплеску торгівлі людьми та гострої кризи у сфері захисту дітей». Офіційних даних про кількість дітей, які через війну змушені були переїхати до інших регіонів України та є внутрішньо переміщеними особами, немає [11].

Бойові дії, масова евакуація мирного населення, численні руйнування закладів освіти завдають непоправної шкоди організації освітнього процесу, а в деяких регіонах взагалі його унеможливають. Проте навіть за таких складних умов держава намагається налагодити освітній процес і залучити до нього якомога більшу кількість здобувачів освіти.

З огляду на складність ситуації, а також багатовекторність викликів, загроз і проблем, що спричинила війна в освітній сфері, спробуємо надати проміжну правову оцінку питанню налагодження освітнього процесу в Україні й доступу до освітніх послуг здобувачами освіти в період дії воєнного стану в аспекті нормативно-правового регулювання.

За офіційною інформацією МОН України, у державі налічується 14 873 заклади загальної середньої освіти, в яких навчається 4,2 млн учнів і працює 441 тис. учителів. Станом на 1 жовтня 2021 року в Україні налічувалося понад мільйон

здобувачів вищої освіти ступенів «молодший бакалавр», «бакалавр», «спеціаліст» і «магістр» [12]. Функціонував 661 заклад вищої освіти. За інформацією на перше січня 2021 року, у державі працювало 708 закладів професійної освіти, у яких здобували освіту понад 200 тис. учнів.

Очевидно, що навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану Українська освітня система має працювати й за можливості – забезпечувати доступ здобувачів освіти всіх рівнів до освітнього процесу. З метою відновлення та налагодження освітнього процесу, принаймні в регіонах, де дозволяє безпекова ситуація, МОН розробило й надало відповідні рекомендації. Зокрема, після завершення двотижневих канікул організовано роботу освітніх закладів залежно від конкретної ситуації. Ішлося про тимчасове призупинення освітнього процесу (виконання працівниками закладів освіти заходів і завдань, визначених військово-цивільною адміністрацією); організація освітнього процесу за дистанційною або змішаною формами навчання (за погодженням з військово-цивільною адміністрацією). Для школярів з числа внутрішньо переміщених осіб навчання також могло бути організовано за заявою одного з батьків. З 14 березня 2022 року в деяких областях України відновлено освітній процес.

Наказом МОН України від 7 березня 2022 року № 235 «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» визначено коло невідкладних заходів, яких мають ужити керівники закладів фахової передвищої, вищої освіти щодо забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників і майна закладів освіти в разі потреби здійснити евакуацію учасників освітнього процесу та працівників у безпечні місця. Також урегульовано питання щодо забезпечення особливих умов навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, здійснюють волонтерську діяльність.

Наказом МОН України «Про деякі питання організації здобуття загальної середньої освіти та освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні» від 28 березня 2022 р. № 274 врегульовано питання зарахування здобувачів загальної середньої освіти, які вимушені були змінити місце навчання та/або проживання і перебувають в Україні або за її межами. Таких здобувачів освіти зараховують до закладів освіти за заявою, що надає один з батьків до закладів освіти. Передбачено, що здобуття загальної середньої освіти для здобувачів освіти може здійснюватися за будь-якою формою, яку

забезпечує заклад освіти та яка є найбільш безпечною для них.

Крім того, положення наказу додатково стосуються питань оплати праці працівників закладів освіти, а також працевлаштування працівників на вакантні посади в разі подання відповідної заяви.

Міністерство освіти розробило механізм надання заявникам усієї інформації про документи про повну загальну середню освіту, що містяться в Реєстрі документів про освіту Єдиної державної електронної бази з питань освіти. Одним із перших актів, виданих МОН з початку збройної агресії, став наказ «Про звільнення від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершують здобуття початкової та базової загальної середньої освіти, у 2021/2022 навчальному році» від 28 лютого 2022 року № 232.

1 квітня 2022 року наказом МОН України затверджено методичні рекомендації щодо окремих питань завершення 2021/2022 навчального року № 290. Структурно методичні рекомендації містять три блоки, а саме: щодо організації освітнього процесу й тривалості навчального року; щодо підсумкового оцінювання; щодо переведення учнів на наступний рік, навчання та видачі документів про здобуття освіти [13].

У положеннях наказу зазначено, що в межах академічної автономії, відповідно до частин третьої та четвертої ст. 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту», питання організації освітнього процесу, виконання освітньої програми, навчального плану є внутрішнім питанням кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та педагогічних працівників. Рекомендовано закладам загальної середньої освіти самостійно визначити день закінчення освітнього процесу.

На рівні інструкційних листів МОН надає роз'яснення та рекомендації щодо оплати праці працівників закладів освіти, зокрема накази: «Про практику застосування трудового законодавства у галузі освіти і науки під час дії правового режиму воєнного стану» від 7 березня 2022 року № 1/3378-22 та «Про оплату праці працівників закладів освіти під час призупинення навчання» від 7 березня 2022 року № 1/3370-22.

Поряд з нормативно-правовим супроводом освітнього процесу в період дії воєнного стану, МОН України зосереджує увагу й на захисті учасників освітнього процесу та найвразливіших категоріях населення від загроз війни. Зокрема, акцентовано на запобіганні торгівлі людьми в умовах військової агресії. Пріоритетом в освітній діяльності закладів освіти щодо запобігання торгівлі людьми є підвищення загального рівня правової свідомості дітей та молоді, формування

навичок безпечної поведінки під час подорожі, у новому місці перебування та вдома, виховання поваги до прав й основних свобод людини.

Війна є складним випробуванням для кожної людини, передусім від її виявів страждають діти. Значна кількість маленьких українців зазнали й продовжують зазнавати як фізичних, так і психологічних травм. Жорстока реальність зумовлює необхідність надати всебічну психологічну підтримку та супровід дітей. Міністерство освіти і науки України констатує, що одним із важливих пріоритетів у діяльності закладів освіти є забезпечення психологічної стійкості учасників освітнього процесу, які страждають від російської воєнної агресії.

Крім того, Міністерство розробило методичні рекомендації «Перша психологічна допомога "Алгоритм дій"». У рекомендаціях зазначено, що війна в Україні стала стресом для всіх учасників освітнього процесу. За таких умов істотно посилюється роль психологічної служби системи освіти, яка має забезпечувати своєчасне й достатнє надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до завдань освітнього процесу.

Проаналізувавши нормативно-правове забезпечення освітнього процесу в період дії воєнного стану, доходимо висновку, що воно переважно відповідає викликам воєнного часу. Однак кожен наступний день ставить перед державою та народом нові завдання, які слід реалізувати, зокрема і в галузі освіти, оскільки освіта – це наше майбутнє.

Складна гуманітарна ситуація в окремих регіонах України, ведення постійних бойових дій, тимчасова окупація окремих територій, проблеми зі зв'язком ускладнюють, а подеколи унеможливають налагодження освітнього процесу.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі з першого дня збройної агресії РФ здійснювала основну свою конституційну функцію – законодавчу. Передусім свою увагу парламент концентрував на безпекових питаннях захисту території України від російських загарбників і пріоритетності захисту мирного населення, яке потерпає від війни майже в всіх куточках України.

Верховна Рада України в період активних бойових дій ухвалила низку законів, які регулюють правовідносини в освітній сфері в умовах воєнного стану. Зокрема, 24 березня 2022 року парламент прийняв Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в сфері освіти» № 2157-IX. Положення прийнятого Закону спрямовано на збереження студентського контингенту, національного інтелектуального потенціалу, стимулювання до навчання в Україні.

Зазначеним нормативно-правовим актом внесено доповнення в закони України «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту», якими передбачено звільнення від проходження державної підсумкової атестації здобувачів освіти, які завершують здобуття повної загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році. Визначено, що прийом до закладів фахової передвищої освіти й на навчання для здобуття ступенів молодшого бакалавра, бакалавра й магістра здійснюється в особливому порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти й науки, без результатів зовнішнього незалежного оцінювання, єдиного вступного іспиту та єдиного фахового вступного випробування.

15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», що визначає державні гарантії здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, наукових установ та забезпечення максимального сприяння створенню безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу у формі, найбезпечнішої для життя і здоров'я людей в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану.

Ключовими положеннями прийнятого Закону є посилення державних гарантій здобувачам освіти, працівникам закладів освіти, установ освіти, зокрема тим, які вимушені були змінити місце проживання (перебування), залишити робоче місце, місце навчання, незалежно від їхнього поточного місця проживання (перебування), на час особливого періоду. Доповнено Закон України «Про освіту» статтею 57-1 про державні гарантії педагогічним і науково-педагогічним працівникам. Цим унормуванням встановлено, що організація освітнього процесу здійснюється в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбезпечнішою для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, виплата стипендій та інших виплат, передбачених законодавством; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчування у разі потреби.

Забезпечення державних гарантій, передбачених частиною першою цієї статті, створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу на час особливого періоду в межах компетенції здійснюють: органи виконавчої влади, органи військового командування, військові, військові-цивільні організації, органи місцевого самоврядування, заклади освіти, установи освіти, наукові установи, їх засновники; громадські об'єднання,

благодійні організації та фізичні особи, які здійснюють благодійну волонтерську діяльність.

Закон встановлює, що в умовах воєнного стану МОН України як центральний орган виконавчої влади у сфері освіти й науки здійснює нормативно-правове забезпечення функціонування системи освіти та науки і має право видавати накази, обов'язкові до виконання на всій території України, з питань створення безпечного освітнього середовища, організації здобуття освіти, освітнього процесу й інших питань у сфері освіти та науки. Дія в часі таких нормативно-правових актів обмежена строком особливого періоду.

14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 23 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян». Законом звільнено від призову на військову службу під час мобілізації учнів і викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Згідно із внесеними змінами, під час мобілізації призову на військову службу не підлягають: здобувачі професійної, фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти й докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами. Не підлягають мобілізації наукові й науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ, які мають вчене звання або науковий ступінь, і педагогічні працівники закладів професійної освіти, закладів загальної середньої освіти за умови, що вони працюють за основним місцем роботи не менше ніж на 0,75 ставки.

Закон було прийнято з метою «вирівнювання у правах учнів і викладачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти шляхом надання всім зазначеним категоріям рівного права на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, що дасть змогу забезпечити відбудову України шляхом наповнення ринку фахівцями, в тому числі кваліфікованими працівниками» (п. 2 пояснювальної записки до законопроекту) [14].

На розгляд до Верховної Ради України було внесено законодавчі ініціативи, що стосуються питань освіти й науки під час дії правового режиму воєнного стану. Подано проект постанови про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Ради Європи, Єврокомісії, Європейського парламенту, Міжнародної морської консультативної організації (ІМКО) та урядів демократичних держав щодо виключення Російської Федерації зі складу держав – членів міжнародних і

європейських конвенцій, денонсації двосторонніх угод між урядами демократичних держав про визнання російських документів про освіту, здобуття наукових ступенів (реєстр № 7263 від 8 квітня 2022 року) [15].

У супровідних документах до проекту постанови зазначено: «Вже понад місяць Україна та її народ героїчно борються з цинічним і повномасштабним вторгненням Російської Федерації, яке супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності – актами геноциду». Українські парламентарі акцентували на тому, що «освіта і наука, яка толерує вбивства і катування, не може називатися освітою і наукою. Неможливо порушуючи загальновизнані принципи міжнародного права, зберігати право на освіту та розробку інновацій у цивілізованих державах світу. Говорячи "так" академічній спільноті Росії – ви говорите "так" убивствам та терору Росії в Україні».

Крім того, Комітет з питань освіти, науки та інновацій звернувся до парламентів Європейського Союзу й міжнародних організацій. Народні депутати України – члени Комітету з питань освіти, науки та інновацій спільно з Міністерством освіти і науки України, Національною академією України, керівниками майже всіх закладів вищої освіти звернулися до міжнародних організацій з вимогами припинити всі наукові й освітні контакти.

Зокрема, ідеться про вимоги блокувати доступ громадян й установ Російської Федерації до всіх наукометричних баз даних і матеріалів наукових видавництв, подальше фінансування науково-освітніх проектів у межах фондів ЄС на підтримку Російської Федерації та інших країн, які підтримують її діяльність; призупинити участь науковців, студентів й установ з Російської Федерації в чинних програмах міжнародної академічної мобільності; бойкотувати спроби проведення наукових заходів у Російській Федерації тощо.

З огляду на значну кількість здобувачів освіти, які змушені були залишити свої домівки, рятуючи життя, тимчасово виїхали за кордон і не мають доступу до освіти, не можуть реалізувати своє право на освіту в повному обсязі. У Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій напрацьовують звернення до голів освітніх комітетів парламентів країн, у яких перебуває найбільша кількість українських дітей, що виїхали у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ, щодо сприяння в ключових питаннях забезпечення освітнього процесу (створення українських освітніх хабів як культурно-освітніх центрів; залучення до роботи в цих хабах українських вчителів, які виїхали за кордон).

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки» № 7293 від 18 квітня 2022 року. Законопроєкт розроблено з метою вирішення окремих питань і проблем у системі професійної (професійно-технічної) освіти, що загострилися в умовах воєнного стану.

Запропоновано внести зміни до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», якими передбачити низку заходів, пов'язаних зі здобуттям професійної (професійно-технічної) освіти, фінансуванням професійної підготовки кваліфікованих робітників (первинної професійної підготовки, (професійно-технічного) навчання, зокрема перепідготовки чи підвищення кваліфікації робітників) тощо. Передбачено дозволити здобувати професійну (професійно-технічну) освіту без одночасного здобуття повної загальної середньої освіти, яку можна буде здобувати безоплатно в будь-який час упродовж життя за будь-якою формою здобуття освіти; дозволити безоплатно впродовж життя здобувати професійну (професійно-технічну) освіту за іншою (іншими) професією (професіями), за умови наявності підтвердженого страхового стажу не менше ніж два роки, а також за умови наявності вільних місць після зарахування осіб, які безоплатно здобуватимуть професійну (професійно-технічну) освіту вперше, тощо. Аналіз положень законопроєкту засвідчує, що в разі їх прийняття вони діятимуть як у період правового режиму воєнного стану, так і після його завершення, на постійній основі.

Слід констатувати, що держава вживає можливих і необхідних заходів, спрямованих передусім на збереження життя та здоров'я учасників освітнього процесу. Безумовно, освіта, як виховання, у цих складних умовах мають залишатися пріоритетними. Слушно зауважують знані дослідники стосовно того, що освіта, як і життя, здоров'я, є конституційними цінностями, пріоритетами державно-правового розвитку [16–19].

Результати й обговорення

У межах здійсненого дослідження обґрунтовано, що забезпечення конституційного права на освіту, навіть в умовах його правомірного обмеження, є пріоритетним завданням демократичної та соціальної держави.

Аналіз стану законодавчого забезпечення освітнього процесу в умовах дії правового режиму воєнного стану надав можливість виокремити певні здобутки та проблеми, а також напрями й способи їх подолання. Наприклад, правової регламентації потребує питання

дистанційного навчання в українських закладах освіти й отримання документа про повну загальну середню освіту дітьми, які закінчать здобуття повної загальної середньої освіти через 3–4 роки, а нині перебувають за кордоном у зв'язку з військовими діями на території України.

Окремого законодавчого врегулювання потребують права здобувачів вищої освіти, які виїхали за кордон у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ. Водночас необхідним є і розроблення належних правових умов для їх повернення. На наше переконання, об'єктивною є потреба у створенні офіційного інформаційного порталу для педагогічних і науково-педагогічних працівників – внутрішніх переселенців з інформацією про наявні вакантні місця в закладах освіти тощо.

Висновки

Вбачається, що на рівні держави слід розробити й ухвалити загальну Концепцію відновлення та розвитку освіти у післявоєнний період, яка стане дорожньою картою налагодження звичного освітнього процесу. Документ має передбачити довгострокові шляхи розвитку освіти й гармонізацію з курсом європейської інтеграції. Під час підготовки такого документа слід урахувувати досвід найкращих світових практик відбудови освітньої сфери в післявоєнний час. З метою напрацювання найефективніших механізмів відновлення освітньої галузі до підготовки майбутньої концепції слід залучити провідних українських й іноземних фахівців.

Водночас, на нашу думку, з метою законодавчого врегулювання нагальних проблем, що постають в освітній галузі під час повномасштабної війни РФ проти України, а також забезпечення освітнього процесу в період дії правового режиму воєнного стану, на законодавчому рівні необхідно розробити й ухвалити низку законодавчих ініціатив, а саме проєкти законів:

– «Про компенсацію освітніх втрат здобувачів освіти в період воєнного стану»;

– «Про державні гарантії працівникам освіти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або у зоні бойових дій»;

– «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення прав здобувачів вищої освіти, які виїхали за кордон у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ»;

– «Про повну загальну середню освіту» щодо врегулювання окремих питань дистанційного навчання в українських закладах освіти й отримання документа про повну загальну середню освіту дітьми, які закінчують здобуття повної загальної середньої освіти через три–чотири роки й нині знаходяться за кордоном у зв'язку з воєнною агресією з боку РФ.

REFERENCES

- [1] Parri, J. (2006). Quality in Higher Education. *Management*, 2 (11). P. 107-111.
- [2] Wintersteiner W. (2015). Global Citizenship Education. *Citizenship Education for Globalizing Societies*. Klagenfurt, Salzburg, Vienna. Retrieved from http://www.uniklu.ac.at/frieden/downloads/UnescoBroschüre_engl_Online2_12.pdf.
- [3] Fatkhutdinova O.V. (2018). Scientific and pedagogic internship Higher education institution as a medium for the formation of a new generation of lawyers: Internship proceedings. *Sandomierz*. (115-118 pp.). (Web of Science).
- [4] Kortukova, T., Kaminska, N., Dei, M., & Blahodarnyi, A. (2020). COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Políticas*, 38, 321-332 Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>. (Web of Science).
- [5] Dzhuska, A., Kaminska, N., & Makarukha, Z. (2021). Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie*, 2, 1337-1342. (Scopus).
- [6] Bobrovnik, S. (2019). Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. *International Journal of Recent Technology and Engineering*, 8, 78-82. (Scopus).
- [7] Myshchak, I.M. (2021). Suchasni problemy ta perspektyvy udoskonalennia Konstytutsii Ukrainy [Modern problems and perspectives of improving the Constitution of Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 40-47. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04> [in Ukrainian].
- [8] Kaminska, N. (2022). Deokupatsiia yak instrument vidnovlennia terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy: zahalnoteoretychna kharakterystyka ta tendentsii zakonotvorchosti [Deoccupation as instruments for the restoration of the territorial integrity of Ukraine: general theoretical characteristic and tendencies of legislative drafting]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 50-69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06> [in Ukrainian].
- [9] Kopylenko, O. (Ed.). (2020). *Pravovi pytannia deokupatsii ta reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy* [Legal issues of deoccupation and reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Biuletyn monitoringu zakonodavstva Ukrainy, Bulletin of Monitoring of Legislation of Ukraine*, 8, 309 [in Ukrainian].
- [10] *Zakon Ukrainy "Konstytutsiia Ukrainy" vid 28 cherv. 1996 r. No 254k/96vr* [Law of Ukraine "Constitution of Ukraine" from June 28, 1996, No 254k/96vr. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [11] V YUNISEF poperedyly pro ryzyky torhgvli liudmy dla ditei z Ukrainy, yaki tikaiut vid viiny [UNICEF has warned about the risks of human trafficking for children fleeing the war in Ukraine]. Retrieved from <https://www.unian.ua> [in Ukrainian].
- [12] *Richnyi zvit Natsionalnogo ahgenstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2021 rik* [Annual Report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2021]. Retrieved from <https://naga.gov.ua> [in Ukrainian].
- [13] *Metodychni rekomendatsii MON Ukrainy "Persha psykhoholichna dopomoha. Alhorytm dii" vid 4 kvit. 2022 r. № 1/3872-22* [Methodical recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine "First aid. Algorithm of actions" from April 4, 2022, No 1. Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
- [14] *Pro vnesennia zmin do statti 23 Zakonu Ukrainy "Pro mobilizatsiinu pidhgotovku ta mobilizatsiiu» shchodo vidstrochky vid pryzovu na viiskovu sluzhbu pid chas mobilizatsii deiakykh katehgorii hromadian»: poyasniuvalna zapyska do proyektu Zakonu Ukrainy* [On Amendments to Article 23 of the Law of Ukraine "On Mobilization Training and Mobilization" on Deferment from Conscription during the Mobilization of Certain Categories of Citizens ": explanatory note to the draft Law of Ukraine]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [15] *Proekt Postanovy pro zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z pytan osvity, nauky ta kultury (YUNESKO), Rady Yevropy, Yevropeyskoi Komisii, yevropeyskoho parlamentu, Mizhnarodnoi morskoi konsultativnoi orhanizatsii (IMKO) ta uriadiv demokratychnykh derzhav svitu shchodo vyklyuchennia Rosiiskoi Federatsii zi skladu derzhav-chleniv mizhnarodnykh i yevropeyskykh konventsii, denonsatsii dvostoronnikh uhod mizh uriadamy demokratychnykh derzhav pro vyznannia rosiiskykh dokumentiv pro osvitu, zdobuttia naukovykh stupeniv (vid 8 kvit. 2022 r. reyestr № 7263)* [Draft Resolution on the Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the United Nations, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), the Council of Europe, the European Commission, the European Parliament, the International Maritime Consultative Organization (IMCO) and the Governments of Democracies on the exclusion of the Russian Federation from the member states of international and European conventions, denunciation of bilateral agreements between the governments of democratic states on the recognition of Russian educational documents, obtaining scientific degrees (from April 8, 2022, register No 7263). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [16] Gryshova, I., Tielkiniena, T., & Guliyeva, A. (2018). Lobbying for Public Interests as a Democratic Social Leadership Factor for Reforming Legislation. *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics. International Conference "Entrepreneurial and Sustainable Academic Leadership" (ESAL2018)*. Springer Nature Switzerland AG. (pp. 481-491). (Scopus)
- [17] Bukhanevych, O.M., Kuznichenko, S.O., & Mernik, A.M. (2021). *Zarubizhnyi dosvid konstytutsiino-pravovoho rehuliuвання obmezhenia prav liudyny v umovakh nadzvychaynogo ta voennogo staniv* [Foreign experience

- in constitutional and legal regulation of restrictions on human rights in conditions of emergency and martial law]. *Visnyk NaPrN Ukrainy, Journal NALSU*, 2, 55-65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65. (Scopus). [in Ukrainian].
- [18] Shaptala, N., Kaminska, N., Kalynovskyi, B., Ivanochko, I., & Kulyk, T. (2020). Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23 (2). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).
- [19] Zarosylo, V., Zarosylo, V., Korostashivets, J., Bortnyk, N., & Parpan, U. (2018). The Philosophy of Legal Education in Contemporary Ukraine: Worldview Basic. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 8 (38). DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8\(38\).41](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8(38).41). (Web of Science).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Parri J. Quality in Higher Education. *Management*. 2006. No 2 (11). P. 107–111.
- [2] Wintersteiner W. Global Citizenship Education. *Citizenship Education for Globalizing Societies*. Klagenfurt, Salzburg, Vienna. 2015. P. 52. Retrieved from http://www.uniklu.ac.at/frieden/downloads/UnescoBroschure_engl_Online2_12.pdf.
- [3] Fatkhutdinova O.V. Scientific and pedagogic internship Higher education institution as a medium for the formation of a new generation of lawyers: Internship proceedings. *Sandomierz*. 2018. P. 115–118. (Web of Science).
- [4] Kortukova T., Kaminska N., Dei M., Blahodarnyi A. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. *Cuestiones Politicas*. 2020. Vol. 38. P. 321–332. Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34328>. (Web of Science).
- [5] Dzhuska A., Kaminska N., Makarukha Z. Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXII. No 2. P. 1337–1342. (Scopus).
- [6] Bobrovnik S. Forms of Modern Lawmaking in the System of a Theoretical and Applied Paradigm of Law Knowledge. *International Journal of Recent Technology and Engineering*. 2019. Vol. 8 Issue-4S. P. 78–82. (Scopus).
- [7] Мищак І. М. Сучасні проблеми та перспективи удосконалення Конституції України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 4. С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.04.04>.
- [8] Камінська Н. В. Деокупація як інструмент відновлення територіальної цілісності України: загальнотеоретична характеристика та тенденції законотворчості. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 1. С. 50–69. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.01.06>.
- [9] Правові питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України. *Бюлетень моніторингу законодавства України*. 2020. Вип. 8. 309 с.
- [10] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
- [11] В ЮНІСЕФ попередили про ризики торгівлі людьми для дітей з України, які тікають від війни. URL: <https://www.unian.ua>.
- [12] Річний звіт Національного агенства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік. URL: <https://naga.gov.ua>.
- [13] Перша психологічна допомога. Алгоритм дій : метод. рек. МОН України від 4 квіт. 2022 р. № 1/3872-22. URL: <https://mon.gov.ua>.
- [14] Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян : пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: <https://itd.rada.gov.ua>.
- [15] Проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Ради Європи, Європейської Комісії, європейського парламенту, Міжнародної морської консультативної організації (ІМКО) та урядів демократичних держав світу щодо виключення Російської Федерації зі складу держав-членів міжнародних і європейських конвенцій, денонсації двосторонніх угод між урядами демократичних держав про визнання російських документів про освіту, здобуття наукових ступенів (реєстр № 7263 від 08.04.2022). URL: <https://itd.rada.gov.ua>.
- [16] Gryshova I., Tielkiniena T., Guliyeva A. Lobbying for Public Interests as a Democratic Social Leadership Factor for Reforming Legislation. *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics*. 2018 Prague Institute for Qualification Enhancement (PRIZK) International Conference "Entrepreneurial and Sustainable Academic Leadership" (ESAL2018). Springer Nature Switzerland AG. 2019. P. 481–491. (Scopus)
- [17] Буханевич О. М., Кузніченко С. О., Мерник А. М. Зарубіжний досвід конституційно-правового регулювання обмеження прав людини в умовах надзвичайного та воєнного станів. *Вісник НаПрН України*. 2021. № 2. С. 55–65. DOI: 10.37635/jnalsu.28(2).2021.55-65. (Scopus).
- [18] Shaptala N., Kaminska N., Kalynovskyi B., Ivanochko I., Kulyk T. Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 2. Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>. (Scopus).

- [19] Zarosylo V., Zarosylo V., Korostashivets J., Bortnyk N., Parpan U. The Philosophy of Legal Education in Contemporary Ukraine: Worldview Basic. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. IX. Issue 8 (38). DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8\(38\).41](https://doi.org/10.14505/jarle.v9.8(38).41). (Web of Science).

Стаття надійшла до редколегії 20.04.2022

Orzhakhovska A. – Ph.D in Law, Deputy head of the Department of Theories and Practice of Legislative Action of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2490-5889>

Actual Problems of Legislative Support of the Educational Process in the Conditions of the Legal Regime of Martial Law

Topicality. Due to the imposition of martial law in Ukraine, some constitutional rights and freedoms of man and citizen may be temporarily restricted. In these conditions and in order to ensure the effective operation of military-civil administrations formed on the territory of Ukraine, it is possible to temporarily restrict the right to education, which is one of the fundamental human and civil rights protected and guaranteed by the state. **The purpose of the article** is to study the state of regulatory and legal support of the constitutional right of citizens to education and the organization of the educational process under the legal regime of martial law. This goal necessitated the implementation of a number of research tasks, including, in particular, the analysis of regulatory and legal regulation of the educational process in martial law; development of a number of legislative proposals to ensure access to educational services for students in modern conditions. **The methodological basis of the article** is a holistic and coherent system of methods, which allowed to properly analyze the subject of research. These are, in particular, dialectical, systemic, structural-functional, formal-legal, prognostic and other methods. The theoretical basis of the proposed publication were the works of domestic scholars on ensuring the right to education and access to education, current regulations governing the provision of the educational process under the legal regime of martial law. **The scientific novelty of the publication** is that on the basis of the analysis a number of areas of regulatory and legal regulation and organization of the educational process under martial law, ways to solve existing problems in this area. It is emphasized that ensuring the constitutional right to education, even in the conditions of its lawful restriction, is a priority of a democratic and social state. **Conclusions.** In order to regulate the most acute problems in the field of education during the full-scale war waged by Russia against Ukraine, as well as to ensure the educational process during the martial law regime, a number of legislative initiatives need to be adopted at the Ukrainian parliament. access to education by students who are temporarily displaced. **Practical significance.** Along with urgent legislative initiatives, the consideration and adoption of which is the responsibility of the parliament, there is also an objective need to create an official information portal for pedagogical and scientific-pedagogical workers - internally displaced persons with information about available vacancies in educational institutions, etc.

Keywords: right to education; provision of educational process; access to education; martial law; student; aggression.

Горбач-Кудря І. А. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-2486>

Особливості протидії домашньому насильству в Україні: філософсько-методологічний аспект

Актуальність статті зумовлена потребою забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства в Україні та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, шляхом запобігання насильству, ефективного реагування на факти насильства, надання допомоги й захисту постраждалим особам, забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, належного розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності. З огляду на актуальність обраної теми, **метою** пропонованої роботи є дослідження особливостей реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству уповноваженими суб'єктами, у межах компетенції яких передбачено застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. **Методологія** забезпечена традиційними концептуальними підходами із застосуванням діалектико-матеріалістичного методу, методів аналізу, синтезу, дедукції, індукції, функціонального, системно-структурного, історико-правового, порівняльно-правового, герменевтичного, формально-догматичного методів, методів соціологічного дослідження й статистики. **Наукова новизна.** Подано характеристику системи суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, визначено роль і місце в ній органів, що уповноважені застосовувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству. Представлено механізм взаємодії уповноважених суб'єктів у застосуванні спеціальних заходів з протидії домашньому насильству. **Результати дослідження.** Реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству здійснюють через діяльність уповноважених суб'єктів, що виконують завдання з протидії домашньому насильству, забезпечують організацію застосування спеціальних заходів відповідно до своєї компетенції. У взаємодії органів Національної поліції України та суду першочергове значення мають підрозділи превентивної діяльності, які реалізують системне функціонування профілактичного обліку кривдників, забезпечують підготовку та направлення матеріалів для судового розгляду у справах про адміністративне правопорушення, беруть участь у формуванні доказової бази для цивільного провадження щодо видачі обмежувального припису стосовно кривдника. **Практична значущість.** У дослідженні схарактеризовано систему уповноважених суб'єктів, які реалізують державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Визначено роль і місце органів, що здійснюють заходи з протидії домашньому насильству й уповноважені застосовувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, у загальній системі запобігання та протидії домашньому насильству. Представлено механізм взаємодії уповноважених суб'єктів у застосуванні спеціальних заходів з протидії домашньому насильству.

Ключові слова: уповноважені суб'єкти; спеціальні заходи; державна політика; запобігання; припис.

Вступ

Важливим у теорії та практиці запобігання і протидії правопорушенням є чітке визначення кола суб'єктів, до повноважень яких належить здійснення зазначеної діяльності, а також функції, яка за ними закріплена чинним законодавством. Попри те, що в Україні введено правовий режим воєнного стану, реалізацію уповноваженими суб'єктами державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі забезпечують на належному рівні [1]. У дописі від 8 травня 2022 року на офіційній сторінці в Instagram Перша леді України Олена Зеленська зазначила про започаткування в нашій державі нового проєкту – національної програми психологічної допомоги – для осіб, які зазнали психологічної травми в окупації, вимушеній еміграції, під обстрілами, втрачаючи близьких [2]. Так чи інакше на часі актуальними залишаються питання нормативно-правового регулювання сфери запобігання та протидії домашньому

насильству, насильству за ознакою статі, а також повноважень і взаємодії суб'єктів, що реалізують державну політику за цим напрямом.

Матеріали та методи

Матеріали статті ґрунтуються на власних напрацюваннях авторки, пов'язані з предметом дисертаційного дослідження [3], які раніше не було ще опубліковано. Для проведення наукового пошуку застосовано *діалектико-матеріалістичний метод*. *Методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції* використано для всебічного вивчення науково-теоретичних і практичних засад протидії домашньому насильству в Україні. *Функціональний та системно-структурний методи* надали можливість схарактеризувати систему суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству, дослідити взаємодію уповноважених суб'єктів у застосуванні спеціальних заходів з протидії домашньому насильству. *Порівняльно-правовий метод* забезпечив аналіз поглядів науковців на

предмет й об'єкт дослідження. *Герменевтичний і формально-догматичний методи* використано для тлумачення юридичних категорій, поглиблення та уточнення понятійного апарату. Методи соціологічного дослідження та статистичний метод забезпечили емпіричне підґрунтя формування наукових положень про особливості протидії домашньому насильству в Україні.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані й узагальнення, отримані за 85 запитами до Національної поліції України, Міністерства соціальної політики України, Державної служби статистики України за 2015–2020 роки; з 1754 постанов у справах про адміністративні правопорушення, винесених судами України за ст. 173² КУпАП, і рішень, винесених судами в цивільних справах про видачу обмежувального припису стосовно кривдника в період з 2018-го до 2020 року.

Результати й обговорення

У ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон) («Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству») виокремлено чотири групи суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а саме: суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; інші органи й установи, на які покладено функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, і загальні служби підтримки постраждалих осіб [4].

До групи суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: 1) спеціально уповноважені органи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) інші органи й установи, на які покладено функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) загальні та спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб; 4) громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах. Спеціально уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству є: 1) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 2) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, зокрема їх структурні

підрозділи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству; 4) сільські, селищні, міські, районні у містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. До інших органів й установ, на які покладено функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, належать: 1) служби у справах дітей; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; 3) органи управління освітою, навчальні заклади, установи й організації системи освіти; 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; 5) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) суди; 7) прокуратура; 8) уповноважені органи з питань пробації. До загальних служб підтримки постраждалих осіб віднесено заклади, які, зокрема, надають допомогу постраждалим особам, а саме: 1) центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; 2) притулки для дітей; 3) центри соціально-психологічної реабілітації дітей; 4) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); 5) центри соціально-психологічної допомоги; 6) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); 7) інші заклади, установи й організації, які надають соціальні послуги постраждалим особам. До спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб належать притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, колцентр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі й насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади й установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі [4].

Частина 5 ст. 6 Закону («Суб'єкти що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству») регламентує, що в здійсненні заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, зокрема виявленні фактів домашнього насильства, наданні допомоги та захисту постраждалим особам, можуть брати участь підприємства, установи й організації незалежно від форми власності, громадські об'єднання та іноземні неурядові організації, фізичні особи – підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги, серед яких послуги патронату над дітьми [4].

Отже, суб'єкти, що уповноважені застосувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, зокрема виносити терміновий заборонний та обмежувальний приписи стосовно кривдника, брати його на профілактичний облік і проводити профілактичну роботу, направляти кривдника на проходження програми для кривдників, в аспекті чинного законодавства не є основними суб'єктами протидії домашньому насильству. Уповноважені підрозділи поліції, суди законодавець визначає як суб'єкти, на які покладено функції запобігання та протидії домашньому насильству. Основним важелем у протидії домашньому насильству, що стосується застосування спеціальних заходів, є сільські, селищні, міські, районні в містах (у разі їх створення) ради, їх виконавчі органи, до повноважень яких належить здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

На думку К. А. Гурковської, чинне законодавство, попри те, що закріплює перелік суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, не містить термінологічного визначення цього поняття [5]. У власних гносеологічних позиціях дослідниця керується традиційним підходом, поширеним у юридичній науці адміністративного права та пов'язаний з диференціюванням термінологічних одиниць «суб'єкт адміністративного права» і «суб'єкт адміністративних правових відносин», віднесенням до суб'єктів адміністративного права юридичних та фізичних осіб, наділених державою правами й обов'язками у сфері публічного адміністрування та місцевого самоврядування. Авторка вважає, що суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є наділені передбаченими законодавством повноваженнями органи публічної адміністрації та місцевого самоврядування, їх структурні підрозділи, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, а також фізичні особи – громадяни України й особи без громадянства, які наділені відповідною правосуб'єктністю та вступають в адміністративно-правові відносини у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на його запобігання, припинення та притягнення кривдника до юридичної відповідальності [5].

У ст. 5 проекту Закону «Про профілактику злочинності», підготовленому групою депутатів Верховної Ради України («Органи та організації, що здійснюють профілактику злочинності»), зазначено, що з огляду на причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, і специфіку заходів з профілактики, у профілактичній діяльності беруть участь Кабінет Міністрів

України, Уряд Автономної Республіки Крим, міністерства та відомства, їх органи на місцях, місцеві органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності. Діяльність, спрямовану на виявлення та усунення причин й умов, що сприяють вчиненню протиправної поведінки, проводять також органи громадської самодіяльності, інші об'єднання громадян та окремі громадяни відповідно до законодавства та статутів (положень) [6]. Таке тлумачення є прийнятнішим у розумінні суб'єктів протидії правопорушенням, тому що виводить із сфери протидії протиправній поведінці фізичних осіб, хоча водночас і не обмежує їх участь у складі громадських формувань та об'єднань. Громадянина України як фізичну особу не можна розглядати як суб'єкта, що здійснює заходи у сфері протидії правопорушенням, тому що ніхто на нього цю функцію не покладав. Водночас у реалізації такої соціальної функції він може постійно або тимчасово брати участь у будь-якій громадській організації, статут якої закріплює діяльність щодо запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі.

Отже, іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, можуть бути лише суб'єктами запобігання домашньому насильству. Закон не передбачає покладання на них функцій протидії. Як суб'єкти протидії домашньому насильству, згідно із Законом, функціонують органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації [4].

Основними ознаками суб'єкта протидії правопорушенням є правовий обов'язок виконувати певні функції в реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [7]. Тобто дієвість таких суб'єктів визначена їх реальною можливістю виконувати відповідний правовий обов'язок і компетентністю. Нам імпонує такий підхід, тому до суб'єктів, уповноважених застосовувати спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, належать підрозділи Національної поліції України, до повноважень яких віднесено взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, винесення термінового заборонного припису; районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді), у межах компетенції яких є винесення обмежувального припису стосовно кривдника та направлення кривдника на проходження програми для кривдників [7].

Місцевим державним адміністраціям й органам місцевого самоврядування як суб'єктам протидії домашньому насильству у цьому контексті належить особливе місце. Вони не є

суб'єктами, у межах повноважень яких знаходиться застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, проте їх значення в забезпеченні виконання програм для кривдників є незаперечним. У листі Одеського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді від 5 жовтня 2020 року № 05/01-1938 зазначено: «Відповідно до Типового положення про республіканський Автономної Республіки Крим, обласний, Київський та Севастопольський міський центр соціальних служб, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 479, метою діяльності регіонального центру є методичне забезпечення проведення в територіальних громадах соціальної роботи, надання соціальних послуг, соціальної допомоги, соціальної підтримки особам/ сім'ям, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, організація навчальних заходів з питань соціальної роботи, надання соціальних послуг. Згідно з п. 6 Типової програми для кривдників, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України від 01.10.2018 №1434, фахівцями, що реалізують цю Типову програму, можуть бути практичний психолог, психіатр, які пройшли курси підвищення кваліфікації та представляють суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Відповідно до вимог законодавства, Одеським обласним центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні 7–9 жовтня 2019 року у м. Одесі було організовано регіональний тренінг для спеціалістів з впровадження програми для кривдників, які вчиняють домашнє насильство. Кандидатури на тренінг були відібрані та направлені за рішенням відповідних голів районних державних адміністрацій, міських голів міст обласного значення та голів об'єднаних територіальних громад. У тренінгу взяли участь 27 представників суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, із м. Одеси та Одеської області. Серед направлених головами районних державних адміністрацій, міськими головами міст обласного значення та головами об'єднаних територіальних громад кандидатур були залучені представники суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству: органи управління освітою, навчальні заклади, установи та організації системи освіти; органи охорони здоров'я; уповноважені органи з питань пробації, а саме психологи, психотерапевти, психіатри».

У листі Закарпатського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді від 1 жовтня 2020 року № 02-02/02 зазначено, що департамент соціального захисту населення Закарпатської облдержадміністрації з метою підготовки «осіб, які можуть проводити програми для кривдників» протягом 2016–2019 років організував «навчання 25 практичних психологів системи освіти, а також 25 відповідальних працівників органів соціального захисту населення районів та міст області». Про організаційно-навчальні та контрольні-виконавські функції Дніпропетровського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в забезпеченні виконання програми кривдника йдеться в листі від 5 жовтня 2020 року № 657: «Обласним центром на постійній основі проводяться навчання для працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та об'єднаних територіальних громад області, які надають соціальні послуги з різних напрямів соціальної роботи, проводять соціальну роботу з вразливими категоріями населення. На зазначених навчаннях розкриваються також питання запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі. З 30 вересня до 2 жовтня 2020 року 12 працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді області (психологів, фахівців із соціальної роботи) взяли участь у навчальному тренінгу “Впровадження програми для кривдників, які вчиняють домашнє насильство”, організоване Міністерством соціальної політики України спільно з координатором проектів ОБСЄ в Україні. Вказані працівники в подальшому будуть проводити роботу з домашніми кривдниками».

Схожу інформацію маємо за результатами поштового опитування (усі деталі містяться за QR кодом) суб'єктів, відповідальних за виконання програми для кривдників з інших областей України. Статистичну інформацію розпорядники повідомляють за результатами роботи фахівців, які пройшли відповідне навчання.

Отже, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, виконуючи функції спеціальних органів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, забезпечують реалізацію вимог ч. 1 та ч. 2 ст. 28 Закону («Виконання програм для кривдників»), водночас виконання програм для кривдників забезпечують працівники загальних служб підтримки постраждалих осіб, так само як і програму для постраждалої особи, передбачену

ст. 23 Закону («Виконання програм для постраждалих осіб»).

Ст. 10 Закону («Повноваження уповноважених підрозділів органів Національної поліції України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству») закріплено, що компетенція уповноважених підрозділів поліції передбачає:

1) виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них;

2) прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства, зокрема розгляд повідомлень, що надійшли до колцентру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі й насильству стосовно дітей, ужиття заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам з огляду на результати оцінювання ризиків у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спільно з Національною поліцією України;

3) інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи й соціальні послуги, якими вони можуть скористатися;

4) винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників;

5) взяття на профілактичний облік кривдників і проведення з ними профілактичної роботи в порядку, визначеному законодавством;

6) здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії;

7) анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боеприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боеприпасів у порядку, визначеному законодавством;

8) взаємодія з іншими суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відповідно до ст. 15 Закону;

9) звітування центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, про результати здійснення повноважень у цій сфері в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [4].

Водночас у нормативно-правовій базі, а саме: Законі України «Про Національну поліцію» [8], Законі [4], постанові Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2019 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що

здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [9], наказі Міністерства внутрішніх справ України від 1 серпня 2018 року № 654 «Про затвердження Порядку внесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника» [10], наказі Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13 березня 2019 року № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» [11], – немає конкретизації цих підрозділів [12].

Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 лютого 2019 року № 124 «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» передбачає, що взяття на профілактичний облік дитини-кривдника та проведення з нею профілактичної роботи в органах Національної поліції України здійснюють працівники підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України (п. 5 розділу I «Загальні положення») [10].

Аналізуючи адміністративно-правовий статус підрозділів Національної поліції України, П. С. Біленко вважає, що до таких підрозділів, які здійснюють запобігання та протидію домашньому насильству, належать Департамент превентивної діяльності Національної поліції України, Департамент патрульної поліції з його територіальними (відокремленими) підрозділами, підрозділи ювенальної превенції та служба дільничних офіцерів поліції [13].

У листі Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України від 22 жовтня 2020 року № 20/5/02-167 зазначено, що Департамент лише узагальнює інформацію про кількість осіб, які перебувають на профілактичному обліку уповноважених підрозділів.

На думку О. В. Ковальової, питання щодо переліку підрозділів поліції, уповноважених застосовувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, потребують додаткового опрацювання. Якщо взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи передбачено завданнями підрозділів дільничних офіцерів поліції та ювенальної превенції, то питання винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника залишається актуальним, передусім щодо підрозділів патрульної поліції, які переважно не мають спеціальних бланків, однак здійснюють реагування на випадки домашнього насильства й мають здійснювати оцінку ризиків,

приймати за її результатами відповідні рішення [14].

Управління патрульної поліції у Львівській області Департаменту патрульної поліції листом від 2 жовтня 2020 року № 224зі/41/12/01-2020 інформує: «відповідно до наказу Національної поліції від 30.08.2019 № 871 «Про організацію своєчасного реагування на факти домашнього насильства», Положення про Департамент патрульної поліції, певні працівники патрульної поліції відрядженні в оперативне підпорядкування головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві до складів мобільних груп з реагування на факти вчинення домашнього насильства». Про виконання завдань із протидії та запобігання поліцейськими в складі мобільних груп ГУНП ідеться в листі від 2 жовтня 2020 року № 134зі/41/13/04/03-20 управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції в Одеській області з посиланням на наказ Департаменту патрульної поліції від 11 вересня 2019 року № 1664 «Про оперативне підпорядкування працівників Департаменту патрульної поліції до складу мобільних груп реагування на факти вчинення домашнього насильства».

У листі управління патрульної поліції Департаменту патрульної поліції в Житомирській області від 2 жовтня 2020 року № 71зі/41/28/03-2020 зазначено, що працівники управління «з 17.09.2019 несуть службу у складі мобільних груп з реагування на факти вчинення домашнього насильства у м. Житомир, а тому відряджені в оперативне підпорядкування Головного управління Національної поліції у Житомирській області та про виконану роботу Управлінню не доповідають».

Отже, у конкретизації переліку уповноважених підрозділів поліції як суб'єктів, що застосовують спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, необхідно враховувати адміністративно-правовий статус підрозділів Національної поліції України та коло повноважень, що належать до їх компетенції. Оскільки уповноважені підрозділи поліції не є єдиними суб'єктами, до повноважень яких належить застосування спеціальних заходів з протидії домашньому насильству і компетенція яких не є вичерпною для реалізації останніх, вони взаємодіють з іншими суб'єктами, до компетенції яких також належить винесення спеціальних заходів з протидії домашньому насильству, зокрема судами.

Завданнями взаємодії уповноважених суб'єктів у сфері протидії домашньому насильству, згідно з ч. 30 постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та

протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», є такі:

– ефективне виявлення та узгоджене реагування на факти вчинення насильства, з огляду на результати оцінювання ризиків, що загрожують постраждалій особі, своєчасне взаємне інформування суб'єктів і направлення постраждалої особи до служб підтримки постраждалих осіб;

– взаємне інформування про факти насильства у випадках, передбачених законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4], «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [15], проводять не пізніше ніж за добу за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти з подальшим письмовим підтвердженням, а після запровадження Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства й насильства за ознакою статі – шляхом внесення інформації до нього;

– дієва допомога та захист постраждалих осіб, забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної насильством, з огляду на вік, стану здоров'я, стать, релігійні переконання, етнічне походження, спеціальні потреби таких осіб. Допомогу постраждалим особам надають за місцем звернення, вона не повинна залежати від факту звернення таких осіб до правоохоронних органів чи суду, їх участі в кримінальному, адміністративному або цивільному провадженні;

– належне розслідування фактів насильства, своєчасне та ефективне вжиття щодо кривдника спеціальних заходів у сфері протидії насильству та контроль за їх виконанням, притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності та зміна їх поведінки [9].

Отже, механізм взаємодії уповноважених суб'єктів у сфері протидії домашньому насильству спрямований на забезпечення комплексного інтегрованого підходу до подолання насильства та сприяння реалізації прав осіб, постраждалих від домашнього насильства, насильству за ознакою статі шляхом запобігання насильству, ефективне реагування на факти насильства, надання допомоги та захисту постраждалим особам, забезпечення розслідування фактів насильства та притягнення кривдників до передбаченої законом відповідальності [9].

Функції уповноваженого підрозділу поліції в такій діяльності передбачені ч. 37 постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» і

полягають у тому, що в разі звернення особи, яка заявляє про факт домашнього насильства стосовно іншої особи, або надходження інформації від інших суб'єктів щодо отримання заяви чи повідомлення про вчинення насильства посадова особа цього органу приймає письмове повідомлення, уживає заходів для належного реагування уповноваженого підрозділу органу Національної поліції на факт домашнього насильства та його припинення. У разі наявності обґрунтованої підозри у вчиненні домашнього насильства після підтвердження такого факту шляхом проведення перевірки відповідної інформації та оцінки ризиків не пізніше ніж за добу інформацію надають уповноваженій особі за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти. У разі підтвердження факту домашнього насильства вживають інших законодавчо передбачених заходів стосовно постраждалої особи та кривдника [9].

Взаємодія уповноважених підрозділів поліції з іншими суб'єктами, уповноваженими застосовувати заходи з протидії домашньому насильству, зумовлена сферою превентивної діяльності й полягає в збиранні та підготовці матеріалів для розгляду в судовому засіданні. Протокол про адміністративне правопорушення, складений за фактом вчинення домашнього насильства, відповідальність за яке передбачене ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), разом з формою оцінки ризиків та іншими матеріалами справи надсилають (ст. 257 КУпАП «Надіслання протоколу») до районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів (суддям) (ст. 221 КУпАП («Районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді)»)) [16]. Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справу про адміністративне правопорушення протягом доби (ст. 277 КУпАП «Строки розгляду справ про адміністративні правопорушення»). Працівник уповноваженого підрозділу поліції, який здійснює нагляд за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, передбаченого ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), у випадку прийняття судом рішення визнати особу винуватою протягом одного дня з моменту отримання інформації з Єдиного державного реєстру судових рішень або отримання копії судового рішення у справі перевіряє наявність відомостей про кривдника в інформаційно-телекомунікаційній системі «Інфор-

маційний портал Національної поліції України». У разі відсутності такої інформації інформує керівника територіального (відокрем-леного) уповноваженого підрозділу поліції та готує матеріали, які є підставою для поставлення кривдника на профілактичний облік [10].

У цивільному провадженні суд повідомляє уповноважені підрозділи поліції про застосування спеціальних заходів з протидії домашньому насильству письмово відповідним рішенням, зафіксованим у резолютивній частині: *«Керуючись ст. 2, 81, 258, 259, 263-265, 268 ЦПК України, суд вирішив: заяву ОСОБА_3, заінтересована особа: ОСОБА_4 про видачу обмежувального припису задовольнити частково. Видати обмежувальний припис, яким заборонити ОСОБА_4 протягом шести місяців контактувати та вести телефонні переговори з постраждалою особою. Допустити рішення суду до негайного виконання. Рішення суду про видачу обмежувального припису підлягає негайному виконанню, а його оскарження не зупиняє його виконання. Повідомити про прийняте рішення Галицький відділ Головного управління Національної поліції у Львівській області та Галицьку районну адміністрацію Львівської міської ради для взяття особи, стосовно якої видано обмежувальний припис, на профілактичний облік»* [17]. Отримання уповноваженим підрозділом поліції в установленому законом порядку інформації про видачу судом обмежувального припису кривднику є підставою для застосування іншого спеціального заходу з протидії домашньому насильству – взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи [10].

Отже, взаємодія суб'єктів, що уповноважені застосовувати спеціальні заходи з протидії домашньому насильству, забезпечує дієвість взяття кривдника на профілактичний облік і проведення з ним профілактичної роботи.

Абзац третій ч. 37 постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» передбачає, що до відвідування місця події можуть залучати представників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги постраждалим особам, фахівців із соціальної роботи [9]. Якщо поліцейський уповноваженого підрозділу поліції вважає, що постраждала особа потребує медичної, соціальної, психологічної, правової або іншої допомоги, він інформує у встановленому законодавством порядку про це відповідний

уповноважений орган (установу) у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [11].

Про результати здійснення повноважень у сфері запобігання та протидії домашньому насильству уповноважені підрозділи поліції щокварталу звітують Міністерству соціальної політики України у визначеному ним порядку через Міністерство внутрішніх справ України [9].

Направлення кривдника на проходження програми для кривдників за справою у цивільному провадженні здійснюють з огляду на бажання та можливості особи, щодо якої порушено застосування спеціального заходу з протидії домашньому насильству, за справою про адміністративне правопорушення питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство, вирішують одночасно з накладанням стягнення, відповідно до ст. 39¹ КУпАП («Направлення на проходження програми для особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі») [16]. Для прикладу наведемо фрагмент рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська (головуючий суддя Спая В. В., секретар судового засідання Перетятко А. В.) від 31 травня 2019 року за справою № 199/4304/19 у провадженні № 2-о/199/145/19: «Оцінюючи за поданою заявою ризик продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, а також смерті постраждалої особи, суд погоджується із доводами заявника щодо того, що дієвим, ефективним і невідкладним захистом її прав та прав дитини є захист у той спосіб, що наведений нею у поданій до суду заяві. З огляду на надані до заяви докази, органи поліції – Амур-Нижньодніпровське відділення поліції Дніпровського відділу поліції, обізнані про ситуацію в сім'ї ОСОБА_1, зокрема про вчинення насильства в сім'ї саме за повідомленням самої постраждалої особи, втім відповідні заходи не вжиті: заявник не отримала допомоги та продовжує зазнавати насилля. Щодо висновків від 16.05.2019, то суд критично ставиться до останніх, оскільки заходи, передбачені ст. 24 та ст. 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», про які висловлювалося у відповідних заявах, фактично не були вжиті; крім того, надання таких висновків законом не передбачено. Отже, зобов'язання вживати належних заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї не було виконано належним чином. Невжиття заходів у ситуації, яка негативно впливала на заявника та на добробут дитини, є ненаданням допомоги заявнику з боку органу поліції всупереч позитивним зобов'язанням держави відповідно

до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо забезпечення поважного ставлення до приватного та сімейного життя. Відповідно до ч. 1–8 ст. 28 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», суб'єктами, відповідальними за виконання програм для кривдників, є місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування. Суб'єкт, відповідальний за виконання програм для кривдників, організовує та забезпечує проходження кривдниками таких програм. Виконання програм для кривдників забезпечують фахівці, які пройшли відповідне навчання. Кривдника може бути направлено судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі. У разі неявки кривдника для проходження програми для кривдників або ухилення від проходження програми без поважних причин суб'єкти, відповідальні за виконання програм для кривдників, надають протягом трьох робочих днів письмове повідомлення про це уповноваженому підрозділу органів Національної поліції України для вжиття заходів» [18]. Розглянемо також фрагмент постанови Вільнянського районного суду Запорізької області (суддя Мануйлова Н. Ю.) від 8 травня 2020 року за справою № 314/1151/20 у провадженні № 3/314/488/2020: «Відповідно до протоколу про адміністративне правопорушення серії АПР18 № 621898 від 09.02.2020, ОСОБА_1 09.02.2020 о 16 годині 50 хвилин за місцем свого проживання, а саме: АДРЕСА_1, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, влаштував сварку по відношенню до своєї матері ОСОБА_2, ображав її нецензурною лайкою, погрожував фізичною розправою, чим вчинив насильство в сім'ї психологічного характеру. Потерпіла ОСОБА_2 у судовому засіданні підтвердила обставини, викладені в протоколі, однак просить суд закрити провадження у справі. Разом з тим потерпіла зазначила, що конфліктні ситуації з сином трапляються систематично, коли останній перебуває у стані алкогольного сп'яніння. У судовому засіданні ОСОБА_1 підтримав думку матері. Так, факт вчинення ОСОБА_1 адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173² КУпАП, підтверджений дослідженими судом доказами, а саме: протоколом про адміністративне правопорушення серії АПР18 № 621898 від 09.02.2020; рапортом чергового поліцейського від 09.02.2020; протоколом прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення та іншу

подію від 09.02.2020; письмовими поясненнями ОСОБА_3 від 09.02.2020; письмовими поясненнями ОСОБА_1. Суд, вивчивши матеріали справи, оцінивши докази, які долучені до протоколів, встановив, що діями ОСОБА_1 вчинено адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1ст. 173² КУпАП. З урахуванням досліджених доказів, суд приходиться до висновку, що ОСОБА_1 винуватий у скоєному правопорушенні. Відповідно до ст. 23 КУпАП метою адміністративного стягнення є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також запобігання вчиненню нових правопорушень. Відповідно до ст. 33 КУпАП, при накладенні адміністративного стягнення суд враховує характер вчиненого правопорушення, особу порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність. ОСОБА_1 тимчасово не працює, обставини, що пом'якшують відповідальність, судом не встановлені, обставини, що обтяжують відповідальність, судом не встановлені. У разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі Закон № 2229-VIII) чи Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (стаття 39¹ КУпАП). [...] Ураховуючи встановлені обставини, суд дійшов висновку про необхідність направлення ОСОБА_1 до органу місцевого самоврядування на проходження програми для кривдників, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» строком на 3 місяці» [19].

Отже, винесення термінового заборонного припису, обмежувального припису та направлення кривдника на проходження програми для

кривдників передбачає оцінку результатів дій кривдника, які засвідчують імовірність настання летальних наслідків у разі вчинення домашнього насильства [11]. У разі порушення кримінального провадження у зв'язку із вчиненням домашнього насильства перелік заходів щодо тимчасового обмеження прав або покладення обов'язків на особу, яку підозрюють, обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, або визнано винною у його вчиненні, а також порядок застосування таких заходів визначені КК і КПК України [4].

Висновки

Реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству охоплює нормативно-правове законодавство, яке врегульовує відповідну діяльність за напрямом, і суб'єктів, на яких покладено функції протидії домашньому насильству та в межах компетенції яких визначено застосування таких заходів загалом і спеціальних заходів з протидії домашньому насильству зокрема. Уповноважені суб'єкти, що виконують завдання з протидії домашньому насильству, забезпечують організацію застосування спеціальних заходів відповідно до своєї компетенції.

У взаємодії уповноважених підрозділів Національної поліції України та суду першочергове значення мають підрозділи превентивної діяльності, які реалізують системне функціонування профілактичного обліку кривдників, забезпечують підготовку й направлення матеріалів для судового розгляду у справах про адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачена в ст. 173² КУпАП («Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), беруть участь у формуванні доказової бази для цивільного провадження щодо видачі обмежувального припису стосовно кривдника.

REFERENCES

- [1] Jacquin, Kr.M. (2019). Violence behavior. Encyclopædia Britannica: website. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/violence> (дата звернення 07.06.2019).
- [2] Zelenska, O. Retrieved from https://www.instagram.com/olenazelenska_official/.
- [3] Horbach-Kudria, I.A. (2021). Administratyvno-pravovi zasady zastosuvannia spetsialnykh zakhodiv shchodo protydii domashnomu nasylstvu [Administrative and legal bases for the application of special measures of countering domestic violence]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
- [4] Zakon Ukrainy "Pro zapobihgannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu" vid 7 hrud. 2017 r. No 2229-VIII [Law of Ukraine "On preventing and countering domestic violence" from December 7, 2017, No 2229-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
- [5] Hurkovska, K.A. (2020). Subiekty, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu v Ukraini [Entities implementing measures to prevent and countering domestic violence in Ukraine].

Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal, 3, 214-216. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/51 [in Ukrainian].

- [6] Proekt Zakon Ukrainy "Pro profilaktyku zlochynnosti" [A draft Law of Ukraine "About crime prevention"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190/94-%D0%BF%D0%B2#Text> [in Ukrainian].
- [7] Horbach-Kudria, I.A. (2016). The entities authorized to apply special measures to prevent domestic violence. *Derzhavne rehulivannia suspilnykh vidnosyn: rozvytok zakonodavstva ta problemy pravozastosuvannia, State regulation of social relations: development of legislation and problems of law enforcement: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference (July 8-9, 2016, Kyiv)*. (pp. 98-101). Kyiv: Tsentr pravovykh naukovykh doslidzhen [in Ukrainian].
- [8] Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy" vid 2 lyp. 2015 r. No 580-VIII [Law of Ukraine "About the National Police of Ukraine" from July 2, 2015, No 580-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
- [9] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii subiektiv, shcho zdiisniuiut zakhody u sferi zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu i nasyilstvu za oznakoiu staty" vid 2 serp. 2018 r. No 658 [A resolution "About the statement of the Order of interaction of the subjects which are carrying out actions in the field of prevention and counteraction to domestic violence and violence on the basis of sex" from August 2, 2018, No 658]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-n#Text> [in Ukrainian].
- [10] Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav "Pro zatverdzhennia Poriadku vziattia na profilaktychnyi oblik, provedennia profilaktychnoi roboty ta zniattia z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsionalnoi politsii Ukrainy" vid 25 liut. 2019 r. No 124 [Order of the Ministry of Internal Affairs "About the statement of the Procedure for taking on the preventive account, carrying out preventive work and removal from the preventive account of the offender by the authorized division of body of National police of Ukraine" from February 25, 2019, No 124]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text> [in Ukrainian].
- [11] Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy ta Ministerstva vnutrishnikh sprav "Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasyilstva" vid 25 liut. 2019 No 369/180 [Order of the Ministry for Social Policy and the Ministry of Internal Affairs "On approval of the Procedure for risk assessment of domestic violence" from February 25, 2019, No 369/180]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text> [in Ukrainian].
- [12] Husieva, K.A., & Horbach-Kudria, I.A. (2019) Osoblyvosti kvalifikatsii psykhologichnoho domashnoho nasyilstva u praktychnii diialnosti preventyvnykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Specific qualification of psychological domestic violence in the practice of the preventive units of the National Police of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of Kyiv University of Law*, 1, 233-236 [in Ukrainian].
- [13] Bilenko, P.S. (2019). Upovnovazheni orhany Natsionalnoi politsii Ukrainy yak subiekti zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstva [Authorized authorities of the National Police of Ukraine as subjects of prevention and counteraction to domestic violence]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo, Entrepreneurship, economy and law*, 10, 157-161 [in Ukrainian].
- [14] Kovalova, O.V. (2019). Osoblyvosti zastosuvannia politseiskymy spetsialnykh zakhodiv shchodo protydii domashnomu nasyilstvu [Features of the use of special measures by police to countering domestic violence]. *Novely zakonodavstva pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasyilstvu, Novelties of the legislation on prevention and countering to domestic violence: Proceedings of the International Conference*. (pp. 86-89). Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].
- [15] Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv" vid 8 veres. 2005 r. No 2866-IV [Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men" from September 8, 2005, No 2866-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> [in Ukrainian].
- [16] Zakon Ukrainy "Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia" vid 7 hrud. 1984 r. No 8073-X [Law of Ukraine "Code of Ukraine on Administrative Offenses" from December 7, 1984, No 8073-X]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
- [17] Postanova Halytskohgo raionnoho sudu mista Lvova za spravoiu vid 17 hrud. 2019 r. No 461/7962/19 [Resolution of the Halych District Court of Lviv from December 17, 2019, No 461/7962/19]. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99069560/> [in Ukrainian].
- [18] Rishennia Amur-Nyzhnodniprovskiy raionnyi sud mista Dnipropetrovska za spravoiu vid 31 trav. 2019 r. No 199/4304/19 [Decision of the Amur-Lower Dnieper District Court of Dnipropetrovsk from May 31, 2019, No 199/4304/19]. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/18952/3/dysertatsiya_Horbach-Kudrya_sayt.pdf [in Ukrainian].
- [19] Postanova Vilnianskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti za spravoiu vid 8 trav. 2020 r. No 314/1151/20 [Resolution of the Vilnia District Court of the Zaporizhia Region from May 8, 2020, No 314/1151/20]. Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/93816205/> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Jacquin Kr. Violence behavior. Encyclopædia Britannica: website. 2019. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/violence>.
- [2] Zelenska O. URL: https://www.instagram.com/olenazelenska_official/.
- [3] Горбач-Кудря І. А. Адміністративно-правові засади застосування спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 371 с.

- [4] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
- [5] Гурковська К. А. Суб'єкти, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 214–216. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/51.
- [6] Про профілактику злочинності : проект Закону України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190/94-%D0%BF%D0%B2#Text>.
- [7] Horbach-Kudria I. The entities authorized to apply special measures to prevent domestic violence. *Державне регулювання суспільних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8–9 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 98–101.
- [8] Про Національну поліцію України : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
- [9] Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 658. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-p#Text>.
- [10] Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25 лют. 2019 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>.
- [11] Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 13 берез. 2019 р. № 369/180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text>.
- [12] Гусева К. А., Горбач-Кудря І. А. Особливості кваліфікації психологічного домашнього насильства у практичній діяльності превентивних підрозділів Національної поліції України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 233–236.
- [13] Біленко П. С. Уповноважені органи Національної поліції України як суб'єкти запобігання та протидії домашньому насильству. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 157–161.
- [14] Ковальова О. В. Особливості застосування поліцейськими спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству. *Новели законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству* : матеріали Міжнар. круглого столу (Київ, 27 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 86–89.
- [15] Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
- [16] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- [17] Постанова Галицького районного суду м. Львова від 17.12.2019 за справою № 461/7962/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99069560/>.
- [18] Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 31.05.2019 за справою № 199/4304/19 у провадженні № 2-о/199/145/19. URL: http://elar.naiua.kiev.ua/bitstream/123456789/18952/3/dysertatsiya_Horbach-Kudrya_sayt.pdf.
- [19] Постанова Вільнянського районного суду Запорізької області від 08.05.2020 за справою № 314/1151/20 у провадженні № 3/314/488/2020. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/93816205/>.

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2022

Horbach-Kudria I. – Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8640-2486>

Peculiarities of Resistance to Domestic Violence in Ukraine: Philosophical and Methodological Aspect

Topicality of the article is dictated by the need to ensure a comprehensive integrated approach to overcoming violence in Ukraine and protecting the rights victims of domestic violence by preventing violence, effective response to violence, assistance and protection to victims, compensation for damages, proper investigation of violence and bringing perpetrators to justice. Given the relevance of the chosen topic, **the purpose** of this study is to identify the features of the implementation of state policy in the field of preventing and countering domestic violence by authorized entities, which are responsible for the application of special measures to countering domestic violence. **Methodology.** It is provided with traditional conceptual approaches using dialectical-materialist method, methods of analysis, synthesis, deduction, induction, functional, system-structural, historical-legal, comparative-legal, hermeneutic, formal-dogmatic methods, methods of sociological research and statistics. **The results obtained.** The system of subjects of prevention and countering to domestic violence is described, the role and place in it of the authorities authorized to apply special

measures on countering to domestic violence is defined. The mechanism of interaction of authorized subjects in the application of special measures to countering domestic violence is presented. **The results obtained.** The implementation of state policy in the field of preventing and countering domestic violence today is carried out through the activities of authorized entities that perform tasks to countering domestic violence, ensure the organization of special measures in accordance with their competence. In the interaction of the National Police of Ukraine and the court of paramount importance are the units of preventive activities that implement the systematic functioning of preventive accounting of offenders, provide preparation and submission of materials for trial in cases of administrative offenses, participate in forming evidence for civil proceedings. **Practical significance.** The study describes the system of authorized entities that implement state policy in the field of preventing and countering domestic violence. The role and place of bodies implementing measures of countering domestic violence and authorized to apply special measures of countering domestic violence in the general system of prevention and counteraction to domestic violence have been determined. The mechanism of interaction of authorized subjects in the application of special measures of countering domestic violence is presented.

Keywords: authorized subjects; special measures; state policy; prevention; order.

Прус І. М. – аспірант кафедри публічного та приватного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

Пандемія COVID-19 та домашнє і гендерно зумовлене насильство

Актуальність. Наукова стаття висвітлює стан і перспективи розв'язання проблем, пов'язаних із домашнім, гендерно зумовленим насильством під час пандемії COVID-19. Виокремлено здобутки, проблеми, а також напрями вдосконалення системи заходів, спрямованих на протидію зазначеним негативним явищам, з огляду на іноземний досвід. **Метою** статті є здійснення аналізу взаємовпливу та співвідношення пандемії COVID-19, домашнього й гендерно зумовленого насильства, порівняльно-правове дослідження окресленої проблематики та пошуку шляхів її розв'язання в країнах – членах ЄС, США, Китаю та в Україні. Одним з ключових завдань слід вважати підготовку відповідних пропозицій, спрямованих на ефективне попередження, розкриття фактів вчинення таких протиправних діянь і притягнення винних до відповідальності, а також попередження поширення таких негативних явищ у майбутньому. **Методологічний інструментарій дослідження** становить сукупність численних способів і прийомів, підходів, на підставі яких здійснено вивчення порушеної проблематики. Визначальним видається антропоцентристський підхід, поряд з діалектичним і аксіологічним, системним і діяльнісним, а також іншими. **Наукова новизна.** Загострення пандемії COVID-19 в Україні супроводжувалося хвилею безробіття та проблемами, спричиненими урядовими рішеннями: ненаданням належного психіатричного лікування, виїздом трудових мігрантів і значною кількістю дітей, які повертаються додому зі шкіл-інтернатів без належної соціальної адаптації. Слід зауважити про роль у цьому безпосередньо владних інституцій, які розташовані найближче до постраждалих осіб, зокрема, ідеться про органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, правозахисні й інші громадські організації, а також небайдужих сусідів чи пересічних мешканців. Видаються вкрай важливими інформаційні кампанії, спрямовані на поширення обізнаності про ці негативні соціальні явища, можливі їх наслідки й найперші кроки в тих випадках, коли особи стають жертвами домашнього й гендерно зумовленого насильства, зокрема під час пандемії COVID-19, збройних конфліктів тощо. **Результати дослідження.** Очевидним є вплив пандемії COVID-19 на активізацію домашнього, гендерно зумовленого насильства, що актуалізує багатоаспектне вивчення здобутків і недоліків на шляху подолання цих явищ, ефективності відповідних заходів з боку органів публічної влади, неурядових інституцій у відновленні порушених прав і свобод, повноцінної життєдіяльності тощо. Одним з першочергових завдань на шляху попередження та протидії зазначеним видам насильства видається підготовка й проведення систематичних інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності потенційних жертв, зокрема жінок і дітей, про домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, а також можливі заходи надання допомоги, скеред іншого – під час ізоляції. Органи державної влади й органи місцевого самоврядування в Україні мають докласти всіх необхідних зусиль для виявлення дітей і жінок, які зазнали насильства в умовах самоізоляції, системно здійснювати відповідний моніторинг і забезпечити організацію та функціонування мережі доступних закладів для надання підтримки, реабілітації жертв домашнього, гендерно зумовленого насильства. Це потребує збільшення фінансування з державного й місцевих бюджетів, матеріально-технічної бази та необхідного кадрового потенціалу. Важливою є організація соціального замовлення за допомогою фінансування недержавних інституцій та міжурядових організацій, міжнародних проєктів і програм, спрямованих на забезпечення надання якісних послуг жертвам домашнього, гендерно зумовленого насильства. Слід спрямувати увагу на впровадження ефективних попереджувальних заходів на випадок інших пандемій, спрямованих на мінімізацію їх наслідків як на локальному й національному, так і на міжнародному рівнях. Зрештою, в умовах українських реалій, а саме правового режиму воєнного стану, збройної агресії РФ численними є протиправні діяння, зокрема масові вбивства, зґвалтування, тортури тощо, а також гендерно зумовлене насильство щодо мирного цивільного населення, військовополонених. Тому постраждалі потребують належної уваги й підтримки як з боку держави, так і відповідних фахівців, а також найсуворішого покарання. **Практична значущість.** Положення дослідження та його висновки видаються корисними безпосередньо для владних інституцій, зокрема органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів, правозахисних та інших громадських організацій, а також жертв домашнього й гендерно зумовленого насильства під час пандемії COVID-19, збройних конфліктів тощо.

Ключові слова: гендерна рівність; пандемія COVID-19; домашнє насильство; гендерно зумовлене насильство; інформаційна кампанія; попередження.

Вступ

Під час пандемії коронавірусу 2019–2022 років чимало країн повідомили про зростання рівня насильства в сім'ї та партнерських

відносинах. Зокрема, Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш зауважив про «жахливий спалах глобального насильства» та закликав сім'ї «припинити вогонь» [1]. Своєю чергою

представники Європейського парламенту заявляли: «Ми не дозволимо європейським жінкам самотійно долати цю проблему». Міжнародні агенції закликали посилити підтримку жертв домашнього насильства під час пандемії.

Традиційно цей вид насильства вважають гендерним або гендерно зумовленим. За офіційними даними, його жертвами є переважно жінки, а від 15 % до 40 % жертв становлять чоловіки, люди літнього віку, діти й особи з інвалідністю. Пандемія, стрес, фінансова незахищеність і невпевненість призвели до посилення агресії, як це спостерігалось й раніше (у зв'язку зі світовою фінансовою кризою 2008–2009 років чи іншими природними й соціальними катастрофами). Домашнє насильство також частіше трапляється, коли сім'ї проводять більше часу разом, наприклад, під час різдвяних свят, оскільки частота й тяжкість насильства залежать від здатності злочинця контролювати жертву в повсякденному житті. Тому основний вплив пандемії пов'язаний з урядовими заходами, спрямованими на уповільнення поширення інфекцій, що відомі як блокування, обмеження доступу й пересування. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція А. Амін стосовно того, що «ізоляція є ідеальним середовищем для домашнього насильства» [2].

Матеріали та методи

Методологічний інструментарій дослідження обрано з огляду на поставлену мету, специфіку об'єкта та предмета дослідження. Це сукупність численних способів і прийомів, підходів, на підставі яких здійснено аналіз взаємовпливу й співвідношення пандемії COVID-19, домашнього й гендерно зумовленого насильства, порівняльно-правове дослідження зазначеної проблематики та пошук шляхів її розв'язання в країнах – членах ЄС, США, Китаї та Україні. Викладене становить мету цієї статті. Одним з ключових завдань слід вважати підготовку відповідних пропозицій, спрямованих на ефективне попередження, розкриття фактів вчинення таких протиправних діянь і притягнення винних до відповідальності, а також попередження поширення таких негативних явищ у майбутньому.

З огляду на це, визначальним видається *антропоцентристський підхід*, поряд з *діалектичним й аксіологічним, системним і діяльнісним*, а також іншими. Для досягнення мети й завдань дослідження використано *системно-структурний*, щоб належно визначити сутність досліджуваних категорій і явищ, насамперед домашнього й гендерно зумовленого насильства, комплексно вивчити нормативно-правову основу та правозастосовну практику. *Порівняльно-*

правовий, або компаративістський, метод використано для зіставлення актів національного законодавства з міжнародно-правовими актами та законодавством деяких іноземних країн з питань протидії домашньому й гендерно зумовленому насильству, зокрема в умовах пандемії COVID-19. Завдяки *логіко-юридичному (догматичному) та прогностичному методам* вдалося висвітлити відповідний понятійний апарат, сформулювати конкретні пропозиції з удосконалення системи попередження та протидії цим видам насильства, проведення систематичних інформаційних кампаній, спрямованих на поширення обізнаності потенційних жертв, зокрема жінок і дітей, про домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, а також можливу допомогу з боку органів державної влади й органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а також стосовно внесення відповідних змін і доповнень до законодавчих актів.

Зазначені методи використано на всіх етапах дослідження, зокрема: визначення наукової проблеми, постановка мети й завдань дослідження; деталізація ситуації, пов'язаної зі спалахом COVID-19 та пандемією, її впливом на збільшення кількості випадків насильства в сім'ї, роль безпосередньо владних інституцій, які розташовані найближче до постраждалих осіб, правоохоронних органів, правозахисних й інших громадських організацій, аналіз заходів протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству як негативним соціальним явищам тощо.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові здобутки таких учених як О. Балинська, Н. Болотіна, В. Власов, В. Зьолка, Н. Камінська, С. Кругова, К. Левченко, О. Лоцихін, Т. Марценюк, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Поєдинок, Н. Романова, І. Словська, Т. Фулей, О. Ярошенко та ін. Проблематика рівності прав чоловіків і жінок у сучасному суспільстві – відчутна соціальна проблема. Сьогодні вона стала предметом наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном у сфері як конституційного права (М. Баймуратов, Л. Завадська, Б. Кофман, Л. Чубар та ін.) так і в галузях історії (В. Кравець та ін.), педагогіки (Н. Кутова, П. МакЛарен, О. Плахотнік та ін.), культурології (І. Іванова, О. Цокур та ін.), психології (Т. Говорун, О. Кікінеджи та ін.), економіки (Є. Базуєва, Є. Мезенцева та ін.). За їх участю протягом останніх років активно розгортається дискусія щодо питання рівності жінок і чоловіків, забезпечення гендерної рівності, відповідних правотворчих і правозастосовних ініціатив.

Емпірична база дослідження охоплює аналітичні й статистичні матеріали Національної поліції України та інших правоохоронних органів, Міністерства соціальної політики України,

Уповноваженого з прав дитини, соціальних служб, Фонду ООН з народонаселення, міжнародних неурядових організацій, зокрема, «Ла Страда–Україна», Міжнародного центру розвитку та лідерства, фундації Lumos в Україні та ін.

Результати й обговорення

Насильство щодо жінок щороку стає дедалі поширенішим. Це стосується передусім форми насильства з боку партнера. Зокрема, за даними проведених досліджень, кожна третя жінка у світі протягом життя зазнає фізичного або сексуального насильства з боку інтимного партнера або сексуального насильства з боку іншої особи [3]. Таке насильство відбувається найчастіше в умовах надзвичайних ситуацій будь-якого характеру, зокрема епідемії, збройних конфліктів тощо, тому показники насильства щодо жінок переважно зростають. У групі підвищеного ризику опиняються жінки літнього віку та жінки з інвалідністю, які потребують особливого догляду. У надзвичайно складному становищі перебувають жінки з числа тимчасово переміщених осіб, біженців і жителів районів збройного конфлікту.

Попри незначний обсяг наявних даних, повідомлення з Китаю, Великої Британії, США й інших країн засвідчують те, що з початку спалаху COVID-19 випадки насильства в сім'ї стали частішими. За лютий 2020 року управління поліції міста Цзінчжоу в провінції Хубей отримало втричі більше скарг через випадки сімейного насильства, ніж за такий самий період попереднього року. Насильство, передусім з боку інтимного партнера в родині, має згубні наслідки для здоров'я жінок та їхніх дітей. Насильство щодо жінок може призводити до тілесних ушкоджень і серйозних розладів фізичного, психічного, сексуального та репродуктивного здоров'я, це охоплює інфекції, що передають статевим шляхом, ВІЛ та незаплановану вагітність [4].

Ризик насильства щодо жінок може посилюватися в умовах стресу, соціальної ізоляції, недоступності механізмів захисту й обмеженої доступності послуг. Ризик насильства з боку інтимного партнера зростає, коли людям рекомендують дотримуватися режиму соціального дистанціювання та залишатися вдома. Зокрема, імовірність насильства щодо жінок, а також їхніх дітей значно вища в сім'ях з конфліктною обстановкою, члени яких змушені проводити більше часу в тісному контакті один з одним, переживаючи додатковий стрес в очікуванні фінансових збитків і втрати роботи. На думку А. Фішера, нерідко жінки менше контактують з родичами та друзями, які могли б їм допомогти й захистити від жорстокого

поводження. Під час останньої епідемії фактично на жінок покладено основне навантаження роботи вдома. Закриття шкіл посилило це навантаження і спричинило додатковий стрес [5].

Порушення звичної господарської та економічної діяльності, а отже, обмеження можливостей отримувати кошти для існування, зокрема серед жінок (чимало з яких заробляють на життя неофіційно), обмежують задоволення базових потреб і доступність послуг, створюючи в родині напружену обстановку, часто загострює конфлікт і провокують насильство. Через виснаження ресурсів жінки піддаються підвищеному ризику стати жертвами неправомірного поведіння, зумовленого економічними мотивами. Особи, які вчиняють насильство, можуть використовувати обмеження, запроваджені для стримування поширенню COVID-19, для посилення підлеглого та залежного становища своїх партнерів і ще більше перешкоджати їм у користуванні послугами, зверненні за допомогою та психологічною підтримкою за офіційними й неофіційними каналами [6].

Особи, які здійснюють насильство можуть також обмежувати можливість своїх жертв користуватися предметами першої необхідності, зокрема засобами для миття та гігієнічної обробки рук. З метою контролю за жертвами, зазначає А. Темпелтон, вони можуть поширювати дезінформацію про хвороби та провокувати стигматизацію партнерів [8]. Жінки, зокрема зазнають насильства, нерідко постають перед додатковими перешкодами під час отримання життєво важливих послуг з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я. Додатковим фактором, що звужує можливості жінок для звернення за допомогою в разі неправомірного поведіння, є обмежений режим роботи низки служб, таких як телефони довіри, кризові центри, центри тимчасового перебування, служби юридичної допомоги й механізми захисту.

Хоча епідемія COVID-19 стала важким тягарем для системи охорони здоров'я і медичного персоналу, який надає допомогу хворим, усе ж таки є ефективні методи, що допомагають боротися з насильством щодо жінок і дітей на цьому етапі. Усі зацікавлені сторони, які беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з COVID-19, вважає К. Крісенті, повинні поширювати інформацію про можливі наслідки соціального дистанціювання, домашньої ізоляції та інших обмежень для жінок і їхніх дітей, які зазнають насильства [9].

Підвищений ризик насильства вдома або на роботі нерідко загрожує медичним працівникам, більшість з яких – жінки. Насильство на робочому місці, на наше

переконавання, – це серйозна проблема, яка може посилюватися і разі підвищення навантаження на системи охорони здоров'я. Керівники організацій сфери охорони здоров'я та адміністрація лікувально-профілактичних установ повинні розробити й затвердити плани щодо забезпечення безпеки свого медичного персоналу [9]. Співробітники, які обслуговують хворих на COVID-19 на рівні первинної ланки, можуть зазнавати стигматизації, недовіри й громадського осуду. Для них необхідно передбачити заходи з надання психологічної підтримки, стимули, які не залежать від продуктивності праці, додаткові схеми компенсації дорожніх витрат і допомогу в догляді за дітьми [10].

Слід зауважити, що за цих обставин важливу роль відіграють владні інституції різних рівнів. Зокрема, важливо, щоб органи державної влади й органи місцевого самоврядування включили заходи реагування на насильство щодо жінок і дітей у плани щодо забезпечення боротьби з COVID-19, виділити гарантоване фінансування у відповідному обсязі та визначити порядок застосування інших заходів з огляду на режим фізичного дистанціювання. Ми поділяємо думку, що лікувально-профілактичні заклади повинні збирати й поширювати інформацію про наявні на місцях служби допомоги особам, що зазнають насильства (зокрема телефони довіри, центри тимчасового перебування, центри екстреної допомоги в разі з'ясування, консультаційні служби), визначивши години їх роботи, контактну інформацію та можливість дистанційного звернення, а також розробити порядок чи алгоритм отримання належної допомоги [11].

Постраждалі особи перебувають у шоківому, стресовому стані, не завжди можуть усвідомлювати власний стан і можливі наслідки, тому організації, які надають медичну допомогу, мають їх поінформувати про ризики насильства щодо жінок і дітей, можливі наслідки для їх здоров'я. Ідеться і про можливість передбачити надання першої психологічної та медичної допомоги жінкам, які звертаються зі скаргами на насильство. Така перша допомога охоплює, зокрема, першочергові кроки: уважне й неупереджене ознайомлення зі скаргою, опитування постраждалої для встановлення її потреб і загрозливих саме для неї факторів ризику, уточнення обставин вчинення насильства та психологічного стану потерпілої, ужиття заходів для забезпечення безпеки жінки, спрямування її до відповідних служб підтримки.

В умовах сьогодення, коли активно розвиваються інформаційно-комунікаційні технології, закономірними є розроблення і використання дистанційних форм забезпечення охорони здоров'я, забезпечення безпеки жінок й

особливо дітей, які зазнали насильства. Тому організації гуманітарного реагування, правозахисні та інші організації, на наш погляд, мають урахувати й конкретизувати механізми надання допомоги жінкам, які зазнали насильства, і їхнім дітям у межах планів у боротьбі з епідемією COVID-19. Це зумовлює необхідність збору даних про виявлені випадки насильства щодо жінок, їх моніторинг й аналіз, у тому числі з метою вироблення пропозицій щодо попередження даних негативних явищ, посилення відповідальності за їх вчинення та сприяння подоланню наслідків. Представники громадськості, зазначає К. Харрісон, мають бути обізнані про підвищений ризик насильства щодо жінок у період нинішньої пандемії та необхідність підтримання контактів із жінками, які зазнали або зазнають насильства, надання їм підтримки, а також поширення інформації про наявні служби допомоги [12].

Жінки, які зазнають насильства, звертаються переважно за підтримкою до родичів і друзів, можуть скористатися телефоном довіри або зв'язатися з місцевими службами допомоги для постраждалих від насильства [13]. Також доцільно вивчати успішні практики ефективних і можливих способів захисту ймовірної жертви в разі підвищення рівня агресії. Зокрема, ідеться про визначення найближчих реальних джерел допомоги, сусідів, друзів, родичів або соціальних служб, до яких можна буде звернутися у випадку потреби негайного виходу з будинку.

На шляху протидії домашньому й гендерно зумовленому насильству в Україні спостерігаються певні зрушення та результати. Наприклад, задля подолання проблеми активізації гендерного насильства під час пандемії COVID-19 Національна поліція України створила чат-бот для отримання повідомлень про випадки домашнього насильства, й надання онлайн консультацій у Telegram, а також підготовлено інформаційні матеріали щодо захисту від домашнього насильства в період пандемії. Можна виокремити й інші форми адаптації до умов карантину з використанням засобів онлайн зв'язку: таким шляхом пішли працівники соціальних служб і соціальні консультанти з міжнародних неурядових організацій (консультації через месенджер Skype або Facebook вже надано понад 20 відсоткам жертв гендерного насильства) [14–16].

Серію вебінарів для формування та розвитку компетентностей працівників соціальної сфери й організації роботи в умовах карантину підготувало та провело Міністерство соціальної політики України у співпраці з Уповноваженим з прав дитини, спільно з громадською організацією «Кожній дитині» і Міжнародним центром розвитку

та лідерства. Своїми рекомендаціями та пропозиціями для соціальних служб й органів державної влади також поділились працівники фундації Lumos в Україні.

У встановленому законодавством України порядку свідки та жертви домашнього насильства повинні повідомляти про вчинення гендерного насильства органи Національної поліції України. Іншим важливим суб'єктом отримання інформації про такі випадки є медичні заклади, а в разі вчинення насильства, спрямованого проти дітей, – педагогічні працівники й освітні заклади. У разі вчинення насильства щодо неповнолітніх, повідомлення направляють також у службу у справах дітей, що має окремі дискретні повноваження стосовно захисту неповнолітніх. У межах реалізації міжнародного проекту Національна поліція підготувала спеціальні підрозділи для розгляду таких випадків, і вони вже розпочали профілактичні візити. Крім того, національна гаряча лінія залишається ефективним каналом для жертв домашнього насильства для отримання конкретних порад і психологічної підтримки. Водночас у тестовому режимі розпочала працювати урядова гаряча лінія боротьби з насильством у сім'ї. Своєю чергою, за підтримки Міністерства інфраструктури та компанії «Київстар» команда Уповноваженого з прав дитини запустила Telegram-бот для сповіщення та підтримки жертв насильства в Інтернеті.

На наше переконання, доволі ілюстративними є деякі дані, пов'язані з досліджуваною проблематикою, що демонструють статистику збільшення кількості випадків домашнього насильства під час пандемії COVID-19. Зокрема, лише в Івано-Франківській області повідомлено про 692 протоколи про домашнє насильство, складені поліцією за три місяці, з них 238 – за період протягом місяця, у середньому 9 разів на день. Представники «Ла Страда-Україна» зауважили, що кількість дзвінків на гарячу лінію для жертв карантинного насильства збільшилася з 1270 до 2050 на місяць. Представники Фонду ООН з народонаселення в Україні, який надає притулки для жертв домашнього насильства, надали такі дані: за період ізоляції кількість звернень збільшилася на 37%. Згідно з повідомленнями, наявні притулки для жертв насильства також переповнені. Відповідні показники, пов'язані з домашнім насильством, гендерно зумовленим насильством, зросли, зокрема, щороку фіксують близько 600–800 вчинених феміцидів [19].

Крім цього, постала низка проблем на законодавчому рівні, наприклад, той факт, що Україна ще не приєдналася до Стамбульської конвенції про запобігання домашньому

насильству, а також не впроваджено принципи, стратегії та найкращі практики, задекларовані в документах [17–18]. Існують деякі обмеження щодо реагування поліції та інших служб і виконання наказів проти гвалтівників.

Наукова новизна

Попри певні позитивні зрушення в напрямі протидії домашньому й гендерно зумовленому насильству, все ж таки залишаються нерозв'язаними численні проблеми. Насамперед видаються вкрай важливими інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення рівня обізнаності про такі негативні соціальні явища, можливі їх наслідки й найперші кроки в тих випадках, коли особи стають жертвами домашнього та гендерно зумовленого насильства, зокрема під час пандемії COVID-19, збройних конфліктів тощо. Слід акцентувати на ролі в цьому безпосередньо владних інституцій, які розташовані найближче до постраждалих осіб, ідеться передусім про органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, правозахисні й інші громадські організації, а також небайдужих сусідів чи пересічних мешканців.

Ситуація в Україні кардинально не відрізняється від світових тенденцій: родинні відносини загострюються, а водночас збільшується кількість випадків насильства, що обмежує можливість самопомогі, повідомлення та реагування на такі випадки. Загострення пандемії COVID-19 в Україні супроводжувалося хвилею безробіття та проблемами, спричиненими урядовими рішеннями: ненаданням належними психіатричного лікування, виїздом трудових мігрантів і значної кількості дітей, які повертаються додому зі шкіл-інтернатів без належної соціальної адаптації.

Висновки

На підставі вивчення впливу пандемії COVID-19 на активізацію гендерно зумовленого насильства, а також того, як заходи органів публічної влади стосовно їх подолання позначилися на житті чоловіків і жінок в Україні, можна сформулювати такі узагальнення.

Одним з першочергових завдань на шляху попередження та протидії таким негативним соціальним явищам є підготовка та проведення систематичних інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення рівня обізнаності потенційних жертв, зокрема жінок і дітей, про домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, а також можливі заходи надання допомоги, зокрема під час ізоляції. Важливо акцентувати на тому, що домашнє насильство передбачає кримінальну відповідальність.

Органи державної влади й органи місцевого самоврядування в Україні мають докласти всіх зусиль для виявлення дітей і жінок, які пережили насильство в умовах самоізоляції, системно здійснювати відповідний моніторинг і забезпечити організацію та функціонування мережі доступних закладів для надання підтримки, реабілітації жертв домашнього, гендерно зумовленого насильства. Тобто йдеться про посилення антропоцентристського підходу в діяльності органів публічної влади. Також це потребує збільшення фінансування з державного й місцевих бюджетів, матеріально-технічної бази та необхідного кадрового потенціалу. Одним з дієвих інструментів на цьому шляху видається організація соціального замовлення за допомогою фінансування недержавних інституцій та міжурядових організацій, міжнародних проєктів і програм, спрямованих на забезпечення надання якісних

послуг жертвам домашнього, гендерно зумовленого насильства. Це засвідчує позитивний іноземний досвід у цій сфері.

Водночас слід передбачити ефективні попереджувальні заходи на випадок інших пандемій, спрямовані на мінімізацію їхніх наслідків як на локальному й національному, так і на міжнародному рівнях. Зрештою, в умовах української дійсності, зокрема правового режиму воєнного стану, збройної агресії РФ, численними є протиправні діяння, зокрема масові вбивства, зґвалтування, тортури. Ідеться, зокрема, про гендерно зумовлене насильство щодо мирного цивільного населення, військовополонених. До того часу, коли винні постануть перед судом і понесуть найсуворіше покарання, постраждали потребують належної уваги й підтримки як з боку держави, так і відповідних фахівців, з огляду на досвід протидії гендерно зумовленому насильству під час пандемії COVID-19.

REFERENCES

- [1] Krings, V., Steeden, B., Abrams, D., & Hogg, M. (2021). Social attitudes and behavior in the COVID-19 pandemic: Evidence and prospects from research on group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 195-200. DOI: 10.1177/1368430220986673.
- [2] Khosla, R., Amin, A., Allotey, P., Barroso, C., George, A., & Hardon, A. (2019). "Righting the wrongs": addressing human rights and gender equality through research since Cairo. *Sex Reprod Health Matters*, 27(1), 329-332.
- [3] Hawkes, S., & Buse, K. (2013). Gender and global health: evidence, policy, and inconvenient truths. *The Lancet*, 381(9879).
- [4] Serbina, N. (2009). Realizatsiia hendernoj polityky v Ukraini [Implementation of gender policy in Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 37, 12-17 [in Ukrainian].
- [5] Fisher, A.N., & Ryan, M.K. (2021). Gender inequalities during COVID-19. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 237-245. DOI: 10.1177/1368430220984248.
- [6] Litvin, L.A. (2011). *Osoblyvosti gendernykh doslidzhen u politychnii nauksi* [Peculiarities of gender research in political science]. *Genderna osvita - resurs rozvytku parytetnoi demokratii, Gender education - is a resource for the development of parity democracy: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 31-39). Kyiv: Druk. svit [in Ukrainian].
- [7] Skoryk, M.M. (2014). *Zhinky v politytsi Ukrainy na mistsevomu rivni: shliakhy, problemy, uchast* [Women in Ukrainian politics at the local level: ways, problems, participation]. Kyiv: ITEM LTD [in Ukrainian].
- [8] Templeton, A. (2021). Future research avenues to facilitate social connectedness and safe collective behavior at organized crowd events. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2). DOI: 10.1177/1368430220983601.
- [9] Lausi, G., Pizzo, A., & Cricenti, C. (2021). Intimate Partner Violence during the COVID-19 Pandemic: A Review of the Phenomenon from Victims' and Help Professionals' Perspectives. *Int J Environ Res Public Health*, 18(12):6204. DOI: 10.3390/ijerph18126204.
- [10] Moreira, D.N., & Pinto da Costa, M. (2020). The impact of the Covid-19 pandemic in the precipitation of intimate partner violence. *Int. J Law Psychiatry*. DOI: 10.1016/j.ijlp.2020.101606.
- [11] Sánchez, O.R., Vale, D.B., Rodrigues, L., & Surita, F.G. (2020). Violence against women during the COVID-19 pandemic: An integrative review / *Int J Gynaecol Obstet*, 151(2), 180-187. DOI: 10.1002/ijgo.13365.
- [12] Anurudran, A., Yared, L., Comrie, C., Harrison, K., & Burke, T. (2020). Domestic violence amid COVID-19. *International Journal of Gynaecology and Obstetrics*, 150(2), 255-256. DOI: 10.1002/ijgo.13247.
- [13] Bradbury-Jones, C., & Isham, L. (2020). The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*, 29(13-14), 2047-2049. DOI: 10.1111/jocn.15296.
- [14] Kaminska, N., & Svieshnikova, M. (2020). Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii u sferi zabezpechennia hendernoj rivnosti [Activities of International Organizations in the Field of Gender Equality]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 102-109. DOI: 10.33270/04201901.102 [in Ukrainian].
- [15] Prus, I. (2021). Problema henderno zumovlenoho nasylstva v konteksti perekhidnoho pravosudiva v Ukraini [The problem of gender-based violence in the context of transitional justice in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs Named After E. Didorenko*, 2(94), 59-69. DOI: 10.33766/2524-0323.94.59-69 [in Ukrainian].
- [16] Prus, I. (2021). Pravovi zasady protydii henderno zumovlenomu nasylstvu pid chas zbroinoho konfliktu na Skhodi Ukrainy [Legal Principles to Combat Gender-Based Violence during Armed Conflict in Eastern Ukraine].

- Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Law Magazine of the National Academy of Internal Affairs*, 21(1), 74-80. DOI: 10.33270/04212101.74 [in Ukrainian].
- [17] Slovka, I. (2021). "Henderna rivnist" zvuchyt yak utopiia? [Does "Gender Equality" Sound Like a Utopia?]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Herald of the National Academy of Internal Affairs*, 119(2), 107-112. DOI: 10.33270/01211192.107 [in Ukrainian].
- [18] Kaminska, N. (2021). Henderno-pravova ekspertyza yak sposib modernizatsii zakonotvorchosti v Ukraini [Gender and legal expertise as a way of modernization legislative drafting in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 6, 50-61. DOI: 10.32886/instzak.2021.06.06 [in Ukrainian].
- [19] Retrieved from <https://la-strada.org.ua/>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Krings V., Steeden B., Abrams D., Hogg M. Social attitudes and behavior in the COVID-19 pandemic: Evidence and prospects from research on group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2021. No. 24 (2). P. 195–200. DOI: 10.1177/1368430220986673.
- [2] Khosla R., Amin A., Allotey P., Barroso C., George A., Hardon A. «Righting the wrongs»: addressing human rights and gender equality through research since Cairo. *Sex Reprod Health Matters*. 2019. No. 27 (1). P. 329–332.
- [3] Hawkes S., Buse K. Gender and global health: evidence, policy, and inconvenient truths. *The Lancet*. 2013. No. 381 (9879).
- [4] Сербіна Н. Реалізація гендерної політики в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. № 37. С. 12–17.
- [5] Fisher A. N., Ryan M. K. Gender inequalities during COVID-19. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2021. No. 24 (2). P. 237–245. DOI: 10.1177/1368430220984248.
- [6] Литвин Л. А. Особливості гендерних досліджень у політичній науці. *Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. Київ: Друк. світ, 2011. С. 31–39.
- [7] Скорик М. М. Жінки в політиці України на місцевому рівні: шляхи, проблеми, участь: аналіт. звіт. Київ: ІТЕМ ЛТД, 2014. 64 с.
- [8] Templeton A. Future research avenues to facilitate social connectedness and safe collective behavior at organized crowd events. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2021. No. 24 (2). DOI: 10.1177/1368430220983601.
- [9] Lausi G., Pizzo A., Cricenti C. Intimate Partner Violence during the COVID-19 Pandemic: A Review of the Phenomenon from Victims' and Help Professionals' Perspectives. *Int J Environ Res Public Health*. 2021. No. 18 (12):6204. DOI: 10.3390/ijerph18126204.
- [10] Moreira D. N., Pinto da Costa M. The impact of the Covid-19 pandemic in the precipitation of intimate partner violence. *Int. J Law Psychiatry*. 2020. DOI: 10.1016/j.ijlp.2020.101606.
- [11] Sánchez O. R., Vale D. B., Rodrigues L., Surita F. G. Violence against women during the COVID-19 pandemic: An integrative review / *Int J Gynaecol Obstet*. 2020. No. 151 (2). P. 180–187. DOI: 10.1002/ijgo.13365.
- [12] Anurudran A., Yared L., Comrie C., Harrison K., Burke T. Domestic violence amid COVID-19. *International Journal of Gynaecology and Obstetrics*. 2020. Vol. 150. Issue 2. P. 255–256. DOI: 10.1002/ijgo.13247.
- [13] Bradbury-Jones C., Isham L. The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*. 2020. No. 29 (13–14). P. 2047–2049. DOI: 10.1111/jocn.15296.
- [14] Камінська Н., Свешнікова М. Діяльність міжнародних організацій у сфері забезпечення гендерної рівності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 102–109. DOI: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.
- [15] Прус І. М. Проблема гендерно зумовленого насильства в контексті перехідного правосуддя в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (94). С. 59–69. DOI: 10.33766/2524-0323.94.59-69.
- [16] Прус І. Правові засади протидії гендерно зумовленому насильству під час збройного конфлікту на Сході України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 21 (1). С. 74–80. DOI: 10.33270/04212101.74.
- [17] Словська І. «Гендерна рівність» звучить як утопія? *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 119 (2). С. 107–112. DOI: 10.33270/01211192.107.
- [18] Камінська Н. Гендерно-правова експертиза як спосіб модернізації законотворчості в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 6. С. 50–61. DOI: 10.32886/instzak.2021.06.06.
- [19] La Strada–Україна. Retrieved from <https://la-strada.org.ua/>.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2022

Prus I. – Postgraduate Student of the Department of Public and Private Law of the Taurida National V.I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4553-4087>

Covid-19 Pandemic and Domestic and Gender-Forced Violence

Topicality. The scientific article highlights the state and prospects of solving the problems related to domestic, gender-based violence during the COVID-19 pandemic. The author singles out the achievements, problems, as well as areas for improving the system of measures aimed at counteracting these negative phenomena, taking into account foreign experience. **The aim of the article** is to analyze the interaction and relationship between the COVID-19 pandemic, domestic and gender-based violence, comparative legal research on this issue and find ways to solve it in EU member states, USA, China and Ukraine. One of the key tasks should be the preparation of appropriate proposals aimed at effective prevention, disclosure of the facts of such illegal acts and bringing the perpetrators to justice, as well as preventing the spread of such negative phenomena in the future. The methodological tools of the study are a set of numerous methods and techniques, approaches, on the basis of which the study of the stated issues. The anthropocentric approach seems to be decisive, along with the dialectical and axiological, systemic and activity, as well as others. **Scientific novelty.** The exacerbation of the COVID-19 pandemic in Ukraine was in fact accompanied by an avalanche of unemployment and problems caused by government decisions: failure to provide adequate psychiatric treatment, migrant workers, and large numbers of children returning home from boarding schools without proper social adjustment. It should be noted the role of the above-mentioned direct government institutions, which are closest to the post-natives, in particular, local governments, law enforcement agencies, human rights and other public organizations, as well as caring neighbors or ordinary residents. Information campaigns aimed at disseminating awareness of these negative social phenomena, their possible consequences and the first steps in cases where individuals become victims of domestic and gender-based violence, including during the COVID-19 pandemic, armed conflict, etc., are extremely important. **The results obtained.** The impact of the COVID-19 pandemic on the intensification of domestic, gender-based violence is obvious. etc. One of the priority tasks in preventing and combating these types of violence is to prepare and conduct systematic information campaigns aimed at raising awareness of potential victims, including women and children, about domestic violence, gender-based violence, and possible assistance measures, including number during isolation. Public authorities and local governments in Ukraine are called upon to make every effort to identify children and women who have experienced violence in self-isolation, to systematically monitor and ensure the organization and operation of a network of accessible facilities to support and rehabilitate victims of domestic violence, gender-based violence. This requires an increase in funding from state and local budgets, material and technical base and the necessary human resources. It is important to organize social procurement with the help of non-governmental institutions and intergovernmental organizations, international projects and programs aimed at providing quality services to victims of domestic, gender-based violence. Attention should be paid to the implementation of effective preventive measures in case of other pandemics, aimed at minimizing their consequences at the local, national and international levels. After all, in the conditions of Ukrainian reality, namely in the conditions of the legal regime of martial law, the armed aggression of the Russian Federation, there are numerous illegal acts, such as mass murder, rape, torture, etc., including gender-based violence against peaceful civilians, prisoners of war. Therefore, the victims need proper attention and support from both the state and relevant professionals and, of course, the most severe punishment. **Practical significance.** The provisions of the study and its conclusions appear to be useful directly to government institutions, in particular local governments, law enforcement agencies, human rights and other non-governmental organizations, as well as victims of domestic and gender-based violence, including during the COVID pandemic. -19, armed conflicts, etc.

Keywords: gender equality; COVID-19 pandemic; domestic violence; gender-based violence; information campaigns; warnings.

УДК 340.12

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>

Новітній підхід до проблеми взаємозв'язку права та моралі в інформаційному суспільстві

Рец. на кн.: Кушакова-Костицька Н. В., Бровко Н. І., Сердюк І. В. Право та мораль в інформаційному суспільстві : навч. посіб. / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Юстон, 2021. 256 с.

Філософсько-правове осмислення трансформації права та моралі в умовах інформаційного суспільства, безперечно, є актуальним завданням на сучасному етапі розвитку українського соціуму. На це вказує значна кількість тенденцій і явищ, що виникли внаслідок упровадження в буття вітчизняного суспільства інформаційно-телекомунікаційних технологій і спричинених ними змін у всіх його сферах.

В історії філософсько-правової думки проблема співвідношення права та моралі не є новою, вона постійно потрапляла в поле зору науковців, про що свідчить низка монографічних праць, статей та інших публікацій із зазначеної тематики. Однак стрімкий розвиток інформаційних технологій, інтеграція в економічній, політичній та правовій сферах, глобальна інформатизація сучасного життя зумовлюють потребу в переосмисленні зв'язку права та моралі як взаємопов'язаних соціальних регуляторів і головних засобів упорядкування людського існування.

Питання взаємодії права й моралі зазвичай актуалізується в перехідні періоди історичного розвитку. Значущість моральних засад права зростає в часи поглиблення демократизації суспільного життя, розбудови держави, заснованої на визнанні прав людини, її свобод і цінностей, що нині відбувається в Україні. Від їх ефективної взаємодії залежить перспектива розбудови правової держави та громадянського суспільства, рівень правової та моральної свідомості.

Вдалою спробою переосмислення зв'язку права та моралі є рецензований навчальний посібник. У виданні здійснено філософсько-правовий аналіз і наукове осмислення взаємодії права та моралі в сучасному інформаційному суспільстві, виявлено зв'язки між розвитком інформаційного суспільства й викликами, що постають у морально-правовій сфері. Автори правильно вказують, що вплив моралі на право в інформаційну епоху пов'язаний зі зміною змісту і

форми моралі, тим, що вона сьогодні охоплює сфери, які традиційно вважали технічними й забезпечували такими самими технічними нормами.

У посібнику в логічній послідовності розкрито п'ять основних тем, у межах кожної з яких висвітлено особливості взаємовпливу права й моралі на сучасному етапі, їх вплив на формування і розвиток інформаційного суспільства, а також зворотний вплив виявів інформаційного суспільства на мораль і право.

Слід констатувати, що посібник за своєю структурою та змістом має значну навчально-методичну та практичну цінність. Автори послідовно проаналізували тенденції та закономірності впливу інформаційного суспільства на розвиток права й моралі, розкрили історичний розвиток концепцій інформаційного суспільства, систематизували морально-правові засади розвитку інформаційного суспільства, розкрили особливості взаємодії міжнародного та національного права в процесі регулювання інформаційних відносин, систематизували моральні засади діяльності органів Національної поліції України.

Варта схвалення також практична частина видання. У посібнику вдало дібрано завдання для самостійної роботи з метою ефективного засвоєння змісту навчального матеріалу не лише в аудиторії, а й надійного самоконтролю під час дистанційної роботи.

Автори посібника опрацювали значний масив філософсько-правової літератури, що дало їм змогу всебічно висвітлити актуальні проблеми політичної та інформаційно-правової реальності.

Таким чином, навчальний посібник Н. В. Кушакової-Костицької, Н. І. Бровко, І. В. Сердюка «Право та мораль в інформаційному суспільстві», підготовлений за науковою редакцією академіка М. В. Костицького, є завершеним і важливим елементом навчально-методичного забезпечення освітнього процесу та може стати в нагоді не лише філософам права, а й правникам,

політологам, фахівцям у галузі інформаційних технологій, науковцям і здобувачам вищої освіти – курсантам, студентам, слухачам, ад'юнктам та аспірантам, докторантам, а також усім, хто цікавиться тенденціями й

перспективами розвитку інформаційного суспільства, викликами сьогодення, що виникають у цій сфері, та проблемами правового й морального характеру, якими означені вказані зміни.

Рецензія надійшла до редколегії 30.03.2022

Kravets V., Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>

The Latest Approach to the Problem of the Relationship Between Law and Morality in the Information Society

Review of the book: Kushakova-Kostytska N. V., Brovko N. I., Serdyuk I. V. Law and morality in the information society : a textbook ; Sci. ed. M. V. Kostytskyi. Kyiv : Euston, 2021. 256 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською, російською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української чи російської, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів), включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий трьома мовами (українською, російською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи (додаток 1);

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відображати досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, урахувуючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

- ключові слова та словосполучення (від чотирьох до семи), що складаються щонайбільше з двох слів через крапку з комою, які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

Метадані публікують у журналі, на сайті журналу та зберігаються у відповідних українських і зарубіжних інформаційних та наукометричних базах.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, літературний огляд, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати у квадратних дужках з послідовною нумерацією, наприклад: «... у роботах [1–3] ...». В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. Редакція рекомендує уникати посилань на праці, опубліковані понад 10 років тому.

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською (російською) та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською (російською) мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style (додаток 2).

2. References і список використаних джерел повинні містити таку кількість бібліографічних описів: для оригінальних статей – 15–30, для оглядових статей – 30–50.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел подаються за порядком використання посилань у тексті статті. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

5. Посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування) можуть становити не більше ніж 10 % від загальної кількості джерел.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044) 520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ слід звертатися:

«**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«**Філософські та методологічні проблеми права**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: nsmegainsight@ukr.net;

«**Юридична психологія**» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

**Поради щодо оформлення References
та списку використаних джерел**

У **References**, який складається з описів оригінальних англомовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор: <http://ru.translit.net?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі англійською мовою, слід використовувати англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>.

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References і список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- [1] Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781135546605>.
- [2] Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- [3] Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- [4] Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- [5] Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuvannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.

- [6] Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmožnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatel'nosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- [7] Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- [8] Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- [9] Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- [10] Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35. doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Список використаних джерел

1. Gundy A. V., Baumann-Grau A. *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections* by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
2. Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158. doi: 10.1177/0924051918767967.
3. Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
4. Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
5. Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
6. Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
7. Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
10. Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35. doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Філософські та методологічні проблеми права

1
(23)
2022

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
В. П. Сівакової

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 30.06.2022
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,5
Ум. друк. арк. 6,97
Вид. № 3/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(23)
2022

Scientific Magazine

◆ Published semiannually

Figuration and making up
V. Sivakova

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
June 30st, 2022
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,5
Simulated publisher's pages 6,97
Edition No. 3/II
Circulation 50